Enogastronomia i paisatge

El paper dels paisatges agraris singulars en rutes enogastronòmiques

Generalitat de Catalunya
Departament d'Empresa i Treball

Observatori del Paisatge

Enogastronomia i paisatge

El paper dels paisatges agraris singulars en rutes enogastronòmiques

Desembre 2023

Generalitat de Catalunya
Departament d'Empresa i Treball

Observatori del Paisatge

Direcció General de Turisme. Departament d'Empresa i Treball. Generalitat de Catalunya
Marta Domènech. Directora general

Subdirecció General de Desenvolupament Turístic Territorial. Departament d'Empresa i Treball. Generalitat de Catalunya
Carme Rubió. Subdirectora

Observatori del Paisatge de Catalunya
Pere Sala i Martí. Director

Equip de treball
Laura Puigbert (Coordinació). Geògrafa. Observatori del Paisatge de Catalunya
Jordi Grau. Ambientòleg. Observatori del Paisatge de Catalunya
Rafael López-Monné. Geògraf i fotògraf. Universitat Rovira i Virgili
Pau Canudas. Geògraf

Col·laboració
Ivan Afonso. Responsable de Medi Natural del Conselh Generau d'Aran
Ignasi Aldomà. Professor de geografia de la Universitat de Lleida
Gemma Bretcha. Observatori del Paisatge de Catalunya
Meritxell Caudet. Cap del Servei d'Informació i Difusió Turística. Departament d'Empresa i Treball
David Esteller. Director de Tourislab
Anna Jiménez. Observatori del Paisatge de Catalunya
Eduard Trepat. Coordinador tècnic d'ARCA

Fotografies
Rafael López-Monné: coberta i p. 10, 15, 30, 40, 41, 43, 47, 50, 55, 57, 59, 62, 65, 69, 71, 74, 84, 88, 90, 92, 96, 100, 106, 108, 112, 114, 116, 118, 120, 124, 130, 132, 134, 136, 146, 148, 152, 154, 157, 163, 166 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Salinas): p. 12, 26, 32, 75, 76, 98, 110, / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Jordi Bas): p. 20, 22, 94, 104, 122 / Sara Boldú: p. 36 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Guillem Gutiérrez): p. 49 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Oriol Clavera): p. 52 / Àngela Llop: p. 67 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (Francesc Muntada): p. 102 / Arxiu d'imatges de l'Observatori del Paisatge de Catalunya: p. 126, 160 / Rosa Maria Ferré Galimany: p. 128 / Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya: p. 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144

Referència bibliogràfica
Sala i Martí, Pere; Puigbert, Laura; Grau, Jordi; López-Monné, Rafael; Canudas, Pau (2023).
Enogastronomia i paisatge. El paper dels paisatges singulars en rutes enogastronòmiques [inèdit].
Observatori del Paisatge de Catalunya i Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya.

Sumari

Presentació 7

Capítol 1. La relació entre paisatge i enogastronomia 9
1.1. Aproximació conceptual a la idea de paisatge 11
1.2. Les polítiques de paisatge i la tasca de l'Observatori del Paisatge de Catalunya 12
1.3. Què és l'enogastronomia i el turisme enogastronòmic? 14
1.4. El Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya 16

Capítol 2. D'on venim i on som 19
2.1. Cultivem des del Neolític 21
2.2. Els conreus a Catalunya avui 23
2.3. La ramaderia a Catalunya avui 27
2.4. Els dos mons rurals i els seus paisatges 31

Capítol 3. Transformacions, crisis i adaptacions dels paisatges agraris 35
3.1. De l'agricultura tradicional a l'agricultura industrial 37
3.2. Les grans fragilitats dels paisatges agraris 39
3.3. Els paisatges agraris i les grans crisis sistèmiques 46
3.4. Els models alternatius 52
3.5. Noves perspectives per als paisatges rurals 58

Capítol 4. Els valors dels paisatges agraris 61
4.1. Quins valors associem als paisatges agraris 63
4.2. Elements que donen valor als paisatges agraris 66
4.3. Paisatges agraris singulars 79

Capítol 5. Paisatges agraris singulars i turisme enogastronòmic 83
5.1. Quins paisatges agraris són més valorats pel turisme enogastronòmic? 85
5.2. Criteris per a la selecció de paisatges agraris amb potencial per a un turisme enogastronòmic 85
5.3. Alguns paisatges agraris amb potencial per al turisme enogastronòmic 86

Capítol 6. Rutes i itineraris enogastronòmics 145
6.1. Com serà el turisme del futur? 147
6.2. La importància de la narració 153
6.3. Criteris i recomanacions pel disseny de rutes en paisatges amb interès enogastronòmic 156

Referències bibliogràfiques 169

Annex (mapes) 175

Presentació

La Direcció General de Turisme del Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya i l'Observatori del Paisatge de Catalunya fa temps que estan col·laborant per definir estratègies turístiques a partir dels valors dels paisatges de Catalunya. Les Directrius Nacionals de Turisme 2020 estableixen que "la matèria primera essencial d'una destinació per crear productes turístics és el seu patrimoni natural i cultural, és a dir, el seu paisatge en un sentit ampli". Així, el paisatge esdevé un recurs patrimonial i turístic de primer ordre, el principal atractiu de moltes destinacions turístiques, i així ho reconeix el nou Compromís Nacional per un Turisme Responsable, quan diu que el paisatge és el principal actiu turístic del país. I la seva gestió no només ha de ser concebuda en termes de recurs econòmic, sinó sobretot com un dret.

Arreu del món, les polítiques turístiques més reeixides i amb plenes garanties de pervivència en el futur giren a l'entorn d'estratègies de promoció i preservació del paisatge, ja sigui natural, rural o urbà. El turisme que és responsable i durador en el temps, fuig dels paisatges mediocres, malmesos i homogeneïtzats. No en vol saber res. Busca paisatges originals, autèntics, estèticament agradables, ben cuidats. Per altra banda, la consideració dels valors del paisatge en les polítiques turístiques és clau per a assolir els objectius del Conveni europeu del paisatge i de la Llei del paisatge de Catalunya.

En aquest sentit, el gener de 2019 la Direcció General de Turisme va encarregar a l'Observatori del Paisatge el document "Carreteres, paisatge i turisme. Bases per a la definició d'un model per a Catalunya". El document, lliurat a la Direcció General el desembre de 2019, partia de la idea que moltes infraestructures de mobilitat tenen la doble funció com a vies que faciliten la mobilitat i alhora promouen l'observació i la descoberta dels paisatges, cosa que les fa ideals per generar experiències turístiques i de lleure i per explorar el seu enorme potencial per repercutir positivament en el desenvolupament local. El document incorpora un primer mapa on es proposen 33 carreteres d'interès paisatgístic al conjunt de Catalunya, que l'any 2021 l'Agència Catalana de Turisme va incloure en el producte turístic "Grand Tour de Catalunya. Un viatge ple de viatges".

La col·laboració entre la Direcció General de Turisme i l'Observatori del Paisatge de Catalunya s'ha marcat ara una nova fita en el marc del Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya, estratègia 2022-2027, impulsat pel mateix Departament d'Empresa i Treball l'any 2022**.** El pla aposta per aquest tipus de turisme, alhora que potencia el ric patrimoni cultural vinculat a la gastronomia, el vi i el cava, una variada oferta d'activitats i esdeveniments, i una xarxa d'empreses turístiques especialitzades. El pla també compta amb la col·laboració dels patronats de turisme de les diputacions de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona, l'Institut Català de la Vinya i el Vi (INCAVI) i Prodeca del Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

El Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya és una excellent oportunitat per redescobrir el vincle entre l'enogastronomia i el paisatge, partint de la riquesa, diversitat i singularitat dels paisatges agraris del país, definits en els vuit catàlegs de paisatge de Catalunya, i dels productes que aquests generen. Les combinacions entre la gran varietat de mosaics agraris (de cereals, vinya, olivera, garrofers, ametllers, presseguers o altres fruiters), els boscos, el relleu, juntament amb altres factors paisatgístics (com els contrastos de colors, els fons escènics, o els elements patrimonials), tots ells identificats en els catàlegs de paisatge, determinen una gran diversitat de paisatges agraris i agroforestals de gran valor històric, estètic i productiu. Per altra banda, creixen progressivament les iniciatives productives imbricades en un territori determinat que intenten que els valors d'aquests paisatges agraris i el seu patrimoni associat contribueixin al posicionament dels productes agraris al mer-

cat i esdevinguin, per tant, factors clau en la seva cadena de valor. Són apostes per una agricultura i ramaderia respectuoses amb el medi que fomenten els circuits curts de comercialització, la sobirania alimentària i una alimentació saludable.

Així, el document, elaborat en estreta col·laboració de la Direcció General de Turisme, introdueix, en primer lloc, la relació entre paisatge, les activitats agràries i l'enogastronomia. A continuació fa un repàs a l'origen, l'evolució, la distribució dels paisatges agraris de Catalunya, així com els models agraris (agroindustrials o extensius i regeneratius) que n'acaben determinant la diversitat i riquesa, així com els productes que generen. Tot seguit fa una síntesis de les fragilitats i crisis globals que afecten els paisatges agraris i descriu com el turisme enogastronòmic pot esdevenir un agent de canvi.

El següent capítol entra de ple en els valors dels paisatges agraris partint de la idea que les estratègies enogastronòmiques tindran recorregut si es basen en la diversitat de valors paisatgístics del país. L'anàlisi duta a terme ha permès identificar els principals paisatges agraris singulars de Catalunya i, finalment, diversos criteris han permès elaborar una proposta que en selecciona 25 per estratègies d'enogastronomia. El document acaba mostrant l'oportunitat del projecte de disseny de rutes enogastronòmiques en el marc previsible d'evolució del model turístic actual i assenyala criteris i recomanacions a l'hora de dissenyar-les, tan pel que fa a aspectes com el tipus de camins o la senyalització, com, especialment, a la necessitat d'elaborar narratives específiques per a cada recorregut que posin en relació el paisatge, l'agricultura, els productes enogastronòmics, el patrimoni i la creativitat.

Capítol 1
La relació entre paisatge i enogastronomia

La relació entre enogastronomia i paisatge és una magnífica oportunitat per crear un producte turístic que aliï l'agricultura amb el patrimoni, la història, la cultura, la identitat i la creativitat, partint de la riquesa, diversitat i singularitat dels paisatges agraris del país, definits en els vuit catàlegs de paisatge de Catalunya, i dels productes que aquests generen. Així, les connexions del Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya amb els valors dels paisatges agraris com a patrimoni cultural són evidents, si bé no tots els paisatges agraris connecten amb els valors d'aquest model, tal i com es veurà en el capítol 3.

1.1 Aproximació conceptual a la idea de paisatge

El paisatge és un actiu per al desenvolupament econòmic i un catalitzador per al desenvolupament d'un territori

El paisatge sempre s'ha entès com el resultat de la relació que les societats humanes han establert amb el medi, de manera que l'aspecte i morfologia del territori remeten a la forma com els grups humans han desenvolupat la seva vida, no només ocupant un espai i interactuant amb l'entorn sinó també donant lloc, amb el pas del temps, a una història i una identitat pròpies. A aquest rostre del territori, resultat de la interacció entre els seus elements naturals i culturals, cal integrar-hi els sentiments i emocions que desperta a les persones que hi viuen o el contemplen i que influeixen directament en el nostre benestar.

Partim així d'una concepció del paisatge integral, que, per una banda, ressalta que tot paisatge pertany a un espai i a un temps concrets i, per altra banda, no oblida que aquest serà sempre objecte de diferents mirades, percepcions, interpretacions, sensibilitats i lectures. I per això, tant per entendre els paisatges com per gestionar-los, adequadament calen totes aquestes mirades.

El paisatge reflecteix la bona o la mala salut de les relacions entre la societat i el territori, és un excel·lent indicador de la qualitat del medi, és un element més del benestar social i individual, i pot oferir sensacions plaents (estètiques, sensorials, emotives). El paisatge també és un reflex d'estils de vida passats i, en definitiva, de la nostra història; d'aquí ve el seu valor patrimonial i de cohesió social. El paisatge és, també, un actiu per al desenvolupament econòmic i un catalitzador per al desenvolupament d'un territori.

A efectes de l'objectiu del present document, el concepte *paisatge* ultrapassa de molt i en molts sentits les mirades convencionals i conegudes però, en particular, pel que fa a dues qüestions primordials. La primera és que es planteja un concepte *paisatge* en absolut limitat als paisatges de gran bellesa, importància, jerarquia o valor reconegut. Tal i com estableix el Conveni europeu del paisatge, impulsat per Consell d'Europa i aprovat l'any 2000 (Consell d'Europa, 2000), la definició de paisatge ha de ser molt més àmplia i integradora, de manera que es considera com a paisatge qualsevol fragment de territori que pugui representar valors concrets per a una comunitat específica.

En segon lloc, es delimita un concepte *paisatge* gens acotat al paisatge natural, de manera que molts altres tipus de paisatges, com els paisatges urbans i urbanitzats, són inclosos i reconeguts per aquesta mirada que contempla la possibilitat d'identificar valors paisatgístics en una multiplicitat d'escenaris territorials.

És ben cert però, que tradicionalment només s'han considerat com valuosos aquells paisatges caracteritzats per les seves condicions d'excel·lència; o per ser considerats escenaris d'excepció; o també per haver esdevingut amb el temps paisatges de referencia, institucionalitzats socialment, políticament

Fig. 1. El turisme enogastronòmic està directament relacionat amb el gaudi dels valors del paisatge. A la imatge, camí de Porrera (Priorat)

Fig. 2. La percepció dels aiguamolls com a malsans i insalubres, vigent fins fa poques dècades, demostra el canvi cultural amb relació a aquests paisatges. A la imatge, els aiguamolls de l'Empordà (Alt Empordà)

i culturalment. Es parteix, per tant, de la noció que el paisatge és, fonamentalment, una conquesta de la cultura basada en la connotació emocional, social i estètica. Aquesta visió es recolza en la constatació que és la cultura la que determina que un paisatge ens agradi més o menys. Això suposa entendre el paisatge més com un fet cultural que no pas com una matriu física, si bé, és clar, es concreta en bona mesura en elements reals i tangibles sotmesos a processos i transformacions més o menys intensos.

Cada vegada són més les institucions, les associacions o els sectors econòmics que veuen el paisatge com un actiu per al desenvolupament, i això es demostra en el nombre creixent d'iniciatives innovadores que troben en el paisatge la seva font d'inspiració. Per exemple, hi ha empreses que decideixen localitzar-se en un lloc —i no en un altre— perquè el paisatge d'aquell indret dota de contingut i significació el seu producte o atorga qualitat de vida a uns treballadors qualificats que cada cop la valoren més. Són empreses que vetllen pel manteniment i la millora de la singularitat del paisatge on s'ubiquen perquè són conscients que l'excel·lència del seu producte no seria possible en un territori desendreçat i de poca qualitat.

Algunes empreses vetllen pel manteniment i la millora del paisatge on s'ubiquen perquè són conscients que l'excel·lència del seu producte no seria possible en un territori desendreçat i de poca qualitat

En aquest sentit, el paisatge ha deixat de tenir una connotació exclusivament estètica per ser percebut cada cop més com un bé comú, un recurs patrimonial, un element actiu en l'ordenació del territori i en l'urbanisme, i una via per incrementar l'autoestima, la identitat, la qualitat de vida i el benestar de les persones. I avui el repte no és tant la protecció dels paisatges, actitud dominant o única en les normes existents fins a l'arribada del Conveni europeu del paisatge, sinó la seva gestió i ordenació, que exigeix instruments i estratègies completament nous.

En aquest sentit, la gestió —a partir del reconeixement i activació dels valors— d'aquests paisatges emergeix com un camp de treball nou i certament prometedor per tal d'afegir graus de diferència i identitat al territori, fet que representa una oportunitat clara per a definir estratègies participades innovadores i creatives del lloc i en el lloc, més necessàries que mai en un moment de creixent globalització com el que vivim actualment.

1.2 Les polítiques de paisatge i la tasca de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

El Parlament de Catalunya va aprovar el 8 de juny de 2005 la Llei 8/2005 de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya, i un any després el Govern va aprovar el Decret 343/2006 que la desenvolupa, seguint els principis del Conveni europeu del paisatge, aprovat a Florència l'octubre de 2000. La Llei reconeix que la riquesa paisatgística de Catalunya constitueix un patrimoni ambiental, cultural, social

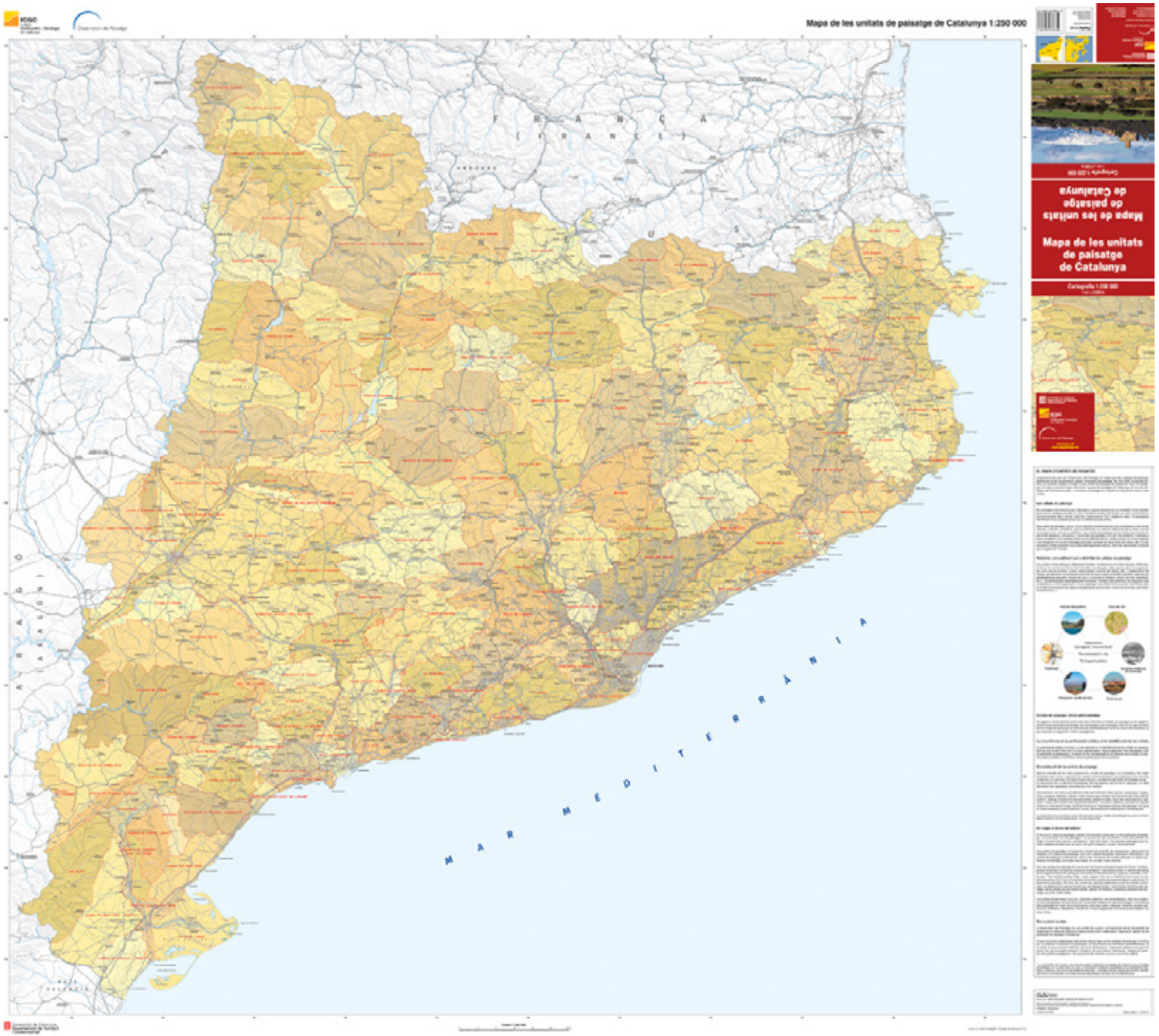

Mapa 1. Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya
Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) i Observatori del Paisatge de Catalunya

i històric que influeix en la qualitat de vida dels ciutadans, i que conté una dimensió econòmica i també identitària. A través de l'aprovació de la Llei, doncs, el paisatge deixa de tenir una connotació exclusivament estètica per passar a ser un bé comú, un recurs patrimonial, un element actiu a l'ordenació i la gestió del territori, un motor de desenvolupament i una via per a incrementar la qualitat de vida de les persones.

Uns mesos abans de l'aprovació de la Llei, s'havia creat l'Observatori del Paisatge de Catalunya, en forma de consorci adscrit al Departament de Territori de la Generalitat de Catalunya, entès com un ens d'assessorament de l'administració i de conscienciació de la societat en matèria de paisatge, i amb una capacitat important de generació de coneixement i de creació de sinergies, complicitats i interdependències, des de la proximitat i l'experiència quotidiana. Es tracta d'un centre de pensament, estudi, documentació i acció sobre el paisatge, que busca detectar les dinàmiques emergents i influir en les agendes del futur, i que esdevé un punt de trobada entre totes aquelles institucions, entitats i persones que, a Catalunya i fora de Catalunya, es preocupen i s'interessen per la temàtica del paisatge.

Gestionar i planificar els paisatges, també els agraris, és una oportunitat per al reconeixement i l'activació social, econòmica i cultural dels valors paisatgístics d'un territori

Una de les principals tasques de l'Observatori del Paisatge de Catalunya és l'elaboració dels catàlegs de paisatge de Catalunya, vuit en total, complint així amb el mandat de la Llei del paisatge. Els catàlegs, elaborats a través de processos de participació pública i ciutadana, han marcat un abans i un després tant en el coneixement del territori com en la seva gestió i ordenació, ja que han permès conèixer tots els paisatges de Catalunya i els seus valors, una tasca imprescindible abans d'aplicar qualsevol política pública. No es pot oblidar que l'objectiu dels catàlegs de paisatge és el de contribuir a la incorporació del paisatge tant en el planejament territorial i urbanístic com a les estratègies sectorials associades al paisatge (patrimonials, agràries o turístiques, per exemple), a més de conscienciar a la població sobre la importància del paisatge i dels seus valors. Els catàlegs s'apliquen al conjunt del territori català i no només als espais singulars o excepcionals, per la qual cosa han posat de manifest que a Catalunya hi ha paisatges quotidians amb gran valor i enormement interessants, però poc coneguts i sovint no gaire valorats.

Que les polítiques de paisatge contemplin la gestió i planificació dels paisatges quotidians, com els agraris, és una oportunitat per al reconeixement, la posada en valor i l'activació social, econòmica i cultural dels valors paisatgístics i patrimonials d'aquests territoris, ja siguin agraris, naturals, urbans o metropolitans.

L'elaboració dels catàlegs de paisatge ha permès obtenir, per primera vegada, el mapa dels 134 paisatges de Catalunya (Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya), basat en el *caràcter* del paisatge, que evidencia aquesta gran diversitat i riquesa de paisatges de Catalunya. El mapa implica una nova mirada cap al territori, totalment inèdita, perquè plasma l'imaginari paisatgístic d'una societat, i això el converteix en un instrument amb gran virtut: pot ser utilitzat, indistintament, per l'administració i la societat civil.

1.3 Què són l'enogastronomia i el turisme enogastronòmic?

"A l'ombra d'una orgullosa palmera brolla una olivera, i sota l'olivera, la figa i la magrana, i sota això el raïm. Sota el raïm, el blat i després els llegums. Finalment, les verdures de fulla verda. Tot això en el mateix any, i cadascun d'ells sent alimentat a l'ombra de l'altre".
Plini el Vell, *Història Natural*, ca. 77 dC

Fig. 3. El turisme enogastronòmic busca donar resposta a la pregunta d'on ve el que mengem i bevem. A la imatge, tast d'oli a al Bruc (Anoia)

La paraula *enogastronomia* remet a la unió del coneixement de la cuina i del vi. El mot encara no ha estat adoptat de manera oficial pels lingüistes de l'IEC. De fet, com a mínim fins ara, la paraula *gastronomia* englobava els dos conceptes: "Coneixement de tot el que té a veure amb la cuina, l'elaboració i composició dels plats, l'art de degustar i apreciar els menjars i les begudes". Evidentment, en la nostra cultura mediterrània, el gaudi d'un bon àpat sempre ha inclòs viandes i vi. Ningú no ho hauria entès d'una altra manera. L'evolució del llenguatge no està exempta de la influència de les modes, és evident; tanmateix, en el naixement d'aquesta nova paraula probablement hi té molt a veure l'accelerat desenvolupament de la cultura enològica durant les darreres dècades. Especialment a casa nostra, el coneixement en l'elaboració i en el gaudi dels vins ha experimentat una veritable revolució. Tal com succeeix amb qualsevol altra transformació social, aquests canvis han acabat reflectint-se en el món del lleure i han donat lloc a noves oportunitats de negocis i serveis. Prova d'això és que l'interès pel món del vi i les degustacions han generat una oferta singularitzada d'activitats i propostes que a hores d'ara s'identifiquen com enoturisme.

Era qüestió de temps (i no de gaire) que el vi tornés a trobar-se amb el menjar. Probablement, aquest nou terme

El naixement de la paraula "enogastronomia" probablement està relacionat amb l'accelerat desenvolupament de la cultura enològica durant les darreres dècades

—*enogastronomia*— intenta reflectir-ho. Des del punt de vista del turisme, la millor manera d'elaborar definicions operatives de diferents modalitats consisteix a atendre les motivacions que originen els desplaçaments. El Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya defineix, molt encertadament, aquest tipus de turisme com: "els desplaçaments a regions especialitzades en la producció d'aliments sent la raó principal del viatge la degustació del producte local, visitar a productors (cellers, molins, formatgeries...), menjar en restaurants, participar de festes i esdeveniments i d'experiències gastronòmiques". És a dir, si bé qualsevol turista necessita realitzar àpats durant les seves vacances —i aquests poden arribar a ser experiències rellevants—, seria un error considerar-los tots com a turistes enogastronòmics. Cal, doncs, que la motivació principal del viatge estigui relacionada amb el món de la gastronomia i el vi.

Aquesta consideració és especialment rellevant pels objectius d'aquest document. Perquè per aquest tipus de visitants, tot allò que té relació amb els aliments i el vi adquireix cada vegada més importància, ja es tracti d'elements materials o immaterials. I no es tracta només d'elements complementaris amb els quals omplir el temps entre tastos i àpats. Es tracta de components substancials que enriqueixen i doten de sentit, precisament, el fet de tastar, menjar i gaudir de la cuina i els vins. És en aquest àmbit on es constata la importància creixent del pes del paisatge en aquest tipus d'activitats turístiques que, en definitiva, poden acabar esdevenint una veritable experiència cultural al voltant del món agrari i de l'alimentació.

El Compromís Nacional per un Turisme Responsable aposta per l'enogastronomia com un atribut bàsic del turisme català i un mecanisme de vinculació entre els sectors primari i turístic. Amb aquesta finalitat, el sector turístic català es fixa, entre altres objectius, el repte que el 2030 l'enogastronomia estigui situada entre els cinc criteris de selecció del país per part dels turistes.

1.4 El Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya

El Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya va presentar l'any 2021 el Pla de turisme enogastronòmic de Catalunya. En l'apartat "Tendències del turisme enogastronòmic", bona part dels aspectes que es recullen estan connectats amb aspectes claus que, de manera més o menys directa, contempla el present document, com ara:

- Les rutes gastronòmiques sostenibles amb noves formes de mobilitat
- El consum de producte local i de proximitat
- L'interès per l'origen del menjar
- El turisme regeneratiu per la comunitat local
- El paisatge agrari al centre de l'experiència

El pla explicita que l'objectiu és "Definir un model de turisme enogastronòmic regeneratiu, *slow* i innovador", i aclareix que entén com a turisme enogastronòmic regeneratiu aquell "que aporti valor a la comunitat, que connecti amb el camp, contribueixi a la recuperació de l'entorn, que fomenti el consum de producte local, que millori els circuits curts de comercialització, que actuï de forma ecològica i que contribueixi a frenar el canvi climàtic". Les connexions d'aquest model amb els valors del paisatge agrari de Catalunya com a patrimoni cultural són evidents, si bé no tots els paisatges agraris connecten amb els valors d'aquest model (veure el capítol 3 d'aquest document). En canvi, la qualitat de regeneració sí es pot vincular directament, per exemple, amb l'agricultura regenerativa, els

Les connexions del model de turisme enogastronòmic amb els valors dels paisatges agraris com a patrimoni cultural són evidents, si bé no tots els paisatges agraris connecten amb els valors d'aquest model

seus principis i els paisatges que genera, precisament caracteritzats per la diversitat.

El pla defineix el turisme enogastronòmic lent com aquell "respectuós amb la natura, la cultura i la seva comunitat, que defuig dels models fordistes, busca propostes personalitzades, la descoberta lenta del territori amb pràctiques de mobilitat sostenible, cerca territoris basats en models de desenvolupament sostenible, consumeix producte local, participa de costums i festes locals i té consciència ecològica". Novament, les relacions entre caminar, passejar, gaudir del paisatge i la lentitud són ben clares.

El document —de manera molt encertada— destaca els pagesos i agricultors com la baula inicial de la cadena de valor del producte enogastronòmic. L'agricultura i la ramaderia són les grans activitats constructores i modeladores dels paisatges agraris. Sense elles no hi hauria paisatge agrari. A banda, el model que presenta el pla implícitament se sustenta sobre un model d'explotació agrària, i de paisatge, basada en explotacions petites i mitjanes gestionades pels seus propietaris: els pagesos. Per contra, el model agroindustrial, amb la terra en mans de grans empreses, dibuixa un escenari i uns paisatges prou diferents, on el respecte pel medi, com a mínim, és discutible. Al llarg del present document intentarem mostrar, precisament, les conclusions de nombroses investigacions on els experts posen de manifest les enormes febleses del model agroalimentari actual. A la vegada, s'anirà posant de relleu les possibles connexions del turisme enogastronòmic amb els nous models agraris, amb els paisatges de qualitat, així com el seu gran potencial per alinear-se amb estratègies resilients i d'adaptació a l'emergència climàtica.

El Pla de turisme enogastronòmic assenyala explícitament la valoració del paisatge i del patrimoni cultural enogastronòmic com un dels seus principis, i la considera una de les línies estratègiques. La idea és clara: poder explicar d'on ve el que mengem. Una altra vegada, el lligam amb la dimensió territorial i, per tant, amb el paisatge queda ben palesa.

Capítol 2
D’on venim, on som

El desenvolupament del turisme enogastronòmic a Catalunya depèn eminentment dels paisatges agraris del país i, per aquest motiu, és fonamental conèixer-ne el seu origen, evolució, distribució, així com els models agraris (agroindustrials o extensius) que acaben determinant la diversitat i riquesa de paisatges agraris existents i dels productes que aquests generen.

2.1 Cultivem des del Neolític

Els paisatges agraris tenen el seu origen en el període Neolític i a han evolucionat depenent de les diferents cultures que s'hi han anat instaurant, de la mateixa manera que ha evolucionat la percepció que les diferents comunitats han tingut tant d'aquests espais com dels boscos que els han envoltat. A diferència del que pugui semblar d'entrada, fins al segle XX el món rural fou essencial en l'àmbit econòmic i social i en la construcció de de Catalunya, per davant d'unes ciutats que tenien una influència més aviat escassa, a excepció de Barcelona.

Des del Neolític fins a l'actualitat, la diversitat de paisatges agraris que s'han generat és enorme

La revolució que ho va canviar tot

Com és ben sabut, el descobriment de l'agricultura és considerat com l'aspecte més rellevant que va caracteritzar el pas de les societats paleolítiques de caçadors recol·lectors a les neolítiques d'agricultors i pastors. Per la datació de les restes arqueològiques, sabem que la revolució agrícola va iniciar-se de forma més o menys simultània a quatre zones del planeta: al Pròxim i a l'Extrem Orient, i a la zona mesoamericana i andina. Al Pròxim Orient va començar al voltant del 9000/8000 aC. S'han identificat restes d'ordi i blat al Creixent Fèrtil, l'àrea que abasta des dels marges de la mar Morta a les conques del Tigris i de l'Eufrates. Segons sembla, el canvi gradual del clima després de la darrera glaciació va afavorir l'assentament permanent de grups humans i l'aparició de l'agricultura, en el que s'ha considerat com la revolució neolítica.

Aquests processos que van iniciar-se fa milers d'anys —i que encara no s'han aturat— han suposat la transformació extensiva més gran dels paisatges de la Terra. Des del Neolític fins a l'actualitat, la diversitat de paisatges agraris que els humans hem generat és enorme. Ara bé, més enllà de les diferències fruit dels tipus de conreus, com es veurà en el capítol 3, el nivell de transformació i els tipus de tècniques utilitzades determina el grau en què els equilibris del medi són capaços de refer-se (o no) de les diferents crisis, així com la resiliència d'aquests paisatges davant de factors com ara el foc.

La poca relació que actualment mantenen les societats modernes occidentals amb els paisatges agraris resulta sorprenent. És possible que la sensació que el menjar no faltarà mai ens hagi portat a despreocupar-nos de qui el produeix, on es produeix, de quina manera i amb quines conseqüències. Qüestions com la sobirania alimentària —que tenen una incidència directa sobre la diversitat dels paisatges agraris, per exemple— encara estan lluny dels debats i les estratègies de govern.

Els fonaments de les grans cultures

A qualsevol de les grans cultures de l'antiguitat, abans que res, calia assegurar l'aliment. A la Grècia clàssica els cultes religiosos més estesos entre la població corresponien a les divinitats de Demèter i Dionís. Demèter és la deessa de l'agricultura, les collites i la fecunditat. La seva equivalent en la mitologia romana és Ceres, de la qual derivarà la paraula *cereal*. Si Demèter

Fig. 4. Infraestructures com el canal d'Urgell han afavorit que les terres de regadiu hagin crescut molt en detriment de les de secà. A la imatge, camps de regadiu i secà a Vilanova de Bellpuig (Pla d'Urgell)

Fig. 5. Algunes parcel·lacions i camins de la unitat de paisatge Horta de Pinyana a la comarca del Segrià segueixen les centuriacions romanes

A Catalunya, el món rural fou essencial en l'àmbit econòmic i social durant més de deu segles. Durant tot aquest temps, les idees, els valors, i els capitals que van afaiçonar el país, van originar-se de forma majoritària al món rural

és la deessa de l'aliment sòlid, Dionís ho és del líquid, del vi i de la naturalesa humida i fecunda.

En el cas de Roma, els historiadors parlen de l'origen de la ciutat a partir d'una població de pagesos i pastors, on l'agricultura va representar el pilar de l'economia i la societat romana. La riquesa de les grans famílies patrícies romanes es fonamentava en les seves grans finques agràries i no pas en el comerç o altres negocis. Cató, Columel·la, Varró i Pal·ladi van redactar manuals sobre l'activitat agrícola on s'explica, per exemple, que Marc Tul·li Ciceró considerava que l'agricultura era la millor de les ocupacions romanes.

El cultiu bàsic en l'antiga Roma era el blat. De fet, en el seu tractat De agricultura (segle II aC), Marc Porci Cató va escriure que la millor producció era la vinya, seguida d'un hort de regadiu, una plantació de salzes, un olivar, una pastura, un camp de blat, arbres forestals, una planta enfiladissa sostinguda per arbres, i finalment un bosc de glans. Tota una declaració de la importància sobre diversitat.

Un aspecte ben interessant de la consideració de l'agricultura en el món romà té a veure amb les relacions amb la ciutat. Roma acabà bastint un enorme imperi d'urbs, amb una gran autonomia política respecte a la capital. Tot i la importància del comerç, aquestes ciutats necessitaven un espai agrari al seu voltat que garantís el subministrament diari d'aliments, és a dir, l'*ager*. A l'època romana l'antítesi de l'urbs no era l'*ager*, sinó el *saltus*, és a dir, el bosc. L'*ager*, al contrari, es considerava com un espai humanitzat, és a dir, civilitzat i estretament unit a la ciutat, tant que, sense ell no podria existir.

Una prova curiosa d'aquesta vinculació es pot observar en la manera com es parcel·laven els camps al voltant de les ciutats romanes. Existeixen nombrosos exemples en què l'orientació de les quadrícules de divisió de terres s'obtenien perllongant els eixos dels carrers urbans (anomenades centuriacions), i a Catalunya algunes de les parcel·lacions romanes han arribat fins al nostres dies, tal i com reflecteix el projecte PaHisCat (elaborat pel Grup d'Estudis del Paisatge Històric de la Universitat de Lleida i l'Observatori del Paisatge de Catalunya), i es fa molt visible en llocs com les unitats de paisatge Vall Cerdana, Conca de Poblet o Horta de Pinyana, entre d'altres. També té d'origen romà la trilogia mediterrània, és a dir, l'agrupació dels conreus de blat, vinya i olivera, amb predomini d'un o altre segons les condicions climàtiques i geomorfològiques dels territoris. Així mateix, a Catalunya hi ha altres conreus que també formen part d'aquesta trilogia, com és el cas de l'ametller, que substitueix al cereal allà on la pluviometria és més escassa.

Catalunya, un poble de pagesos

El sistema econòmic que permetia l'existència de les grans ciutat romanes va entrar gradualment en recessió i, progres-

sivament les ciutats van entrar en crisi. Posteriorment Europa va assistir a un període de ruralització sota l'apogeu del feudalisme. A Catalunya, al segle XII la conquesta dels territoris ocupats pels musulmans segles enrere va anar acompanyat d'estratègies de colonització agrària que van arribar fins el segle següent. La implantació dels grans monestirs del Cister a la Catalunya respon a aquestes necessitats. Els monjos de l'ordre que promou l'*ora et labora*, foren uns grans difusors de noves tècniques agràries. Per a la noblesa militar, els nous colons resultaven imprescindibles per a posar noves terres en producció, la qual cosa significava l'obtenció de més rendes. Novament, sense agricultura no hi ha ni menjar, ni diners, ni poder.

Tal com afirma Joan Nogué, la percepció clàssica romana del bosc com antítesi de l'agricultura continua vigent durant l'època medieval. "Les cròniques que ens arriben de l'edat mitjana ens ho mostren com un veritable arsenal de recursos naturals i, al seu torn, com un espai hostil, desconegut i immens en el qual regna el misteriós i el fantàstic. Acostar-se als límits del bosc era habitual, però penetrar en ell, "emboscar-se" (d'aquí l'expressió "emboscada"), ho era molt menys, entre altres raons pels seus evidents riscos: en el bosc no sols es refugiaven esperits indicibles, sinó també fugitius de la justícia i animals salvatges i perillosos, com a ossos i llops" (Nogué, 2009: p. 137-138).

La tendència actual del camp català mostra un augment de la superfície regada, al mateix temps que disminueix el conjunt de superfície conreada

Segons el medievalista francès Jaques le Goff, el bosc era el desert de l'Occident medieval. "En l'horitzó medieval el bosc es feia omnipresent: immenses i espesses masses forestals voltaven petits clars oberts amb dificultat per l'ésser humà. En ells s'assentaven els nuclis de població i al seu voltant s'estenien els camps de cultiu i les pastures. [...]. La veritable oposició en termes territorials i d'imaginari paisatgístic no es donava tant entre el camp i la ciutat, sinó entre l'espai conreat, habitat i més o menys construït i l'espai autènticament salvatge, com el bosc o la mar" (Nogué, 2009: p. 140).

D'altra banda, a Catalunya, el món rural fou essencial en l'àmbit econòmic i social durant més de deu segles, per davant d'unes ciutats amb una influència més aviat escassa, a excepció de Barcelona. És a dir, durant tot aquest temps, les idees, els valors, i també els capitals que van afaiçonar el país, van originar-se de forma majoritària al món rural. Catalunya ha estat durant centenars d'anys, bàsicament un poble de pagesos. Fins i tot els capitals que van permetre iniciar la revolució industrial catalana, van sorgir, principalment, del camp i del comerç dels seus productes, especialment del vi i l'aiguardent.

2.2. Els conreus a Catalunya avui

El present apartat i el següent pretenen mostrar, en xifres, la rellevància que tenen els principals conreus i la ramaderia.

L'agricultura ocupa aproximadament un 25,8% de la superfície de Catalunya. Els conreus de secà, malgrat haver anat disminuint en les últimes dècades, encara és el majoritari amb un 17,2% de la superfície agrícola mentre que els conreus de regadiu representen un 8,6%. L'augment espectacular de la superfície forestal (a un ritme d'unes 14.000 ha anuals durant els darrers trenta anys), és, sens dubte, el principal canvi que ha experimentat el paisatge català en les darreres dècades. Aquest fet ha donat com a resultat que a hores d'ara, el 63,7% del territori estigui cobert per boscos, bosquines i matollar. La resta del territori català està format per espais urbans i infraestructures, que suposen un 6,8% de la superfície, i zones sense vegetació, que representen un 3,6% del país, segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya de l'any 2021.

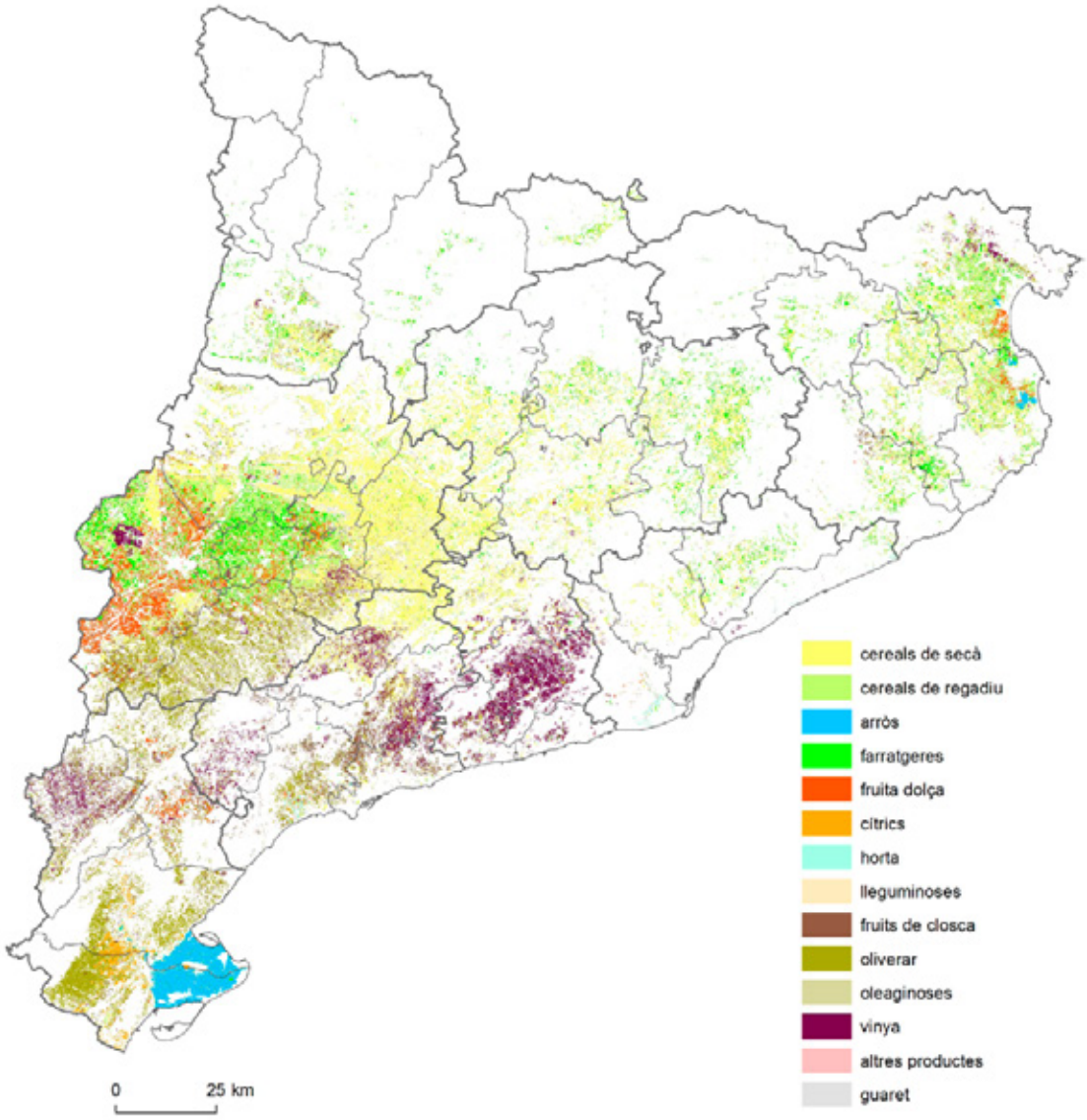

Mapa 2. Extensió dels conreus principals segons la tipologia inclosa en la DUN, 2020
Font: *Atles del món rural 2022*

La distribució dels cultius

Els conreus ocupen les grans planes i altiplans de Catalunya, entre les quals destaquen clarament les grans planes interiors de Ponent, que representen unes 325.000 hectàrees de conreus. D'aquestes, gairebé la meitat de les hectàrees són de regadiu, i estan dedicades a la producció de fruita dolça, panís i alfals. Es tracta d'un marc de cultius molt semblant al que es pot trobar a l'Empordà. Olivera, vinya, ametllers, avellaners i altres fruites seques se situen fonamentalment a les planes litorals, i des d'aquestes s'escampen cap a l'interior, a les comarques meridionals. La vinya, juntament amb l'horticultura donen un valor estratègic especial a l'agricultura de les planes litorals i territoris veïns. Els cereals de secà s'escampen pels altiplans interiors i la part nord-oriental, d'acord amb unes condicions climàtiques que s'allunyen de la bonança mediterrània i s'apropen a les de l'Europa temperada. Per altra banda, a l'altre extrem climàtic, els arrossars i cítrics donen una singularitat al delta de l'Ebre i terres veïnes (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 118).

La tendència actual del camp català mostra una disminució de la superfície total conreada i, al mateix temps, un augment de la superfície regada. La superfície regada no para de créixer: de les 242.653 ha de l'any 2015 s'ha passat a 250.622 ha el 2020 (un 3,3% més), segons dades de la DUN, declaració de dades que fan les explotacions agràries de manera obligatòria. Són les terres de secà les que redueixen l'extensió, les quals, durant el mateix període van passar de 490.868 ha a 473.918 ha, fet que suposa una reducció del 3,5%. Les grans zones de regadiu del país corresponen a les planes centrals de Ponent, al delta de l'Ebre, al Camp de Tarragona i al fons de l'Empordà. Els conreus de secà predominen, sobretot, a les Comarques Centrals i al Penedès.

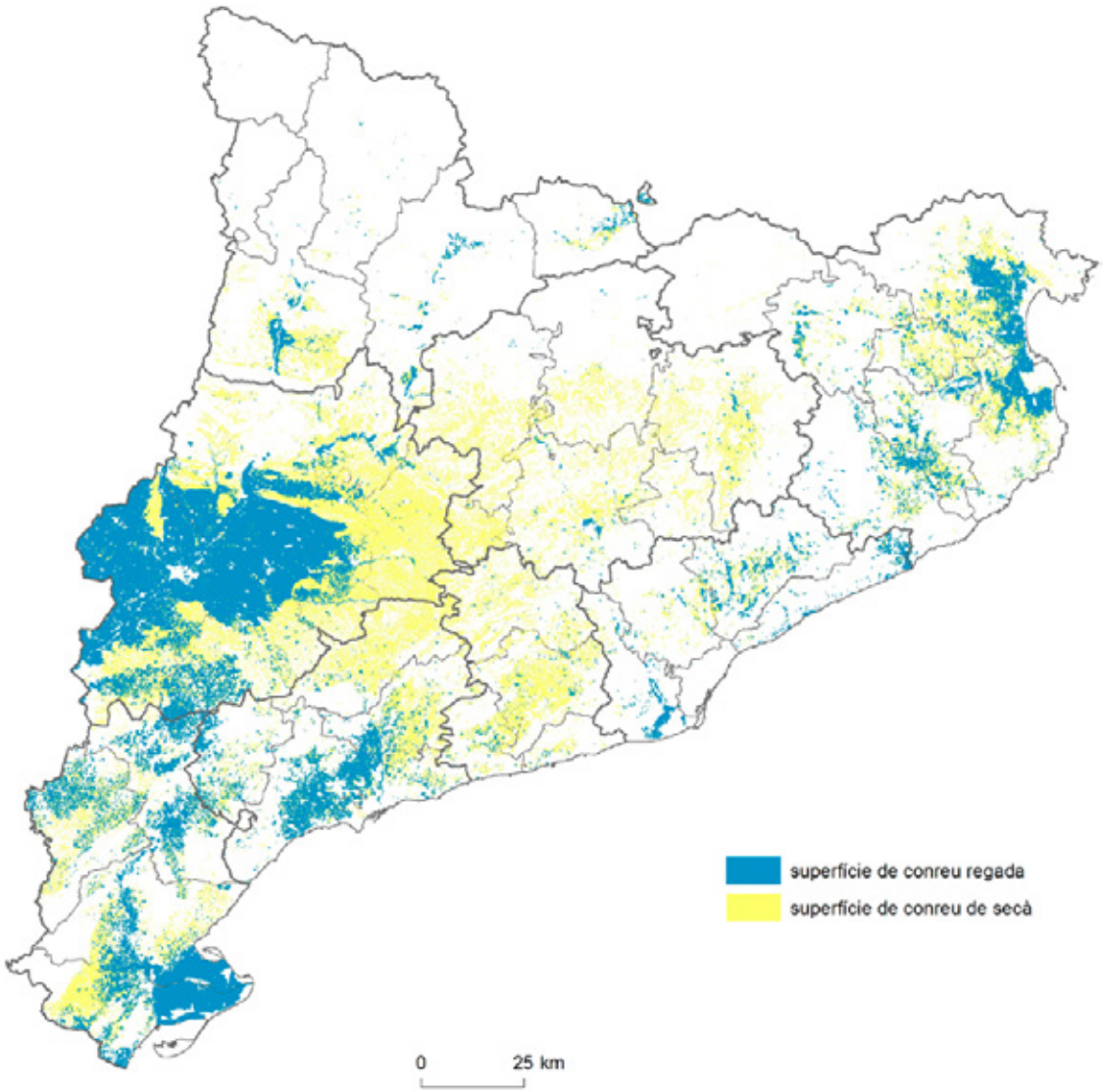

Mapa 3. Extensió de la superfície regada i de secà inclosa en la DUN, 2020
Font: *Atles del món rural 2022*

La importància del blat, la vinya i l'olivera

El conjunt format per blat, la vinya i l'olivera són el que es coneix habitualment com trilogia mediterrània, prèviament citada. Els seus productes, el pa, el vi i l'oli d'oliva, han resultat cabdals en l'alimentació tradicional d'aquesta part del món. El blat és el cereal que defineix l'àrea mediterrània, tal com l'arròs ho fa a l'Àsia i el blat de moro a l'Amèrica central. En el cas de l'olivera, la seva distribució marca els límits geogràfics de l'àrea climàtica mediterrània. Pel que fa al vi, el seu conreu ha tingut una profunda dimensió social, simbòlica i religiosa al llarg de la història. Pràcticament es pot explicar tota la història de Catalunya —des dels ibers fins a l'actualitat— en relació amb el conreu de la vinya.

L'any 1930, els conreus de cereal, vinya i olivera suposaven aproximadament el 70% de la superfície conreada de Catalunya. El 2018, aquest percentatge s'havia reduït sensiblement, fins a aproximadament un 60%. Ara bé, cal tenir en compte que una part destacada de la producció de cereal està vinculada a la producció de pinsos per la ramaderia i no per a consum humà. És a dir, el consum ramader té molt a veure amb el domini continuat del conreu extensiu cerealícola, que en certa manera es consolida amb la Política Agrícola Comuna (PAC). El subsector del cereal, tot i ser el que ocupa més superfície de conreu, va perdent pes en la producció final.

D'altra banda, l'olivera i especialment la vinya, són els conreus on el cultiu ecològic està mostrant un major creixement, vinculat probablement a la imatge del producte i de les denominacions d'origen. La vinya ecològica ocupava 21.180 ha d'un total de 54.113 ha l'any 2020; és a dir, una mica més del 39% del cultiu total de vinya. Els conreus ecològics d'olivera suposaven 8.657 ha d'un total de 104.646 ha el 2020, és a dir, un 8,3% aproximadament. El pes d'aquests dos grans

Fig. 6. Els cultius d'oliveres, vinyes i cereals s'han presentat sovint agrupats amb predomini d'un o altre segons el clima i les condicions del terreny. A la imatge, vista des del mirador de Forés (Conca de Barberà)

sectors dins el conjunt d'hectàrees de conreu ecològic també és creixent, donat que copen més de dues terceres parts de la superfície total (68,2%), mentre que l'any 2010 aquesta xifra era significativament menor (57,4%). Pel que fa als cereals, l'extensió conreada en ecològic, l'any 2020, va suposar poc més del 2% de la superfície dedicada a cereal. L'agricultura ecològica és encara molt minoritària en el sector hortofructícola, fet que probablement té a veure amb les majors dificultats tècniques de la producció ecològica en agricultura intensiva i amb la mateixa estructura del sector (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 142).

2.3. La ramaderia a Catalunya avui

Una part considerable dels paisatges de cereal de Catalunya està directament vinculada amb la ramaderia intensiva, concretament amb la cria de porcs

En l'agricultura tradicional el bestiar complia l'importantíssim paper de millorar la fertilitat dels camps, entre altres funcions. Les explotacions familiars comptaven amb un nombre de caps, habitualment reduït, per tal d'assegurar la generació d'adob natural, el suport a les feines del camp, la diversificació de les fonts d'alimentació familiar i la generació excedents que permetessin complementar les rendes obtingudes directament de les collites.

En el cas dels ramats de bestiar transhumant, cal destacar que es tracta d'un dels grans sistemes d'explotació extensiva de recursos escassos, l'herba, d'acord amb els cicles naturals. En general, la seva eficàcia ha quedat a bastament provada al llarg dels segles. A més, l'explotació dels ramats molt sovint ha anat lligada a les estratègies agrícoles de fertilització dels camps a través d'acords.

Amb l'entrada dels sistemes de producció industrial, el panorama es va capgirar completament. Per començar, l'agricultura va deixar de necessitar els animals. Actualment els adobs provenen de la indústria química i les màquines fan el treball dels antics matxos, rucs i bous. L'antiga diversificació de la producció de les explotacions tradicionals s'ha entès com un inconvenient, i per aconseguir les anhelades economies d'escala que reportin beneficis econòmics, s'ha privilegiat l'especialització i l'augment de la capacitat productiva. El model generalitzat a Catalunya és el d'una ramaderia estabulada durant tot l'any, amb els animals tancats dins de granges i alimentats amb pinsos, i en molts casos amb una producció orientada als mercats internacionals.

D'altra banda, la globalització ha permès —com a mínim fins ara— exportar els productes arreu del món. Hi ha ajudat el fet que en general no ha calgut incloure en el preu del producte les externalitats ambientals negatives d'una producció intensiva i d'un transport a milers de quilòmetres. Els costos provocats pels aqüífers contaminats per nitrats, per exemple, o per l'escalfament del planeta, es transfereixen i se socialitzen al conjunt de la societat. Són cada vegada més nombroses les veus que es qüestionen la idoneïtat d'aquest model davant els reptes climàtics, ambientals i energètics que planteja el futur.

A Catalunya, la ramaderia intensiva integrada coincideix fonamentalment amb la zona de producció porcina del país, l'eix Lleida-Vic-Girona, que té al darrere també una tradició de producció de grans, com ho mostra l'abundant superfície de conreu de cereals (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 123). És a dir, una part considerable dels paisatges de cereal del país està directament vinculada amb la ramaderia intensiva, concretament amb la cria de porcs.

En el valor de la producció final agrària catalana, considerant el conjunt de sectors agrícoles i ramaders, hi destaca àmpliament el pes substancial de la ramaderia i, especialment,

del sector porcí. És a dir, el sector ramader presenta una especialització molt marcada en el sector porcí, que concentra prop de dos terços de la cabana ramadera catalana (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 121). A Catalunya el nombre de caps de porcí ha augmentat un 32% entre l'any 2000 i el 2018, fins a arribar als més de set milions i mig actuals (Brotons et al., 2020: p. 59).

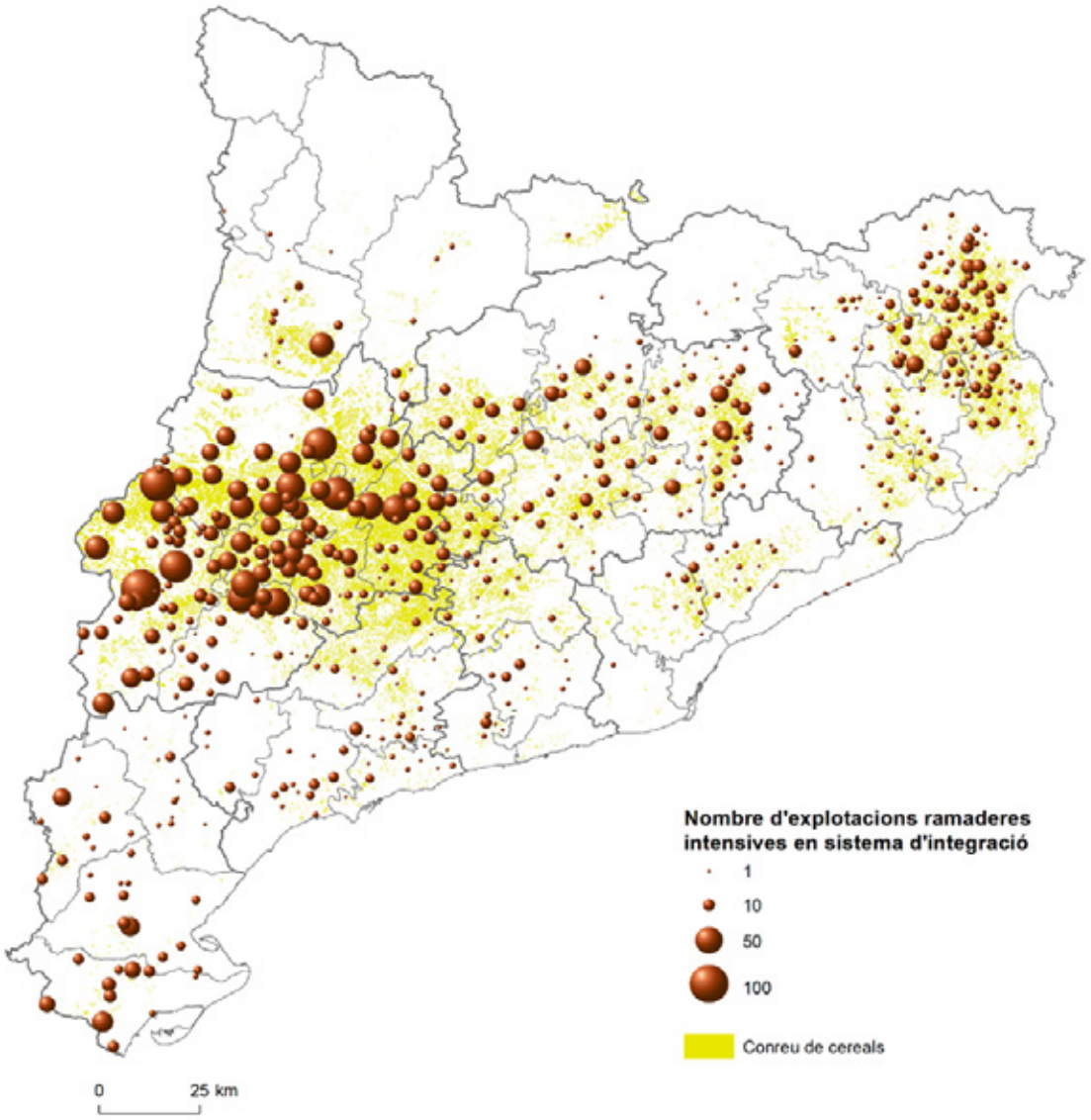

Mapa 4. Explotacions ramaderes intensives en integració vertical, 2021
Font: *Atles del món rural 2022*

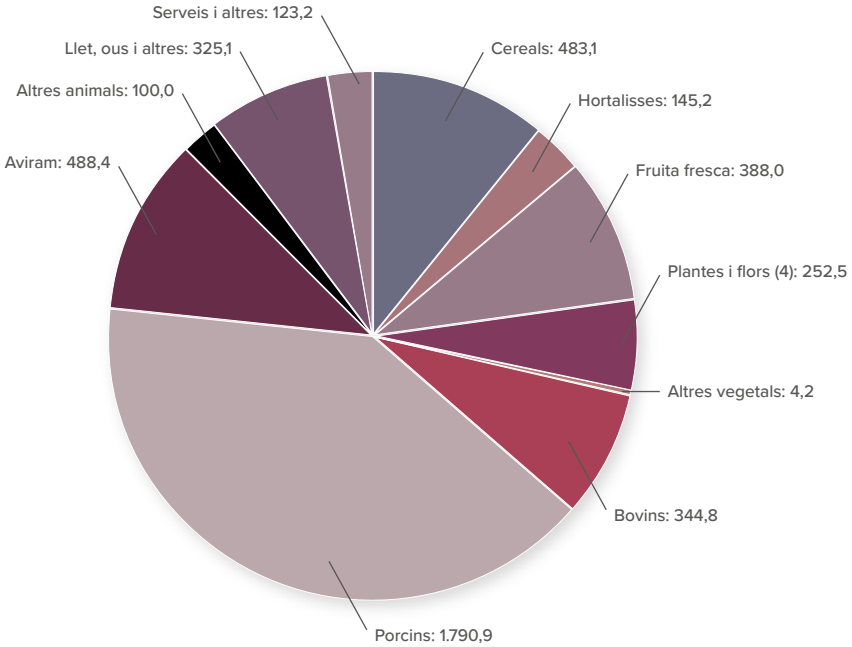

Fig. 7. Subsectors principals de la producció final agrària a Catalunya, mitjana 2016-2020 en milions d'euros anuals
Font: *Atles del món rural 2022*

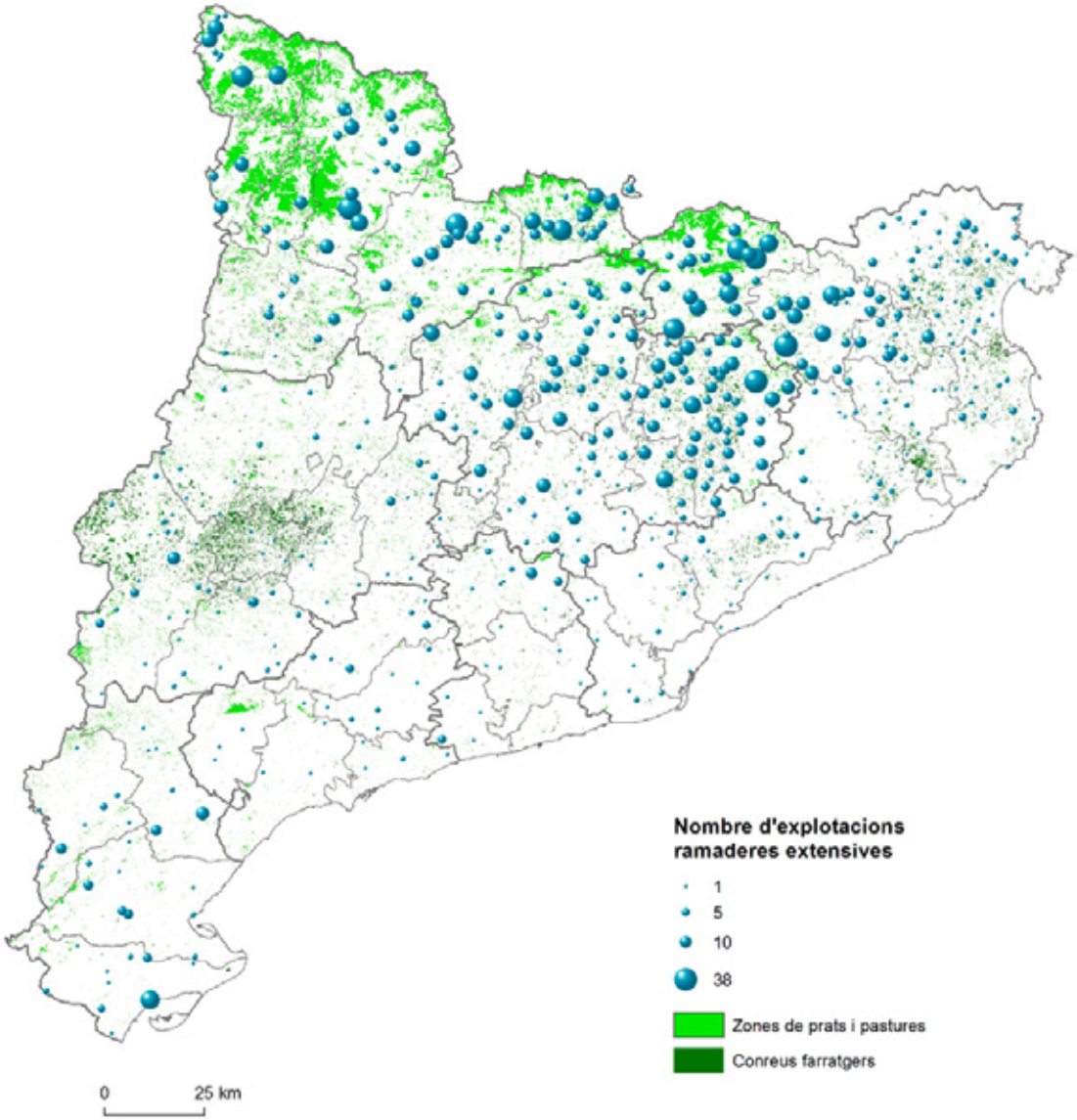

Mapa 5. Explotacions ramaderes extensives en integració vertical, 2021
Font: *Atles del món rural 2022*

Ramaderia extensiva en recessió

Es consideren explotacions extensives aquelles on els animals no estan allotjats ni són alimentats dins d'instal·lacions de manera permanent. S'alimenten principalment de pastures a l'estiu, i de farratge a l'hivern. La ramaderia extensiva no té un pes gaire significatiu en la producció final agrària a Catalunya i més aviat pateix una crisi generalitzada. Tot i això, les seves rendes resulten d'una gran importància per al manteniment de l'activitat agrària i els paisatges de muntanya (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 153).

La ramaderia extensiva té un gran interès des del punt de vista de la gestió territorial, la qualitat del paisatge i la producció d'aliments de qualitat. En primer lloc, suposa l'aprofitament dels recursos farratgers, que es generen sovint de manera natural. En segon lloc, perquè una gestió respectuosa pot contribuir, de manera destacada, al manteniment dels mosaics agroforestals, molt més resilients a la propagació d'incendis. En tercer lloc, hi ha experiències de pasturatge, com la iniciativa Ramats de foc, que han demostrat a bastament la seva utilitat en la gestió de boscos davant el perill de grans incendis. La ramaderia extensiva també contribueix de manera determinant a la preservació de paisatges tradicionals, de major diversitat, de més elevat valor cultural i de més valor paisatgístic. I, a més, proveeix a la ciutadania d'aliments de qualitat.

S'aprecia clarament la concentració de la ramaderia extensiva al nord i nord-est del país, en zones de muntanya amb abundància de precipitacions i presència de pastures naturals. La ramaderia bovina ha guanyat pes entre el bestiar extensiu, entre el qual es manté l'oví i el cavallí, a més de cabres en ramats aïllats o amb ramat oví (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 122).

Fig. 8. Malgrat el fort increment de la ramadera intensiva, la ramaderia extensiva es manté, sobretot, al nord i nord-est de Catalunya. A la imatge, pastor amb ramat d'ovelles a Pont de Suert (Alta Ribagorça)

2.4. Els dos mons rurals i els seus paisatges

A Catalunya, un dels principals efectes provocats pel nou model agroindustrial ha estat la progressiva creació de dos mons rurals pràcticament antagònics: d'una banda, els espais *productivistes*, i, de l'altra, els espais que han quedat al marge de les transformacions, incapaços d'adaptar-se als nous requisits, o amb moltes dificultats per fer-ho.

La mateixa Política Agrícola Comuna distingeix el desenvolupament de les regions en funció de si aquestes compten amb una producció agropecuària competitiva o no. En el primer cas, es prioritza la modernització de les explotacions que puguin ser viables en el context dels mercats internacionals. En el segon, es busca donar suport a la diversificació de les funcions i activitats que poden dur a terme les explotacions, com ara la protecció ambiental i l'ordenació del territori (Salamaña, 2022: p. 96). Alhora, es procura afavorir la vinculació de l'activitat agrària amb el producte local i amb activitats terciàries orientades al turisme basat en el patrimoni paisatgístic.

Territoris *productivistes*

Territorialment, els territoris més caracteritzats per l'alta especialització i modernització del sector agropecuari se situen principalment en l'eix Segrià, Osona, Garrotxa i Alt Empordà, amb especial força a les comarques més ben comunicades, al voltant de l'àrea urbana de Barcelona. Sovint s'han especialitzat en el conreu intensiu de cereals i farratges destinats a l'alimentació del bestiar. D'altra banda, l'horta de Lleida s'ha especialitzat definitivament en fructicultura de regadiu amb vocació comercial i d'exportació. A aquest espai cal afegir-ne altres com zones properes a Girona o la Ribera d'Ebre, especialitzats també en la producció molt intensiva de fruita dolça. L'horta es concentra principalment al delta del Llobregat, delta de l'Ebre i al Maresme, aquesta última zona s'ha orientat a la producció de maduixes i flors.

La ramaderia extensiva contribueix, de manera molt destacada, al manteniment de paisatges diversos, valuosos i atractius

La ramaderia industrial mostra una alta especialització en el porcí, especialment en l'engreix per a l'exportació. L'altra especialització ramadera de caràcter industrial és l'engreix de pollastres de baix preu (broilers). Al nord i a les comarques de muntanya es troben les explotacions lleteres i les explotacions dedicades a l'engreix de vedells en règim d'estabulació. L'alta especialització i productivitat exigeix sovint l'augment de la superfície de les explotacions o de la cabana ramadera per mantenir els rendiments (Salamaña, 2022: p. 92-94).

Els territoris al marge

Els territoris al marge es corresponen amb les zones on les distàncies i el relleu dificulten les comunicacions, i on l'orografia ha posat molts impediments a la mecanització dels conreus. En aquests espais, el sistema agrari silvícola i pastoral sol presentar un panorama molt complicat. A més, la baixa capacitat d'inversió dificulta el desenvolupament endogen. Aquest és el cas de molts espais de muntanya mediterrània, com els de les comarques de Tarragona, per exemple, especialitzats antigament en els conreus de vinya i olivera, però que s'han trobat amb moltes dificultats per poder adaptar-se als requisits de la moderna agricultura industrial. El cas del Priorat i la seva evolució en els darrers vint anys, constitueix l'excepció que confirma la regla.

Una altra de les àrees al marge són les comarques pirinenques, les quals, com la resta de territoris de muntanya, no presenten condicions favorables per als sistemes agroindustrials

Fig. 9. Grans extensions de cultius de fruita dolça al municipi de Torres de Segre (Segrià)

El model agroindustrial ha generat la creació de dos mons rurals antagònics: els espais centrats en maximitzar la productivitat i el creixement econòmic i els espais que han quedat al marge de les transformacions

productivistes. En general, només hi subsisteixen explotacions ramaderes en extensiu, que aprofiten les pastures de muntanya, i estan majoritàriament especialitzades en la cria de vedells. Es tracta d'explotacions absolutament dependents de les subvencions europees de la PAC, amb preus de venda extraordinàriament baixos.

Mentre que les activitats agràries tradicionals als Pirineus han desaparegut o són merament testimonials, l'activitat turística s'hi ha desenvolupat amb considerable intensitat, sobretot vinculada a l'esquí alpí. No deixa de ser paradigmàtic que l'antiga muntanya aranesa dedicada a les vaques (Vaquèira), ara sigui una de les estacions d'esquí més importants i prestigioses de

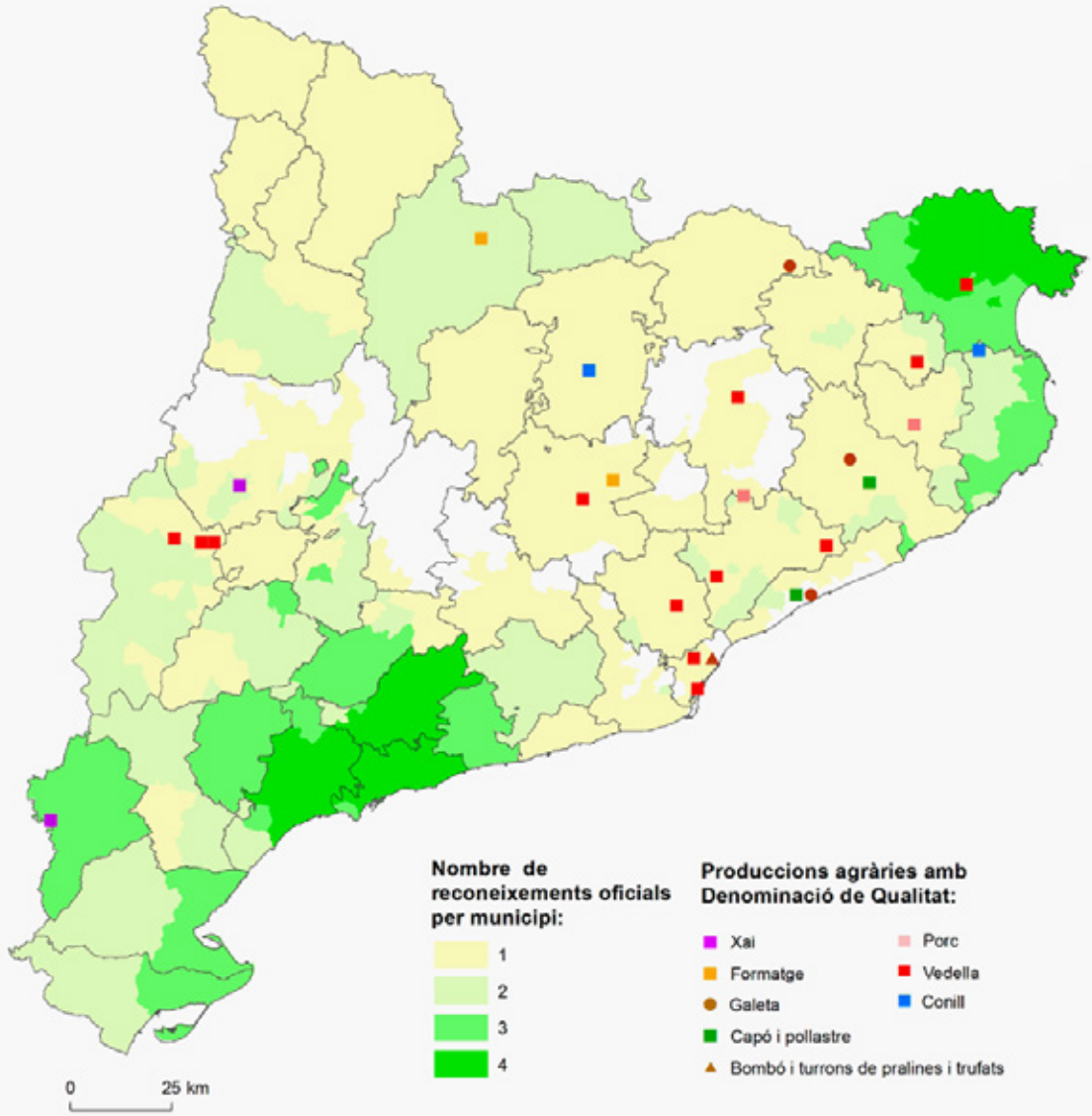

Mapa 6. Denominacions d'origen i de qualitat reconegudes oficialment per municipis, 2021
Font: *Atles del món rural 2022*

Les denominacions d'origen i de qualitat

Els segells de qualitat alimentària, a més de representar un valor afegit de mercat, solen tenir una clara dimensió territorial que els acaba vinculant a paisatges determinats. Les denominacions d'origen i de qualitat inclouen denominacions d'origen de vins (DO i DOQ), denominacions d'origen protegides (DOP), indicacions geogràfiques protegides (IGP), indicacions geogràfiques de begudes alcohòliques i espirituoses, marques de qualitat agroalimentària (Marca Q) i especialitats tradicionals garantides (ETG).

Els segells de qualitat s'han anat estenent per diferents produccions com un reconeixement que ajuda la promoció dels productes del camp. Estan molt relacionats amb l'arboricultura mediterrània característica, que es desenvolupa en les zones pròximes a la costa, particularment en l'entorn del Camp de Tarragona i el Penedès. En l'extrem nord-oriental, l'Empordà és l'altra àrea amb conreus mediterranis d'alt valor afegit (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 144).

Tant en el cas dels territoris de major productivitat com a la resta, s'ha donat una disminució dràstica de l'antic mosaic agroforesta,. ja sigui per l'existència de monocultius com per l'abandonament d'antigues terres de conreu i de pastures

la Península (això sí, amb una lleugera modificació de la grafia del nom: Baqueira).

Els paisatges resultants

El grau d'adaptació a les exigències del model agroindustrial (o la seva absència) acaba per projectar-se sobre el territori, tot generant paisatges característics. Tant en els espais competitivament productius com en els que no, una de les principals característiques del canvi ha estat la pèrdua o àmplia disminució del paisatge de mosaic agroforestal comú al model agrari tradicional.

En el cas del món rural i agrari productivista, és habitual trobar grans extensions de monocultius cerealístics, de fruiters o de vinya conreats de manera intensiva. Pel que fa a la ramaderia intensiva, aquesta no genera paisatges de pastura. La màxima expressió d'aquest model són les macrogranges, que tants problemes estan causant, per exemple, amb la contaminació d'aqüífers per nitrats, a causa de l'abocament excessiu de purins.

En el cas de territoris al marge, la pèrdua o dràstica disminució de l'antic mosaic agroforestal no és degut als monocultius, sinó a l'abandonament d'antigues terres de conreu i de pastures. En aquest cas, el resultat és l'augment de la superfície dels boscos. Es tracta de boscos joves, majoritàriament no gestionats, encara desequilibrats, que fan augmentar considerablement l'extensió de continus forestals, tot generant situacions d'elevat risc davant el perill de grans incendis forestals. En aquests territoris al marge, el patrimoni cultural associat als paisatges agraris (materials i immaterials) acaba també en una situació de gran fragilitat, perquè també ho és el context en el que majoritàriament es troba.

En línies generals, i en ambdós casos, es pot parlar d'una considerable pèrdua de diversitat i de resiliència dels paisatges agraris, a més de la pèrdua d'un ric patrimoni cultural associat. Més enllà del valor estètic de la diversitat, aquesta constitueix el principi essencial dels ecosistemes, és a dir, de les bases de la vida al planeta. En conclusió, és un fet àmpliament constatat que els sistemes agroindustrials tendeixen a simplificar els paisatges i els que generen entren en contradicció amb la qualitat ambiental dels nostres territoris.

Capítol 3
Transformacions, crisis i adaptacions dels paisatges agraris

Partim d'un context delicat i complex i d'una crisi dels paisatges rurals tradicionals. De tota manera, el turisme enogastronòmic pot ser un factor de canvi vers la responsabilitat però els agents involucrats (administració i privats) són clau per aconseguir-ho. Cal tenir present que no tots els sistemes agraris són iguals; no generen el mateix tipus de productes, ni tenen les mateixes conseqüències ambientals, econòmiques i socials, ni tampoc donen lloc al mateix tipus de paisatges.

No tots els sistemes agraris són iguals ni donen lloc al mateix tipus de paisatges

3.1 De l'agricultura tradicional a l'agricultura industrial

A hores d'ara, el model de producció agropecuària més estès arreu del planeta, i també a Catalunya, com s'esmenta abans, rep el nom de convencional o agroindustrial. Després de la Segona Guerra Mundial, el trauma de l'escassetat d'aliments juntament amb els nous desenvolupaments tecnològics van impulsar un model productivista fortament sostingut per la inversió pública. Són els orígens de la Política Agrícola Comuna (PAC) i de la coneguda com Revolució Verda a escala mundial.

La gelada de 1959 i la posterior arrencada massiva d'oliveres, va coincidir, curiosament, amb l'inici de transformacions estructurals profundes al camp i en la política de la dictadura franquista dirigida a la liberalització econòmica (Salamaña, 2022: p. 87). En el món agrari, aquests canvis han estat més intensos del que pot semblar d'entrada.

Des de finals del segle XIX, la progressiva industrialització del país va comportar alteracions que van afectar el món rural, especialment pel que fa a l'evolució de les mentalitats, el comerç i els moviments de població. L'èxode rural va ser especialment notori cap a Barcelona, gràcies al seu nou teixit industrial, i també vers àrees amb colònies industrials fluvials. D'altra banda, l'arribada de la fil·loxera va suposar una enorme sotragada per a moltes comarques, i va comportar profundes alteracions d'alguns paisatges. Ara bé, malgrat tot, els sistemes d'explotació i de producció no es van veure alterats significativament. Tot això va canviar radicalment amb l'arribada de l'agricultura i ramaderia moderna i el nou model de producció intensiva i a gran escala que ha caracteritzat l'anomenat model agroindustrial.

L'agricultura tradicional

El model d'agricultura tradicional es caracteritzava per una escassa tecnificació i un ús també molt escàs de maquinària, i, en general, la seva finalitat era l'obtenció d'aliments a petita escala, principalment destinats als mercats de proximitat (amb excepcions com la producció vinícola). Els resultats depenien dels recursos interns, el reciclatge de matèria orgànica i la meteorologia associada a cada estació. La producció s'assegurava sembrant més d'un cultiu en l'espai i el temps per tal de reduir l'impacte de la severitat del clima. La fertilització amb nitrogen s'aconseguia amb la rotació de cultius lleguminosos, i les rotacions de cultius suprimien o reduïen les plagues i les malalties. Sovint el bestiar vivia a prop dels cultius per a aprofitar el fem com a adob. Per tot això, tant el rendiment com l'optimització dels recursos per a obtenir millors productes, eren baixos. Però, al seu torn, l'impacte territorial que produïen les explotacions també era reduït (Gràcia, 2021: p. 14).

La revolució agroindustrial

A partir de la segona meitat del segle XX, arran de l'ús intensiu de les energies derivades dels hidrocarburs i dels

Fig. 10. Camp d'oliveres a les Garrigues

El model agroindustrial ha permès millores substancials en la productivitat respecte al tradicional però també ha originat efectes negatius a escala local i planetària

avanços tecnològics, el món agrícola tradicional va deixar pas a una agricultura moderna. Aquesta es caracteritza per l'ús intensiu de la terra i l'entrada en els processos agraris d'un gran nombre d'*inputs* externs, tals com la mecanització, els agroquímics (fertilitzants, plaguicides, herbicides, etc.), les llavors millorades, l'augment del consum d'aigua amb l'increment dels regadius (amb nous canals i transvasaments) i l'arribada de capitals exògens respecte als circuits tradicionals de la pagesia. Pel que fa a la ramaderia moderna, en general el panorama s'ha caracteritzat per la gran disminució del nombre d'explotacions extensives —les que aprofiten l'herba natural— i per l'increment de les intensives. En aquestes, els animals es troben estabulats tot l'any, dins de granges, alimentats amb pinsos i estrictament controlats sanitàriament, donat que en els espais tancats de criança, qualsevol malaltia té moltes facilitats per estendre's ràpidament.

A partir dels anys vuitanta, les innovacions tecnològiques, sumades als canvis en l'economia, han acabat reconfigurant i aprofundint el model agroindustrial. En sentit estricte, l'agroindústria la constitueixen les activitats econòmiques que comprenen la producció, transformació i comercialització de productes agropecuaris, forestals i altres recursos naturals biològics. Els processos s'orienten a facilitar la durabilitat i disponibilitat dels productes més enllà del període de recol·lecció, així com el seu transport. El que es coneix avui com a *agrobusiness* o agronegoci, s'ha caracteritzat, entre altres coses, per l'expansió dels monocultius intensius i per la integració de les explotacions, l'agroindústria i les cadenes de la gran distribució. Aquest model guanya pes i sentit a mesura que les explotacions familiars pleguen i deixen via lliure als nous gestors de terra i granges, a través de compres, arrendaments o naus noves en el cas de les granges (Aldomà i Mòdol, 2022: 109).

En resum, el model agroindustrial ha permès millores substancials de la productivitat respecte al tradicional, però també ha originat, i continua provocant, efectes negatius a escala local i planetària.

Hi ha lloc per als petits productors?

Es constata que sense les subvencions europees les explotacions familiars no podrien subsistir, donat que es mantenen preus artificialment baixos, fins i tot per sota dels preus de producció. Ara bé, continua havent-hi lloc per als petits productors o artesans, capaços d'una producció diferenciada i de qualitat. Els seus productes s'escolen a través de circuits específics i en alguns casos arriben, fins i tot, als prestatges d'algunes cadenes distribuïdores més sensibles a l'interès del consumidor per a aquest tipus de productes. Les tendències a l'estancament del procés de globalització i els efectes de les crisis a les quals estem abocats poden afavorir, de retruc, una agricultura no tan dependent de la mecanització i dels capitals externs, més recolzada en el treball familiar i arrelada a la terra. Es constata l'existència d'un nombre petit, però significatiu, de joves que en els darrers anys s'interessen per l'agricultura i el món rural, alguns dels quals sense tenir-hi precisament arrels familiars (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 110).

Arribats a aquest punt, si bé l'associació entre agricultors i la indústria alimentària és un fet incontestable, probablement també ho és l'oportunitat que existeix per afavorir les relacions entre petits productors i el sector turístic de l'enogastronomia, tal com ja ho estan fent, per exemple, alguns viticultors i cellers. Si més no, la informació recollida del context agrari del país comença a donar pistes sobre el model agrari més adequat sobre el qual fonamentar les estratègies dirigides a la projecció del turisme enogastronòmic.

3.2. Les grans fragilitats dels paisatges agraris

Les grans transformacions agràries esdevingudes a Catalunya des de mitjans de la dècada de 1960, i especialment durant les darreres dècades, han provocat un seguit de grans fragilitats que afecten el món rural, i tenen conseqüències sobre el conjunt del país. Alguns dels problemes, com la pèrdua de terrenys agrícoles a causa dels processos urbanitzadors, tenen a veure amb l'evolució general de la societat. Altres estan directament vinculats al model de producció agropecuària convencional que s'ha generalitzat arreu, i han fet que cada vegada més autors alertin del risc de col·lapse del sistema alimentari i de la necessitat de canviar cap a models agroecològics (Riu, 2023b: p. 90).

Sorgeix l'oportunitat d'afavorir les relacions entre petits productors i el sector turístic de l'enogastronomia, tal com ja ho estan fent, per exemple, alguns viticultors i cellers

Són moltes les raons per les quals cal conservar adequadament els paisatges agraris a més de la de producció d'aliments, entre elles per la necessitat de preservar el patrimoni cultural vinculat, per motius ecològics i pel valor afegit que suposa per diversos sectors econòmics com el turisme. En efecte, la major part de destinacions turístiques mediterrànies, del litoral a la muntanya, estan vorejades de paisatges agraris, que haurien de ser vistos com a excel·lents aliats i com a complements idonis al producte turístic dominant. Cal evitar la pèrdua de diversitat paisatgística dels espais agraris, uns espais —en especial els propers a àrees turístiques i urbanes molt denses— sotmesos a una doble i intensa pressió. Per una banda, per requalificar sòl; per altra, per haver d'actuar de "contenidor" d'aquells equipaments i infraestructures que exporten cap a la seva corona les àrees turístiques i urbanes centrals (fenomen recurrent que ara mateix veiem reforçat arran de la implantació extensiva de les infraestructures energètiques eòliques i fotovoltaiques). Ambdós processos generen fractures territorials i degraden el paisatge agrari, esquitxant-lo d'usos diversos i sovint incompatibles que malmeten la seva fesomia i rebaixen la seva qualitat estètica.

A més, qualsevol tipus d'estratègia nacional dirigida a impulsar el turisme enogastronòmic es veurà afectada, d'una manera o altra, per l'evolució del sector productor d'aliments, i els efectes poden repercutir directament en l'oferta de productes i d'experiències amb productors, o en els paisatges que genera l'agricultura i la ramaderia. Per tant, el coneixement de com evoluciona el sector agroalimentari i el seu context ha de servir tant per avançar-se a determinades problemàtiques, com per incidir positivament en l'evolució del sector apostant per models amb futur. Caldrà que siguem capaços de discernir els elements que formen part dels problemes que afecten el context agrari, d'aquells altres que són part de la solució. I en aquest sentit, el paper del turisme enogastronòmic pot arribar a ser rellevant en determinats espais i escales.

Pèrdua de sòl agrícola

Una de les amenaces més greus que planen sobre el camp català és precisament la pèrdua de sòl agrícola de qualitat. Aquest fenomen cal diferenciar-ho de la pèrdua de superfície agrícola produïda, fonamentalment, per l'abandonament de terres de conreu. Tal com s'ha mostrat anteriorment, això ha tingut lloc en àmplies àrees del país a causa de les dificultats existents per adaptar-se a les exigències del model agroindustrial. Aquests camps abandonats, però, són susceptibles de tornar a ser productius en el marc d'altres models agraris.

Són diversos els factors que provoquen la pèrdua de sòl agrícola. Així factors com la urbanització, l'erosió o la degradació i contaminació dels sòls (per hidrocarburs, metalls pesats,

Fig. 11. A les destinacions turístiques, com a la Ràpita (Montsià), els paisatges agraris haurien de ser vistos com un complement del producte turístic dominant

etc., fet que limita i inutilitza l'ús del sòl agrícola per produir aliments), suposen la pèrdua de vegades irrecuperable del recurs sòl. Fenòmens com l'erosió per pluges intenses tendiran a incrementar-se i a intensificar-se degut a la crisi climàtica. Cal tenir en compte que els efectes d'aquests fenòmens naturals poden agreujar-se a causa de pràctiques agrícoles inadequades que augmenten la violència dels processos erosius, o bé per pràctiques que impliquen directament la degradació del sòl (salinització, disminució del contingut en matèria orgànica, etc.). Val a dir que la intensificació agrària s'ha caracteritzat, entre altres coses, per un increment en l'ús de fertilitzants i productes fitosanitaris, una simplificació dels esquemes de rotació, una disminució de la diversitat de cultius i un augment en la freqüència i profunditat de les pertorbaci-

Fig. 12. La pèrdua de sòl agrícola per la construcció de polígons industrials, urbanitzacions, infraestructures o parcs fotovoltaics és especialment important en algunes zones. A la imatge, carreteres a Reus (Baix Camp)

ons del sòl. El resultat de tot plegat és que una gran majoria de sòls han perdut els horitzons fèrtils i són absolutament dependents de les aportacions dels fertilitzants químics (Bosch *et al.*, 2022: p. 41).

D'altra banda, en algunes zones, especialment en els espais periurbans, una part destacada de sòls agrícoles fèrtils han deixat pas a polígons i urbanitzacions. La construcció d'habitatges i d'infraestructures (carreteres, línies ferroviàries, polígons industrials, etc.), provoquen un segellament del sòl i, per tant, la seva pèrdua permanent. La recent implantació de grans parcs fotovoltaics sobre superfícies agrícoles també pot suposar una nova pèrdua de superfície agrícola, tal i com s'alerta des del Col·legi d'Enginyers Agrònoms de Catalunya.

La urbanització, l'erosió o la degradació i contaminació dels sòls suposen la reducció irrecuperable de sòl agrícola en els espais periurbans

La pèrdua de sòl agrícola ha resultat especialment important a la Regió Metropolitana de Barcelona. Tal com recull el Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona, l'any 1955, les terres conreades representaven el 40% de la superfície de l'àmbit, mentre que el 2002 aquest percentatge se situava en el 15%. Un terç del sòl agrícola desaparegut ha evolucionat cap a sòl forestal, mentre que els dos terços restants han esdevingut sòl urbà (urbà continu, urbanitzacions, polígons industrials i comercials). Una altra dinàmica significativa que ha afectat els paisatges agraris del conjunt de zones metropolitans del país ha estat provocat per la construcció d'infraestructures. Més enllà de la pèrdua de superfície agrícola destinada a la seva construcció, també ha provocat la fragmentació de les parcel·les agrícoles i l'aparició de terrenys residuals aïllats del contínuum productiu. Aquests espais solen deixar-se de conrear, ja sigui per la dificultat d'accés al terreny o per la insuficiència productiva d'una parcel·la de petita extensió. Aquesta dinàmica de substitució de la superfície agrícola per sòls urbanitzats ha estat especialment intensa en tot l'àmbit de l'àrea metropolitana de Barcelona, però també en altres espais, de Catalunya on s'han produït processos intensius urbanitzadors (Sala i Grau, 2017).

Polígons, urbanitzacions, infraestructures, parcs fotovoltaics... suposen un canvi radical en el caràcter substancial del paisatge, que passa de natural o agrari a residencial, infraestructural o industrial. Cal no oblidar que la dimensió paisatgística, com a valor cultural, també està vinculada a la dimensió emocional de les persones. En una economia orientada al creixement il·limitat resulta difícil d'integrar aquesta dimensió més intangible en l'equació. Ara bé, això no significa que no existeixi o que no tingui efectes sobre el territori, la societat i la mateixa economia. Els experts en turismes, com ara l'enogastronòmic, coneixen bé la importància de la cura del paisatge.

Així doncs, protegir els sòls agrícoles, i especialment als sòls agrícolament més productius i aquells més adequats per la producció d'aliments, hauria de ser una prioritat (Domingo i González, 2019).

La pèrdua del mosaic agroforestal i el perill dels grans incendis

Tal com s'ha comentat anteriorment, el model agrari convencional ha provocat l'abandonament de l'agricultura en molts territoris i un fort augment de l'homogeneïtzació de conreus en altres. El resultat d'això ha estat una reducció notable de la tradicional configuració en mosaic i un extraordinari augment d'espais amb continuïtat forestal. Aquest fet ha comportat un empobriment del valor cultural dels paisatges, i ha anat paral·lel a la pèrdua d'hàbitats seminaturals i de connectivitat entre hàbitats, amb conseqüències molt negatives per a la biodiversitat en general, especialment en el cas dels insectes pol·linitzadors (Bosch *et al.*, 2022: p. 41).

El canvi més substancial que territorialment s'ha produït a Catalunya des de la segona meitat del segle XX, ha estat l'enorme increment de la superfície forestal. Aquesta està formada per boscos, bosquines i matollars, i ocupa pràcticament el 64% del país. D'entrada podria semblar una bona notícia, si bé una mirada més atenta posa de relleu precisament el contrari. Ben lluny de la idealitzada imatge dels boscos per bona part de la població urbana, la realitat és que les transformacions produïdes han provocat un autèntic desgavell territorial, si considerem l'enorme fragilitat del sistema.

Per assolir la maduresa, els boscos necessiten molt temps. Cal que estiguin lliures de pertorbacions severes durant centenars d'anys. Com més madur és el bosc, més complexitat

(a la pàgina següent)
Fig. 13. L'enorme increment de la superfície forestal sense gestionar, en part, per l'abandonament de camps afavoreix els grans incendis. A la imatge, serra de Cardó (Baix Ebre)

El model agroindustrial ha provocat un fort augment de l'homogeneïtzació del paisatge i una reducció notable de la tradicional configuració en mosaic

i més biodiversitat (Brotons *et al*., 2020: p. 47). Per contra, la situació actual és la de continus forestals formats per boscos joves, poc o gens estructurats, i majoritàriament no gestionats. Aquest panorama ha fet augmentar enormement la possibilitat d'incendis catastròfics, els anomenats incendis de sisena generació. Són focs capaços de consumir 10.000 hectàrees o més en tan sols una hora. Són els més destructius que es coneixen, devastadors, incontrolables, molt perillosos i de molt difícil predicció en la seva evolució. L'enorme quantitat d'energia que desprenen els fa imparables una vegada que es desenvolupen (Pérez, 2023).

Dos factors fan que la situació actual sigui especialment perillosa. En primer lloc, el canvi climàtic està augmentat la recurrència de les sequeres (el nombre d'episodis en un mateix període de temps), i als boscos els costa cada vegada més recuperar-se de l'estrès hídric que comporten. En segon lloc, l'abandonament d'espais agrícoles i la manca de gestió dels forestals ha provocat enormes àrees de bosc contínues i no gestionades. Així, per exemple, el 1924 Catalunya va patir una extraordinària sequera que pràcticament va assecar l'Ebre; llavors la coberta forestal es calcula que no devia superar el 10% del total, xifra que contrasta vivament amb el 64% de superfície forestal actual.

Els experts fa anys que adverteixen dels riscos i subratllen la importància transcendental que té la recuperació dels mosaics agraris per tal de prevenir els grans incendis. L'agricultura, a banda de produir aliments, té altres beneficis territorials que no estan prou reconeguts. La millor manera d'evitar que un incendi cremi sense control o que arribi a les poblacions, continuen sent els conreus. Quan s'abandonen, mantenir aquestes franges de seguretat resulta molt més complicat i car. La vulnerabilitat del país davant els grans incendis no es deu a manca de mitjans, sinó que es tracta d'un problema estructural, territorial, i té a veure fonamentalment amb el model agrari i de societat.

L'escassa autosuficiència alimentària

Segons el Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural de la Generalitat, la producció local a Catalunya només té capacitat per alimentar el 40% de la població, unes dades que mostren la gran feblesa que comporta el model convencional. Dependre de tercers per alimentar-se converteix un país en vulnerable, més encara, si es tenen en compte els canvis que poden produir-se arran de les grans crisis sistèmiques a les quals estem abocats: augment de les temperatures, pèrdua de collites, encariment del gasoil i dels fertilitzants, descens de la biodiversitat, augment de plagues, problemes amb la pol·linització, etc.

La manca d'autosuficiència alimentària ha crescut paral·lelament a un altre fenomen amb el qual està relacionada: la disminució i pèrdua de la diversitat dels conreus. Es tracta d'una qüestió estructural d'un sistema enfocat al rendiment i benefici i, per tant, no només afecta Catalunya sinó al conjunt del planeta. Avui dia, tan sols quatre cultius (blat de moro, arròs i soja) proveeixen dos terços de l'oferta mundial d'aliments (Cabanyol, 2023: p. 56). Carlo Petrini, el fundador del moviment *Slow Food*, explica que, des d'inicis del segle XX hem perdut més del 60% de la biodiversitat alimentària, en pro d'espècies més fortes o productives (Soldevila, 2023a: p. 19). La fragilitat dels monocultius i la pèrdua de diversitat alimentaria va quedar tràgicament palesa amb la crisi de la patata a Irlanda, a finals del segle XIX.

Hi ha un gran consens entre els investigadors a l'hora de considerar que la diversitat agrícola constitueix l'amortidor neces-

sari per assegurar la sostenibilitat de l'agricultura en un futur incert, dominat per fenòmens nous com la desglobalització i el canvi climàtic.

Menys explotacions i menys pagesos

A Catalunya, l'agricultura i ramaderia modernes, organitzades d'acord amb estratègies de producció industrial han redibuixat profundament la ruralitat d'avui dia i els seus paisatges. Per començar, i tal com ja s'ha mostrat en l'apartat "Dos mons rurals", l'ús de la maquinària ha afavorit l'abandonament dels conreus situats en les zones més desfavorables, amb més pendent o de mida més petita, així com els conreus menys rendibles. La industrialització i concentració de la producció agrària en determinades zones ha guanyat amb intensitat des de finals de segle XX i principis de l'actual. El procés ha comportat una pèrdua extraordinària del nombre d'explotacions agràries. Actualment, hi ha aproximadament una quarta part de les explotacions que se censaven l'any 1962, i la davallada continua. De les més de dues-centes mil explotacions agrícoles de llavors, ara no arriben a les cinquanta-dues mil.

Fins a quin punt un turisme enogastronòmic pot ajudar a reforçar i consolidar explotacions pageses tradicionals?

A la vegada, també s'ha produït una disminució molt considerable de la població activa agrària. De fet, la pagesia és un sector en davallada demogràfica constant des de fa més d'un segle. Des de les primeries del segle XX i amb l'excepció del període convuls de la Guerra Civil i la postguerra, cada vint anys el camp català ha perdut la meitat de la seva pagesia. Si l'any 1950, aquesta representava el 22,2% de la població activa de Catalunya, l'any 2020, la població activa agrària era només l'1,66%. Els 328.382 pagesos de 1950, havien quedat reduïts a 57.530 i les xifres continuen en descens (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 6; 114). El 2022 eren 56.800 i durant el primer trimestre del 2023, el sector va patit una davallada dràstica amb una pèrdua de 13.700 treballadors, passant ara a 43.100 ocupats, menys ja de l'1% de la població activa (Aranda, 2023). I cal també tenir en compte que d'aquí a 10 anys el 70% dels pagesos tindran edat de jubilar-se (Soldevila, 2023b: p. 43).

A aquest fet s'hi suma la manca de relleu generacional de les explotacions pageses i, encara que pugui semblar paradoxal, les grans dificultats amb que es troben per accedir a la terra els pagesos joves que no compten amb propietats familiars. Ara bé, malgrat tot, l'activitat agrària continua tenint un pes substantiu en les àrees rurals (Aldomà i Mòdol, 2022: p. 109). Paral·lelament a la pèrdua de pagesos i d'explotacions agràries, hi ha una evolució de les estructures productives que acabarà amb la pràctica extinció del model de pagesia que havíem conegut i la generalització d'un proletariat agrícola a sou de grans indústries.

D'altra banda, els experts consideren que el model d'explotació familiar pagesa tradicional resulta molt més flexible, adaptable i resilient davant els canvis i crisis que, pràcticament amb tota seguretat arribaran a causa de les grans crisis ecosistèmiques a les quals estem abocats. Malauradament, ara mateix la tendència és la contrària. Fins a quin punt un turisme enogastronòmic podria ajudar a reforçar i consolidar explotacions pageses tradicionals?

Pèrdua de patrimoni cultural

El model convencional agroindustrial ha comportat, i continua provocant, la pèrdua generalitzada de patrimoni cultural a tots els nivells; des del coneixement i conservació de llavors i espècies seleccionades durant centenars d'anys, al patrimoni

de pedra seca que dona d'identitat els paisatges agraris i la cultura rural, passant per l'afebliment de la cultura gastronòmica popular. Al capdavall, la raó es troba en la mateixa essència del sistema: la simplificació i estandardització de processos per tal d'afavorir les economies d'escala i maximitzar beneficis. Una mirada atenta als fonaments de la vida al planeta, permet adonar-se, precisament, que aquesta es basa en el principi contrari. La diversitat i complexitat de les relacions constitueixen els pilars de la resiliència d'un sistema. Aquest axioma és vàlid tant per a l'àmbit natural, com també per al social i cultural.

La pèrdua de patrimoni agrari no només empobreix els paisatges i les comunitats, sinó que ens fa menys resilients com a societat

Continua viu el risc de considerar el patrimoni com el conjunt d'elements del passat, sense utilitat actual, que procurem reservar per raons més aviat romàntiques i nostàlgiques, o bé perquè constitueixen un recurs per al turisme. Si es considera el patrimoni que ja ha desaparegut, sembla que aquesta mirada curta ha estat més estesa que no pas voldríem. Ja fa algun temps, però, que científics i pensadors alerten que el valor del patrimoni rural va molt més enllà d'una aixada penjada a la paret o una costellada i ball a l'ermita. Estem perdent coneixements i elements que podrien ser fonamentals en el futur. Un exemple: per afavorir l'ús de gran maquinària cerealística es van dur a terme explanacions de camps, les quals van comportar, sovint, l'eliminació d'antics murs de pedra seca i la transformació del sistema de parcel·lari tradicional resultat del modelat de la terra per l'activitat agrícola durant segles. Aquests elements resulten substancials als paisatges agraris, però la seva destrucció, no només va provocar un empobriment del paisatge. Per exemple, els ecòlegs han demostrat que els murs de pedra seca constitueixen un espai molt valuós per l'alta biodiversitat que contenen. Per a l'agricultura regenerativa, aquesta diversitat resulta cabdal en les estratègies per combatre i evitar les plagues als conreus.

Tanmateix, els increments de productivitat que ha resultat de la utilització massiva d'energia, maquinària i agroquímics no han aconseguit revertir l'èxode rural. Més alarmant és encara la disminució de pagesos. Això suposa la pèrdua d'una determinada manera de gestionar el paisatge i de la pèrdua de patrimoni immaterial vinculat als coneixements i tècniques de l'ofici de pagès, a costums, llegendes, festes i cançons propis d'una societat pagesa. Aquest procés constitueix una altra mostra de l'empobriment patrimonial i de la fragilitat associada al sistema de producció agrària avui convencional. La tendència de futur és ben coneguda pels experts: avancem cap a la pràctica desaparició de la pagesia —de la família pagesa com a estructura de producció—, i cap a la progressiva substitució d'aquests per proletariat agrari al servei d'unes poques grans corporacions agroindustrials, vinculades als grans sistemes de distribució, que controlaran la producció d'aliments.

Avui dia, la pèrdua de patrimoni no només suposa l'empobriment cultural de les comunitats rurals i del país en conjunt. Comporta també la pèrdua d'expertesa, d'estructures productives i eines per adaptar-se als reptes que plantegen les diferents crisis ecosistèmiques. És a dir, la reivindicació de la importància del patrimoni no respon a una nostàlgia d'altres temps o d'altres paisatges, sinó que constitueix una qüestió de resiliència i, molt probablement, de supervivència.

3.3 Els paisatges agraris i les grans crisis sistèmiques

En el següent apartat es consideren, de manera més específica, els reptes als quals s'enfronten els paisatges agraris davant les grans crisis sistèmiques actuals.

(a la pàgina següent)
Fig. 14. Arran de la gran reducció del nombre d'explotacions agràries s'han abandonat moltes construccions rurals. A la imatge, El Maranyó, masia de Montagut i Oix (Garrotxa)

Fig. 15. El petroli és essencial per mantenir el sistema agroalimentari basat, entre d'altres, en fertilitzants químics i plàstics com els usats en el cultiu d'horta al Maresme

La crisi climàtica

L'acumulació de CO_2 a l'atmosfera —produït fonamentalment per la crema de combustibles fòssils— és el causant de l'augment progressiu de la temperatura mitjana de l'atmosfera terrestre. El fenomen és conegut com a canvi climàtic, si bé molts experts consideren que cal parlar de crisi o emergència climàtica, donat l'abast de les profundes transformacions i impactes que es produiran. El nou informe de l'IPCC (Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic, organisme de les Nacions Unides dedicat exclusivament a observar la ciència que estudia el canvi climàtic) explicita clarament que "a mesura que el canvi climàtic s'expandeix, s'accelera, s'intensifica i es fa irreversible, totes les persones i tots els ecosistemes es tornen vulnerables" (Nacions Unides, [2022]).

D'altra banda, la conca mediterrània s'està convertint en una de les zones més vulnerables al canvi climàtic d'Europa; un dels territoris que s'escalfen més ràpidament del planeta (un 20% més respecte a la mitjana global). L'augment dels períodes de sequera, l'augment de temperatures i la reducció en la productivitat dels conreus, són alguns dels problemes més greus que haurà de fer front la regió i, és clar, Catalunya. Totes les projeccions climàtiques de futur coincideixen que el país tendirà cap a l'aridesa meteorològica i geofísica durant aquest segle d'escalfament de l'atmosfera (Saladié, 2022: p. 207-208).

Fa més de deu anys, *El Punt Avui* publicava una notícia amb aquest titular: "Cap a una Catalunya de secà. Totes les projeccions climàtiques de futur coincideixen que el país tendirà cap a l'aridesa meteorològica i geofísica durant aquest segle d'escalfament de l'atmosfera". L'article acabava advertint que els escenaris climàtics generats pel Servei Meteorològic de Catalunya (SMC) i el superordinador Mare Nostrum, preveien un escenari de creixents dèficits d'aigua i grans incendis (Miró, 2012).

Un terrabastall equiparable al de la fil·loxera

A la vista dels efectes provocats per la manca de pluges del 2022, l'enòleg Martí Magrinyà feia aquestes reflexions: "... si [la sequera] es repeteix massa sovint, farà absolutament inviable l'agricultura que hem conegut fins ara, la dels cultius tradicionals mediterranis de secà: cereal, olivera i vinya (l'ametller fa anys que ha estat erradicat, només en queden les despulles disseminades pels termes).[...] El dubte és si el que hem patit el 2022 serà un fet esporàdic o es convertirà més aviat en la norma. Si estem en el segon cas, el fet pot comportar un terrabastall equiparable al de la fil·loxera, en el sentit d'un anorreament agrícola complet fins que es trobi una solució que permeti la renaixença, i que només podrà venir d'un canvi en el tipus de cultius (adoptant conreus adaptats a la nova realitat climàtica) o bé amb la instal·lació massiva de sistemes de rec, cosa poc viable..." (Magrinyà, 2022). És una evidència incòmoda d'acceptar, però no hi ha cap dubte de què l'estabilitat climàtica s'està acabant (Bordera i Turiel, 2022: p. 117).

La crisi energètica

És un fet constatat que ja hem entrat en el període de decreixement de l'extracció d'hidrocarburs deguda al progressiu esgotament dels jaciments rendibles. D'entre els productes que es tornaran més escassos hi ha el gasoil, absolutament essencial pel sistema productiu tal com està organitzat actualment. La crisi energètica i la serva transició suposen un problema enorme, d'una emergència similar a la climàtica, però se'n parla molt menys.

El petroli i els seus derivats són essencials en el manteniment del sistema agroalimentari del present, des de la producció,

Fig. 16. La biodiversitat de les zones agrícoles va molt lligada a algunes pràctiques com el manteniment de microhàbitats en els marges, el guaret o l'eliminació de productes fitosanitaris. A la imatge, camps de les Garrigues

a la distribució i al consum: maquinària agrícola, bombament d'aigua en el regadiu, producció de fertilitzants de síntesi, tota mena de plàstics d'ús agrícola, etc. La coneguda com a "revolució verda", en realitat, va consistir en la introducció d'enormes quantitats d'energia en el sistema agrari tot menystenint els processos naturals de fertilització dels sols. Al voltant del 30% del consum total d'energia es fa servir en el manteniment del sistema alimentari mundial i aquest produeix aproximadament un terç de les emissions de gasos d'efecte hivernacle. Prop d'un terç de tota l'energia usada en el sector agrícola es fa servir per a la fabricació de fertilitzants inorgànics.

L'era de l'abundància energètica proporcionada pels combustibles fòssils ens ha fet dependents d'unes substàncies que han incrementat el rendiment de l'agricultura, però que, a la vegada han degradat les terres de cultiu i estan basades en una injecció contínua i creixent d'energia —cada vegada més escassa— que literalment es llança i s'escampa pel sòl.

Fer dependre tant a l'agricultura i la ramaderia dels combustibles fòssils provoca una relació directa: si s'apuja el preu de l'energia, s'apujarà també el dels fertilitzants, el transport i gairebé tots els processos productius. És a dir, en un context futur marcat per una progressiva escassetat d'energia, l'escalada de preus dels aliments sembla inevitable amb l'actual sistema (Turiel i Bordera, 2022).

La crisi de biodiversitat

Els paisatges agraris s'enfronten a tres grans reptes: la crisi climàtica, la crisi energètica i la crisi de biodiversitat

Avui dia, el planeta està patint un gravíssim procés de pèrdua de biodiversitat el qual, des d'alguns àmbits científics, ha estat descrit com la sisena extinció. A hores d'ara la taxa global d'extinció d'espècies i de destrucció d'hàbitats s'està accelerant a escala mundial. A casa nostra, l'informe *Estat de la biodiversitat a Catalunya 2020* reflecteix una rellevant davallada general de la biodiversitat. Els resultats mostren una tendència general compartida amb la resta de països avançats, amb una reducció substancial a Catalunya d'un 25%, en poc menys de vint anys. És una pèrdua important però menor que l'enregistrada a escala mundial, que és del 60%. Aquesta pèrdua de biodiversitat varia en funció dels hàbitats: és d'un 54% per a les espècies que viuen en rius, llacs i aiguamolls, un 34% per a les d'ambients agrícoles i prats i un 12% per a les de boscos i matollars (Brotons *et al*., 2020: p. 7-9).

En les zones agrícoles la conservació de la biodiversitat està íntimament lligada a la persistència de certes pràctiques agrícoles i ramaderes extensives i al manteniment de microhàbitats (guarets, marges, etc.) associats al paisatge agrari de mosaic. Tanmateix, aquesta no és pas la tendència actual. Tal com s'ha mostrat en apartats anteriors, des de fa dècades, els espais agraris o bé s'abandonen, o bé s'intensifica la producció (Brotons *et al*., 2020: p. 59).

Així, en la intensificació (amb l'ús de fitosanitaris com herbicides, insecticides i fungicides, principalment) han resultat especialment perjudicades les espècies espontànies de plantes conegudes com a arvenses, que es troben en camps de conreus i que es consideren uns bons bioindicadores de la salut d'aquests espais. D'altra banda, la fertilització basada sobretot en l'ús de purins procedents de la ramaderia intensiva porcina és també un factor tant o més negatiu per a la conservació d'aquesta flora (Brotons *et al*., 2020: p. 59).

Les poblacions d'ocells propis de zones estepàries depenen del manteniment de terres en secà (no regades) i de pràctiques agrícoles tradicionals, com ara els camps en guaret (terres que es deixen un temps en repòs, sense cultivar). La reducció de la superfície de guarets a Catalunya ha estat del 21% entre els anys 2009 i 2018, i constitueix una altra conseqüència clara del procés d'intensificació agrícola (Brotons *et al*., 2020: p. 61). A la vegada, els ocells estèpics, veritables especialistes dels secans de la plana de Lleida, han disminuït un 27% les seves poblacions entre 2002 i 2019, sent un dels grups d'ocells amb una regressió poblacional més acusada a Catalunya.

El seguiment de les poblacions de papallones també ha posat en evidència que els insectes pol·linitzadors estan patint una davallada sense precedents i molt preocupant a escala global, i també a Catalunya, ja que això redueix la resiliència dels sistemes agrícoles. L'informe *Els pol·linitzadors silvestres a Catalunya*, 2022, apunta a la intensificació agrícola com un dels factors que més ha contribuït al declivi dels insectes pol·linitzadors. "L'agricultura intensiva implica un aprofitament més intensiu del territori en detriment dels hàbitats naturals i es basa en una sèrie de pràctiques que fan disminuir l'abundància i la continuïtat dels recursos florals, alteren els substrats de nidificació de molts pol·linitzadors i comporten un

Fig. 17. Els insectes pol·linitzadors estan patint una gran davallada i això afecta especialment als arbres fruiters i a cultius com la colza. A la imatge, camps a Pujalt (Anoia)

augment de la càrrega ambiental de productes tòxics" (Bosch *et al*., 2022: p. 88).

A Catalunya més de 100.000 hectàrees de conreu depenen de la pol·linització per insectes, almenys en part. Així, per exemple els fruiters són els que presenten major grau de dependència dels pol·linitzadors, però també la colza, el gira-sol i els conreus d'hortalisses (Bosch *et al*., 2022: p. 89). El valor de la pol·linització de conreus per insectes a Catalunya se situa en 290-321 milions d'euros per any (Bosch *et al*., 2022: p. 121). No deixa de constituir una amarga paradoxa, que les mateixes pràctiques agrícoles acabin enverinant els insectes que necessiten o fent desaparèixer els seus hàbitats.

Una finca agrícola favorable pels pol·linitzadors tindria una estructura en mosaic formada per diferents cultius (com fruiters, horta o colza), algun camp en guaret, una zona de vegetació natural i una bassa. Els marges de vegetació ruderal espontània, la tanca arbustiva i el cultiu de lleguminoses proporcionaria recursos florals diversos. Els marges de pedra seca propers a la finca, l'edifici de parets de pedra i bigues de fusta, l'hotel d'insectes i el sòl nu ofereix llocs per la nidificació de les abelles.

L'informe *Estat de la natura a Catalunya 2020* subratlla que s'ha demostrat que la recuperació de pràctiques tradicionals o la promoció de nous models de producció més respectuosos, per exemple amb la prohibició de l'ús de fitosanitaris de síntesi industrials i de fertilitzants químics d'alliberament ràpid, poden esdevenir eines per aturar i revertir la pèrdua de biodiversitat. Actualment, la superfície agrícola sota pràctiques d'agricultura ecològica (excloent prats, pastures i farratges) és de més de 61.000 hectàrees (el 7,1% del total de superfície conreada a Catalunya), amb una clara tendència a l'augment en els últims anys. Els potencials beneficis d'aquesta agricultura en cultius com ara la vinya, el cereal o les oliveres s'ha pogut constatar a Catalunya en grups tan diversos com els ocells, els ratpenats, els insectes, o la flora arvense (Brotons *et al*., 2020: p. 61-62).

Arribats a aquest punt, es fa evident que si el turisme enogastronòmic vol comprometre's amb el futur del territori i amb el seu mateix, ha d'incorporar la preservació de la biodiversitat com un dels elements substancials a l'hora de triar paisatges i explotacions.

3.4 Els models alternatius

La major part de la superfície agrícola de Catalunya (més del 70%) està gestionada de manera convencional. Així, diversos

models agraris alternatius han anat sorgint, amb l'objectiu de desenvolupar mètodes agrícoles i ramaders més respectuosos amb els paisatges.

La producció integrada (PI)

El concepte *producció integrada* (PI) sorgeix a la dècada de 1970 i es regula a partir dels anys noranta del segle XX gràcies a l'Organització Internacional de Lluita Biològica (OIL). "Es defineix com a un sistema agrari de producció d'aliments que prioritza la utilització dels recursos i mecanismes de regulació naturals, amb l'objectiu d'optimitzar els mètodes de producció, evitar les aportacions perjudicials al medi ambient i assegurar a llarg termini una agricultura i una ramaderia duradores. La producció integrada se centra en la prevenció de la infestació de plagues i malalties, i es basa en el principi de tractar només quan sigui realment necessari, sempre que s'asseguri la viabilitat econòmica de les explotacions. Amb aquesta idea, la producció integrada efectua seguiments dels nivells de plaga i estableix uns valors llindar que ajuden a decidir si cal efectuar una aplicació o no. La decisió de tractar amb un plaguicida només es pren quan s'han esgotat altres mètodes de control no químics. A més a més, aquest sistema agrari promou altres pràctiques agrícoles sostenibles com ara el manteniment de cobertes vegetals, l'establiment de refugis per insectes i la promoció de recursos alimentaris per enemics naturals i pol·linitzadors" (Bosch *et al*., 2022: p. 103).

La producció integrada no està regulada per la Unió Europea, però disposa d'un marc normatiu estatal i autonòmic. A Catalunya, aquest sistema agrari es desenvolupa a partir de l'any 1992 i l'any 1995 es publiquen les primeres normatives. Del 2007 al 2015 la superfície agrícola en producció integrada es va doblar, arribant a les 50.751 ha (un 8% de la superfície agrícola). Des de llavors, la superfície en producció integrada s'ha mantingut al voltant de les 40.000 ha fins al 2021 (6,5% de la superfície agrícola total), mentre que la superfície en producció ecològica ha anat guanyant terreny. La producció integrada té molta rellevància en el sector de la fruita dolça, on ocupa, amb dades del 2021, un 32% de la superfície total (respecte a un 64% de producció convencional i un 4% de producció ecològica) (Bosch *et al*., 2022: p. 103).

L'agricultura ecològica

També anomenada biològica o orgànica. Té com a objectiu obtenir aliments de màxima qualitat i respectar la salut dels ecosistemes. Va començar a popularitzar-se a partir de la dècada de 1980 a Europa, després d'una presa de consciència sobre els efectes negatius de la intensificació agrícola, i des de llavors no ha parat de créixer. L'agricultura ecològica es basa en l'ús de tècniques de producció respectuoses amb els cicles naturals, potenciadores de la biodiversitat i que comportin una dràstica reducció de mitjans externs a l'explotació agrícola. Algunes de les pràctiques utilitzades en agricultura ecològica, com ara el control biològic de plagues, la rotació de cultius, la confusió sexual per al control de plagues, entre altres, també, són utilitzades en la producció integrada, però en el cas de l'agricultura ecològica només es poden utilitzar plaguicides acceptats per la normativa europea. Una altra diferència important respecte la producció integrada és que en l'agricultura ecològica està prohibit l'ús d'herbicides i d'organismes modificats genèticament (Bosch *et al*., 2022: p. 103-104).

Des de l'any 1991 existeix a la Unió Europea una normativa comunitària que defineix la producció agrària ecològica (CEE 2992/91). A Catalunya, el CCPAE (Consell Català de la Producció Agrària Ecològica) és l'òrgan encarregat de controlar i certi-

ficar la producció ecològica. La superfície de cultius ecològics a casa nostra s'ha duplicat en els darrers anys, arribant a les 257.000 ha el 2020 (22,1% de la superfície agrícola incloent els farratges). Els cultius que més han augmentat la superfície de gestió ecològica en els darrers sis anys són la vinya (27.161 ha), seguit dels fruiters (1.749 ha) i les pastures, prats i farratges (183.077 ha) (Bosch *et al*., 2022: p. 103-104).

"L'agricultura ecològica fomenta la implantació de cobertes vegetals permanents i el manteniment de marges i tanques vegetals. Nombrosos estudis demostren que la gestió ecològica té un impacte positiu sobre les comunitats d'insectes en general i de pol·linitzadors en particular. Altres estudis demostren que la diversitat de pol·linitzadors en camps ecològics permet assegurar serveis de pol·linització i producció semblants als obtinguts en producció integrada" (Bosch *et al*., 2022: p. 103-104).

Hi ha models agraris alternatius al model agroindustrial que busquen desenvolupar mètodes agrícoles i ramaders més respectuosos amb la natura i les persones

L'agricultura biodinàmica

Es tracta d'un mètode d'agricultura ecològica nascut el 1924 i basat en els principis de la filosofia de Rudolf Steiner, l'antroposofia. Aquest mètode treballa d'acord amb les energies de la vida, cercant una relació suposadament correcta entre les persones i la terra, procurant assegurar la salut del sòl i les plantes. Els conreus amb cobertures vegetals (sense llaurar), els adobs verds i la rotació de conreus es fan servir extensament amb aquest mètode. L'agricultura biodinàmica dona molta importància a l'ús d'adobs orgànics i de composts i exclou utilitzar productes de síntesi química en sòls i plantes. De fet, va sorgir com a preocupació per la pèrdua de fertilitat i degradació del sòl atribuïda als fertilitzants obtinguts per síntesi química. La singularitat més remarcable dels mètodes biodinàmics són les preparacions amb herbes fermentades i les preparacions minerals com additius del compost i com aspersions al camp. També és específic d'aquest sistema l'ús d'un calendari astronòmic per sembrar i per plantar. Hi ha qui considera que es poden aconseguir resultats similars simplement amb l'agricultura ecològica i, que algunes de les pràctiques no tenen base científica.

La permacultura

El terme, entès com un mètode sistemàtic, va ser utilitzat per primera vegada pels australians Bill Mollison i David Holmgren el 1978. Des dels seus inicis, s'ha definit com una resposta positiva a la crisi ambiental i social que estem vivint. El nom deriva de l'objectiu d'aconseguir un mètode d'agricultura que pugui ser permanent, és a dir, duradora en el temps, en contraposició als models agroindustrials més depredadors. És a dir, els seus creadors buscaven un disseny que permetés el manteniment d'ecosistemes agrícoles productius, basats en la diversitat, l'estabilitat i la resiliència dels ecosistemes naturals.

Si bé la paraula va néixer vinculada a l'agricultura, a hores d'ara ha evolucionat per convertir-se en un concepte molt més ampli. La permacultura busca integrar d'una manera harmònica el paisatge i les persones, amb les seves necessitats materials —aliment, energia i habitatge, principalment—, així com amb necessitats no materials com les relacions humanes i amb la natura. És a dir, es tracta d'un sistema de disseny conscient d'assentaments humans, on es busca que les comunitats puguin conviure en harmonia amb l'ecosistema integrant saviesa tradicional i noves tecnologies. Utilitza conceptes de l'ecologia, el paisatgisme, l'agricultura ecològica, la biomimètica, l'ètica, la filosofia i la pedologia. En el disseny d'aquests sistemes s'apliquen idees i conceptes integradors de la teoria de sistemes, la biocibernètica i l'ecologia profunda.

(a la pàgina següent)
Fig. 18. En l'agricultura alternativa els ramats poden ajudar a controlar les males herbes i a fertilitzar el sòl. A la imatge, camps a Vimbodí (Conca de Barberà)

El model regeneratiu

El model de producció agrària regeneratiu és un dels que està creixent més ràpidament i adquirint una major rellevància. Representa una de les alternatives al model convencional de producció d'aliments que menors impactes ambientals i socials negatius genera, arribant, fins i tot, a produir-ne de positius nets. El seu principi fonamental és la restitució i conservació de la fertilitat dels sòls i la seva capacitat d'emmagatzematge de carboni, si bé, la seva capacitat regenerativa i de salut va molt més enllà i repercuteix en el conjunt de l'ecosistema. El model regeneratiu va aparèixer per primera vegada a principis de la dècada de 1980, quan l'Institut Rodale va definir el terme *agricultura regenerativa* com a alternativa ambiental i econòmica real a l'agricultura convencional (Gràcia, 2021: p. 16).

"El model regeneratiu inclou tota una sèrie de pràctiques que promouen la salut del sòl i, amb ella, la de tots els elements que componen el sistema. Es basa a integrar agricultura, ramaderia i silvicultura com a eix d'un sistema alimentari durador i respectuós que reprodueix els patrons i processos naturals. Es distingeix del model convencional que permet acumular matèria orgànica en el sòl, integrar als animals en el funcionament del sistema i reduir els inputs necessaris per a produir aliments. D'aquesta manera té importants avantatges sobre el model convencional per a poder superar l'actual crisi ambiental i climàtica" (Gràcia, 2021: p. 16).

Des del 2016 i durant quatre anys, es va dur a terme a Catalunya un projecte d'experimentació pioner coordinat pel CREAF: la gestió agrària d'una finca amb el sistema regeneratiu Polyfarming, gràcies a finançament del programa LIFE de la Comissió Europea (Gràcia, Broncano i Renata, 2021). Aquest sistema proposa una nova manera d'interrelacionar els diferents usos agrícoles, ramaders i forestals per tal de millorar la rendibilitat econòmica de les finques. L'aplicació del sistema ha demostrat rellevants beneficis a nivells ambiental, productiu i econòmic. Concretament, aquest model afavoreix:

- la millora de les condicions del sòl,
- l'augment del segrest de carboni i la lluita contra el canvi climàtic,
- la reducció del risc d'incendi,
- l'augment de la biodiversitat,
- l'increment de diversitat i qualitat dels productes obtinguts,
- la reversió de la tendència al despoblament del medi rural.

Els investigadors conclouen l'estudi amb afirmacions d'una contundència poc habitual entre els científics: "El model regeneratiu ha de ser el futur motor de l'Espanya rural, ja que respon als principals reptes que es plantegen a l'hora de recuperar l'activitat de les zones rurals" (Gràcia, 2021: p. 190). El model mostra avantatges molt significatius

- Evita la dependència d'inputs externs i de maquinària pesant.
- Utilitza tecnologies accessibles per a tothom i aplicables a diferents escales.
- Millorar la rendibilitat econòmica de les explotacions.
- Promou la creació d'ocupació, especialment per als joves.
- Estableix noves maneres de venda dels productes.
- Permet avançar vers la recuperació de la sobirania alimentària.

El model agrari de producció regenerativa està rebent una atenció significativa i creixent per part de productors, investigadors i consumidors. Tant el sector públic com el privat exploren actualment les possibilitats que aquest model pugui contribuir als plans d'acció climàtica. Així, l'informe especial sobre *Canvi climàtic i terra* de l'IPCC, de 2019, remarca el

(a la pàgina següent)
Fig. 19. La família Solé Villar amb les vaques de raça irlandesa utilitzades en el cicle de producció basat en l'agricultura regenerativa que porten a terme a Riudoms (Baix Camp)

Afortunadament hi ha nombroses iniciatives que busquen noves maneres d'enfocar la producció agrària i d'afavorir el repoblament i la revitalització del món rural

sistema regeneratiu com "una pràctica de gestió sostenible centrada en les funcions ecològiques, que pot ser eficaç en la construcció de la resiliència dels agroecosistemes" (Gràcia, 2021: p. 195). En l'actual situació d'emergència climàtica i crisi ecològica, el sistema regeneratiu presenta dos avantatges molt clars:

- És una solució al segrest de carboni.
- Genera paisatges de mosaics, més resilients davant els incendis, amb més biodiversitat i, de retruc, més atractius des d'un punt de vista estètic, perquè trenca monotonies lineals i afavoreix a la diversitat d'ambients.

En resum, les explotacions amb el mètode regeneratiu "es fan rendibles i produeixen aliments conservant el medi ambient en condicions en les quals el model actual no és viable. A escala global, el sistema regeneratiu pot arribar a alimentar a la humanitat de manera més d'acord amb la naturalesa, alhora que ajuda a refredar el planeta amb l'absorció massiva de CO_2 en els sòls regenerats" (Gràcia, 2021: p. 195).

3.5 Noves perspectives per als paisatges rurals

Les fragilitats relatives a l'actual model agrari convencional, constatades en el present capítol, afortunadament conviuen amb nombroses iniciatives que busquen noves maneres d'enfocar la producció agrària, així com d'afavorir el repoblament i la revitalització del món rural (agricultura regenerativa, creació de circuits de producció i consum locals, recuperació de llavors, etc.), que contribueixen enormement a explicar algunes de les noves dinàmiques que avui detectem al món rural amb claredat. Dit d'una altra manera: el món rural es mou. Sota una certa aparença d'estabilitat en la forma, el fons es belluga més que mai. I ho fa tant que és precisament en aquests encontorns on es localitzen algunes de les iniciatives més innovadores i creatives del país. A més del camp de l'agroecologia o l'agricultura regenerativa, és possible constatar-ho en àmbits tan diversos com els de l'energia i la lluita contra el canvi climàtic, amb la creació xarxes alternatives de producció i consum d'energies renovables i autogestionades; o en l'àmbit del govern del territori, amb noves formes de participació ciutadana i reinterpretacions del que habitualment s'entén per desenvolupament local. Aquest dinamisme també es posa en evidència amb l'emergència de la creativitat artística en el sentit més ampli de la paraula (música, teatre, cinema, pintura, literatura,...) i un llarg etcètera d'activitats, projectes i iniciatives mixtes, polièdriques, les quals, precisament per la seva naturalesa híbrida, són difícils d'encasellar.

Totes elles, però, comparteixen un tret comú: han escollit conscientment l'entorn rural per endegar-les. Els llocs triats no són un simple escenari, sinó un actor de primera línia. Tant és així que les persones que encapçalen aquesta renovació no només han optat per viure i treballar en un d'aquests llocs, sinó que formen part decididament del lloc: 'són lloc'. I aquesta comunió amb un lloc triat a consciència els dona els instruments necessaris per re-significar aquest lloc, per imbuir-lo de noves significacions.

Els nous pobladors del camp provenen majoritàriament de la ciutat, amb la qual segueixen mantenint el contacte. Alhora, els productors autòctons (i no només de productes agraris) estableixen llaços directes amb els consumidors urbans. Per altra banda, des del sector cultural, aquells qui han optat per desplegar la seva creativitat en el món rural, tard o d'hora traslladaran el resultat del seu procés creatiu a la ciutat, tancant així el cercle. I així successivament. Tot plegat ha provocat, de retruc, una major visibilitat del món rural. Només cal veure la

(a la pàgina següent)
Fig. 20. El nucli de Sant Gallard, dins el terme de les Piles (Conca de Barberà), ha passat d'estar deshabitat a rebre nous pobladors provinents d'entorns urbans

quantitat de novetats editorials aparegudes recentment, o l'extraordinari dinamisme de les xarxes socials al respecte. Un fet especialment rellevant el constitueix l'aparició de l'Associació de Micropobles de Catalunya, avui present en tots els fòrums de discussió sobre el futur del món rural. També és destacable l'aparició d'iniciatives com *Arrels*, una barreja de revista trimestral, cooperativa de consum, pàgina web i ràdio, és a dir una multiplataforma centrada en aquest àmbit territorial (Nogué i Cerarols, 2022).

Per tant, coexisteix ara mateix un món rural decadent pel que fa als sistemes agroforestals i les explotacions tradicionals amb una capacitat d'innovació extraordinària per part de determinats sectors (alguns d'ells, nous pobladors).

Talaia pagesa

Amb un enfocament social més ampli, un exemple dels canvis de mentalitat que s'estan produint és la recent formació del col·lectiu Talaia Pagesa. El manifest que es pot llegir al seu web és prou explícit:

"Talaia Pagesa neix de la constatació que cal crear un espai d'unitat que treballi i visibilitzi una pagesia amb ànima, de mirada humana i arrelada a la vida. La pagesia del present i del futur necessita tenir una veu forta amb arguments, raons i recursos per avançar cap a una nova realitat agrària i social. El sector primari està patint un moment crític on ens juguem el demà dels nostres camps i paisatges, de la seva fertilitat i biodiversitat, de les mans que els cuidaran i dels fruits que puguin donar.

Davant de tot això, des de Talaia Pagesa sentim la responsabilitat de proposar noves maneres de pensar, sentir i actuar. Pensem que forces poderoses i influents volen canviar anys d'història basats en un patrimoni cultural i agroalimentari savi, per fer de l'alimentació un negoci que gens té a veure amb allò que és bo i saludable per a les persones i el territori. Veiem que la terra ha esdevingut una mercaderia i un bé fàcilment especulatiu per a grans grups econòmics i energètics amb incidència global, que impedeixen moltes vegades l'accés als espais agraris per al desenvolupament òptim de la pagesia d'arrel. Creiem que en el marc de la pagesia i la producció dels aliments, cal repensar els valors i els paràmetres de l'eficiència i apostar per models productius resilients i amb impacte positiu al territori que afavoreixin l'existència de la pagesia i el seu relleu generacional.

En conseqüència, ens fem fortes per respondre amb accions concretes i directes, que ens facin reflexionar i transformin allò que no ens agrada i ens permetin imaginar un futur amb pagesia. Talaia Pagesa neix com una crida a totes aquelles persones que se senten identificades amb un concepte ampli de pagesia, a totes les pageses i pagesos de Catalunya que fan de la seva tasca diària una manera de viure".[1]

1 Talaia Pagesa https://talaiapagesa.cat

Capítol 4
Els valors dels paisatges agraris

El paisatge és un mirall de la nostra manera de ser i del nostre comportament com a societat. Està ple de significats, ens evoca records i ens desperta emocions que influeixen directament en el nostre benestar. Els paisatges, i entre ells els paisatges agraris, atresoren una diversitat extraordinària de valors: naturals, estètics, històrics, d'ús social, simbòlics i productius (vegeu Nogué, Sala i Grau, 2016), que aquest capítol repassa, i que han d'actuar com a importants aliats de les activitats turístiques enogastronòmiques.

Cada cop és més evident el potencial dinamitzador i d'atracció d'oportunitats de negoci i emprenedoria que té el paisatge, sempre que no s'hagi banalitzat ni hagi perdut la seva identitat

4.1. Quins valors associem als paisatges agraris

Atribuïm una àmplia diversitat de valors als paisatges agraris, que són el resultat de la confluència entre diferents mirades, percepcions, interpretacions i sensibilitats. Alguns d'aquests valors tenen un caràcter intangible, però no per això són menys rellevants.

Hi ha una realitat incontestable ja avui dia: ordenar, gestionar i protegir adequadament un paisatge agrari i els seus valors és rendible econòmicament. Dit d'una altra manera, el paisatge és una peça clau del desenvolupament local i un recurs econòmic de primer ordre, i no només per a sectors que en viuen directament, com el turístic o el vitivinícola. Sorgeixen un munt d'iniciatives innovadores i emprenedores que són capaces de generar ocupació i que troben en el paisatge la seva font d'inspiració. D'altra banda, moltes empreses decideixen localitzar-se en un territori determinat —i no en un altre— perquè el seu paisatge dota de contingut i significació el seu producte i atorga qualitat de vida a uns treballadors qualificats que cada cop la valoren més. Aquestes empreses són les primeres interessades a vetllar pel manteniment i la millora de la qualitat i singularitat del paisatge en el qual s'insereixen, perquè els atorga un valor afegit molt difícil de reemplaçar. Cada cop és més evident, per tant, el potencial dinamitzador i d'atracció d'oportunitats de negoci i emprenedoria que té el paisatge, sempre que no s'hagi banalitzat ni hagi perdut la seva identitat.

La imatge que es projecta com a país està intrínsecament unida a la qualitat dels seus paisatges, tant si són rurals com urbans. I, alhora, aquests paisatges significatius i amb personalitat —ja siguin rurals, naturals o urbans— reforcen el sentiment de pertinença de la comunitat i incrementen l'autoestima pel lloc. Els paisatges vitivinícoles en són un exemple, amb l'enorme valor afegit que el paisatge incorpora a les vendes del vi, quelcom que regions vitivinícoles de prestigi mundial tenen molt clar de fa temps. Per entendre realment de què estem parlant, només cal entretenir-se a llegir les cada cop més ben dissenyades etiquetes de les ampolles: el que en el fons s'hi descriu és un paisatge. Encara més: iniciatives com les dels germans Roca o la Bulli Foundation, entre moltes d'altres, basen el seu discurs en el fet que, efectivament, la producció de qualitat i l'excel·lència no són possibles en un país mediocre, banal i desendreçat.

Alguns dels valors dels paisatges agraris s'estan mostrant enormement rellevants a l'hora d'afrontar les incerteses i els desafiaments del món contemporani. Avui, reptes tan claus com els citats en l'apartat anterior (despoblament, canvi climàtic, seguretat alimentària, transició energètica, manteniment de la biodiversitat o conservació del patrimoni material i immaterial) ens obliguen a repensar el paper que tenen els paisatges agraris de casa nostra i els valors que els atribuïm. Vet aquí el poder que té el paisatge, integrador i catalitzador d'una àmplia varietat de polítiques i estratègies, i convertit en un factor fonamental per abordar els reptes que encarem com a societat.

Fig. 21. Camps d'ametllers florits a Tivissa (Ribera d'Ebre)

Alguns dels valors dels paisatges agraris s'estan mostrant enormement rellevants a l'hora d'afrontar les incerteses i els desafiaments del món contemporani

Per tots aquests motius, les estratègies enogastronòmiques tindran recorregut si es basen en la diversitat de valors paisatgístics dels paisatges agraris.

Un valor evident és el natural. L'aparició de l'agricultura i la rompuda de terres durant el període Neolític, va suposar un enorme canvi en processos de transformació del nostre entorn. Els humans vam iniciar un procés de dominació dels ecosistemes terrestres que ens ha portat a alterar ja el 75% de la superfície terrestre (Escrivà, 2023: p. 83). Tot i l'alteració dels ecosistemes primigenis que suposen les activitats agràries (agricultura i ramaderia), quan aquestes es duen a terme dins els límits de la capacitat de regeneració del planeta, els resultats són la generació de nous i valuosos ecosistemes.

El resultat són espais agraris que es converteixen en refugis de biodiversitat i que funcionen com a connectors naturals amb altres espais; és a dir, com a valuoses peces dels anomenats corredors biològics. En aquests casos, els paisatges agraris resultants no són únicament valuosos des del punt de vista estètic i identitari, sinó que poden arribar a resultar essencials davant la necessitat actual de recuperar i restaurar espais naturals en un territori, com és Catalunya, intensament transformat.

Directament relacionat amb el valor de natura que proporcionen els paisatges agraris, es troben els mosaics agraris i agroforestal, dels quals ja s'ha insistit en la seva importància en el capítol 3. Els primers, els mosaics agraris són fruit de la combinació de conreus diversos i permeten evitar els problemes associats als monoconreus. Constitueixen espais molt més resilients i rics en termes de biodiversitat, i, a més, solen ser també molt més atractius des del punt de vista estètic. Els segons, els mosaics agroforestals, responen a la tradicional combinació de conreus i espais de bosc, i tenen importància en termes de diversitat biològica i atractiu paisatgístic. A més, tant els mosaics agraris com els mosaics agroforestals resulten essencials en la prevenció i gestió territorial del risc de grans incendis.

El valor dels mosaics agrícoles i forestals lliga amb la concepció de bellesa dels primers naturalistes il·lustrats del segle XVIII, que començaven a descriure el territori peninsular reflectint quelcom proper a allò que avui denominem *paisatge*. Per aquests pioners, els espais més valorats eren els paisatges humanitzats i productius. La muntanya cultivada o els camps llaurats resultaven molt més suggerents que la natura verge, la qual produïa por i, fins i tot, aversió. El paisatge abrupte els resultava indesitjable, mentre que la bellesa era considerada com un atribut de la cultura i de tot allò que és treballat per l'home. Va caler esperar al Romanticisme per atribuir bellesa a la natura verge, a la natura desfermada (Urteaga, 1987).

És obvi que hi ha determinats paisatges agraris que tenen la capacitat per emocionar o transmetre un sentiment de bellesa quan els mirem. Aquesta percepció depèn del significat i l'apreciació cultural que una societat ha adquirit al llarg de la història, i no només a través de la mera contemplació, sinó també gràcies a la mediació d'arts com la pintura, la literatura, la música, la fotografia, que ha presentat des de sempre aquests paisatges. La geometries de les parcel·les, la linealitat de les plantacions de ceps, l'amplitud d'horitzons, el contrast de fruiters com l'olivera amb penya-segats o els canvis cromàtics estacionals, són composicions molt presents en els paisatges agraris catalans i que es perceben com a visualment atractius i agradables. L'apreciació de valors estètics al paisatge contribueix a incrementar la nostra consciència —tant individual com col·lectiva— i el respecte cap a aquest paisatge.

Fig. 22. Els paisatges agraris són escenaris molt atractius per desenvolupar-hi activitats de lleure i solen ser entorns que afavoreixen el benestar físic i psíquic de les persones. A la imatge, camps a Tarragona

Ara bé, cal trencar l'associació encara existent entre paisatge bonic i paisatge de qualitat. Això vol dir, en primer lloc, que hem d'afinar en l'observació. Perquè darrera d'un paisatge agrari que ens atrau visualment es poden amagar disfuncions i desequilibris territorials o socials que no es veuen a simple vista, com ara uns aqüífers contaminats per pesticides, uns sòls inerts, sense vida o una explotació de monoconreu agroindustrial poc sostenible. El paisatge ha deixat de ser una postal per convertir-se en un indicador de la qualitat del medi.

Els paisatges agraris tenen també un valor evident per al lleure i el turisme. Constitueixen un dels principals atractius del turisme rural, especialment d'aquelles modalitats on tenen més pes la gastronomia i tot el relacionat amb la producció d'aliments de qualitat. Lògicament, el turisme enogastronòmic és una de les modalitats on els paisatges agraris, tenen més pes. Des de les pastures pirinenques d'alta muntanya als arrossars del delta de l'Ebre, la gran diversitat de paisatges agraris de Catalunya dona lloc a escenaris cada cop més valorats per a la

Cal trencar l'associació encara existent entre paisatge bonic i paisatge de qualitat, ja que un paisatge agrari que ens atrau visualment pot tenir el subsol contaminat per pesticides, o uns sòls inerts, sense vida

pràctica d'activitats a l'aire lliure, entre les quals destaquen les excursions i passejades a peu i en bicicleta però també d'altres com anar a l'hort a collir enciams. Són totes elles activitats que permeten gaudir d'olors, sons, textures i, fins i tot, gustos relacionats amb els diferents paisatges.

Ara bé, és probable que la creixent consciència sobre els efectes negatius de l'agroindústria penalitzarà progressivament els paisatges resultants d'aquestes pràctiques, i, de retruc, afavorirà els paisatges d'explotacions amb produccions agroecològiques. El mecanisme és senzill, no connotem únicament els paisatges a partir de valors estètics, sinó que també ho fem amb valors ètics i elements emocionals. Gaudir d'uns paisatges rurals que tenen en compte la natura i les persones és un valor afegit a la pràctica turística.

I això és així perquè parlar de paisatge és parlar de salut, de benestar físic, psíquic i emocional. El Conveni europeu del paisatge, tal i com s'ha explicat el capítol 1, reconeix explícitament que el paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, i constitueix un element essencial del benestar individual i social. La connexió entre paisatge i salut és, per tant, evident, encara que sovint passi desapercebuda o no s'hi doni la rellevància que es mereix, bé perquè sovint s'interpreta el paisatge com una mera escenografia estètica, bé perquè la salut es redueixi a l'absència de dolor físic

Uns paisatges de qualitat, ben ordenats i gestionats, incideixen positivament en la salut dels ciutadans i de les ciutadanes, i molt especialment d'aquells sectors més desvalguts. Ens ajuden a reduir l'estrès i la depressió i tenen beneficis en malalties respiratòries i cardiovasculars. En aquest sentit, cada cop són més les iniciatives i experiències innovadores i pioneres que posen de relleu com les característiques i els valors del paisatge de qualitat, especialment dels paisatges agraris i els agroforestals, tenen una influència positiva sobre la salut i el benestar. Alguns exemples són la xarxa de parcs i d'itineraris saludables de molts municipis catalans, la Xarxa de Vies Verdes, el projecte "Boscos saludables i itineraris terapèutics" o els banys de bosc (Biotop Natura, Selvans), l'estudi sobre el patrimoni immaterial al Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa per recuperar el silenci a la fageda d'en Jordà o l'itinerari terapèutic també d'aquest parc natural.

A més, és evident que l'agricultura ecològica i la ramaderia extensiva tenen un major benefici no només pel paisatge sinó també per la salut dels consumidors. Els productes resultants d'aquesta agricultura i ramaderia reforcen la salut. I la connexió entre salut i enogastronomia és clara a partir dels productes que aporten una alimentació saludable i dels paisatges agraris de qualitat que afavoreixen el benestar físic i psíquic.

4.2. Elements que donen valor als paisatges agraris

A banda dels valors generals que associem als paisatges agraris, hi ha diversos elements que formen part d'aquests paisatges als quals els atribuïm valors naturals, estètics, històrics, d'ús social, simbòlics i productius. Estem parlant d'estructures parcel·làries històriques, de sistemes de feixes centenàries, de xarxes de camins mil·lenaris, de plantacions d'arbres fruiters en els marges de les parcel·les, de xarxes de regs, de masos, o de construccions de pedra seca, entre molts altres exemples. Precisament apropar-se als espais agrícoles des del paisatge facilita una percepció del valor del conjunt, i anar més enllà de les seves peces per separat. Qualsevol d'aquests elements (una cabana, una feixa, una ermita) no es pot entendre com un artefacte aïllat, sinó que s'ha

(a la pàgina anterior)
Fig. 23. Les masies han tingut un paper molt important en l'estructuració del paisatge al llarg del temps

d'entendre com una peça més d'un conjunt molt més ampli, és a dir, d'un paisatge agrari que li dona sentit i significat.

Si autors com Josep Pla van fer cèlebre la idea que la cuina d'un país és el paisatge posat a la cassola, és evident que el turisme enogastronòmic pot tenir un destacat paper en la preservació de paisatges agraris de qualitat si s'alia amb els valors que aquests presenten. D'altra banda, aquesta aliança pot ser la garantia per evitar la banalització d'aquest tipus d'activitat turística.

Pobles rurals, masies i tipologies d'assentament singulars

Els pobles rurals i les masies són elements que havien tingut un important paper estructurador de l'espai agrícola. En els cas dels pobles, alguns segueixen un patró pel que fa a la seva forma, emplaçament en el territori i presència d'elements patrimonials destacats. Un exemple destacat pel seu valor estètic, a més d'històric, són els nuclis encimbellats. Es tracta de nuclis de població que es diferencien per estar assentats a dalt de petits turons que condicionen la seva fesomia. Tenen una estructura compacta i arrodonida on sobresurt el campanar situat al capdamunt del turó i solen estar ben integrats en la matriu agrària circumdant. Són fàcilment visibles i tenen un elevat valor estètic És el cas del Far d'Empordà a la plana de l'Empordà però hi ha nuclis encimbellats a diferents zones de Catalunya.

Cada cop hi ha més iniciatives que posen de relleu com les característiques i els valors del paisatge agraris i agroforestals tenen una influència positiva sobre la salut i el benestar

Un altre exemple d'assentament rural vinculat a l'espai agrícola són les extensions urbanes que formen carrers de cases en el Penedès. Es tracta d'un teixit format per edificacions entre mitgeres de planta baixa i pis que formen carrers i es recolzen en un camí. Aquests teixits poden ser extensions d'una masia o d'un nucli petit. Es caracteritzen per tenir un encaix net amb l'entorn rural, normalment amb camps de vinya. En la seva major part tenen el seu origen al segle XIX amb les cases dels jornalers que treballaven a la vinya. En alguns casos perviuen com a carrers i en d'altres s'han convertit en petits assentaments. Alguns exemples són Can Pau Xic (Subirats), Bonavista (el Pla del Penedès) o les Cases Noves (Gelida).

Les masies també han tingut un paper essencial en l'estructuració del paisatge a Catalunya al llarg de la història. Són construccions rurals aïllades que es troben disperses pel conjunt de Catalunya, sovint ubicades prop de fonts d'aigua o terres fèrtils. La seva disposició i estructura està determinada per la topografia, les característiques de la zona i del treball agrícola.

L'arquitectura de les masies va evolucionar lentament i és al segle XVIII quan adquireix el seu màxim esplendor. Es caracteritzen per estar construïdes, en la major part dels casos, amb pedra del lloc (normalment vista, tot i que també n'hi ha d'arrebossades), teulats a dues aigües i una estructura de dues o tres plantes. La seva mida està directament relacionada amb els rendiments econòmics de la terra en el moment de la seva construcció. Al utilitzar material local (pedra, terra, sorra...) fa que estiguin plenament integrades en el paisatge. La masia sol estar formada per l'habitatge principal, edificis annexes (graners, quadres per animals, corrals, magatzems de maquinària agrícola...), l'era, l'hort, els camps de conreu, boscos ubicats en les zones de major pendent... En alguns casos tenen també espais per la transformació de matèries primeres com el vi o l'oli. Així, per exemple, al Penedès la majoria de cellers ubicats en entorns rurals estan associats a una masia que sovint té el celler sota terra per tal que tant el substrat com l'edifici actuïn d'aïllant tèrmic.

Les masies tenen nombrosos valors. El seu valor històric és evident ja que l'origen d'aquest tipus de construccions és me-

Fig. 24. Cabana de pedra seca al costat d'unes vinyes a Montferri (Alt Camp)

dieval i són un reflex de les formes de vida i de treball dels nostres avantpassats així com de l'arquitectura popular. El seu valor estètic és evident ja que les construccions encaixen harmònicament en el paisatge i, sovint, se situen entre l'espai forestal i l'agrícola, espai que normalment coincideix amb el límit entre la plana i la serralada, fet que n'accentua la seva bellesa i visibilitat. Aquestes edificacions tenen un valor identitari destacat ja que la seva arquitectura, les costums i les activitats que s'hi desenvolupen formen part del patrimoni tan material com immaterial de les zones rurals de Catalunya. Les pràctiques agrícoles, ramaderes i forestals pròpies de les explotacions tradicionals vinculades a les masies poden tenir un elevat valor i de respecte pel medi. Les masies vinculades a explotacions agrícoles, ramaderes i/o forestals de caràcter familiar tenen també un clar valor econòmic. En alguns casos l'activitat agrícola s'ha vist complementada per l'oferta d'allotjament en modalitat de turisme rural.

De tota manera, tot i el seus nombrosos valors, i tal i com s'explica en el capítol 3, la baixa rendibilitat econòmica de les activitats agràries i la manca de relleu generacional d'algunes explotacions està comportant l'abandonament de l'activitat agrària, la pèrdua d'una determinada manera de gestionar el paisatge i, de retruc, la desaparició de masies com espais de producció. Quan això es dona, l'edifici pot abandonar-se o reconvertir-se en un habitatge o un allotjament turístic.

Les construccions de pedra seca

Les construccions de pedra seca en forma de murs, feixes, barraques, paravents o basses, formen part de molts paisatges rurals de Catalunya, així com d'altres zones de la Mediterrània. Trobem paisatges modelats per pedra seca des del Pirineu fins a les Terres de l'Ebre.

Hi ha elements (masies, estructures parcel·làries, camins, sèquies...) als quals els atribuïm valors però no s'han d'entendre de forma aïllada sinó com a peces d'un conjunt més ampli que és el paisatge agrari

La tècnica de la pedra seca, reconeguda l'any 2018 per la UNESCO com a Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat, es caracteritza per l'absència de morter o material d'unió entre les diferents pedres. Es creen construccions sòlides encaixant pedres que s'aguanten pel propi pes. Utilitza materials locals, que sovint provenen del despedregat dels camps, fet que ha permès un aprofitament racional dels recursos de cada territori i la integració de les construccions de pedra seca en el paisatge. Aquesta tècnica arquitectònica permet construccions molt diferents (parets, cabanes, cisternes...) i l'adaptació a topografies també diverses. Així, per exemple, gràcies els bancals es poden transformar vessants molt inclinats i convertir-los en feixes conreables i evitar l'erosió del sòl.

Les construccions de pedra seca tenen un elevat valor històric, estètic, productiu i identitari per la població ja que han configurat durant segles paisatges agraris, especialment els de la vinya, l'olivera, l'ametller i els cereals. Els murs de pedra seca, a més, tenen un valor ecològic ja que constitueixen rics ecosistemes per a moltes espècies d'animals (insectes i invertebrats, amfibis, rèptils i petits mamífers i també algunes espècies d'aus que hi nidifiquen) i vegetals (falgueres, líquens i molses). I, en el seu conjunt, la pedra seca té un elevat valor immaterial començant per la tècnica constructiva, les eines, les paraules i expressions que s'hi vinculen.

L'aplicació Wikipedra té registrades més de 35.000 construccions de pedra seca repartides pel conjunt de Catalunya. En alguns casos es troben en paisatges en risc pel despoblament rural, l'abandonament de l'activitat agrària i de la gestió forestal o per la pèrdua del mosaic agroforestal. És, per tant, important posar en valor aquest patrimoni vernacular, no només com a element històric d'interès, sinó també com a element associat a la recuperació de conreus per elaborar productes locals sostenibles i de qualitat.

Estructures parcel·làries

Les estructures parcel·làries del paisatge agrari de Catalunya són el resultat del modelat de la terra per l'activitat agrícola durant segles. El resultat varia molt d'una zona a una altra. Hi ha zones amb estructures parcel·làries minifundistes, amb parcel·les molt petites i irregulars, delimitades per murs i marges arbrats per separar camps, mentre que d'altres zones es caracteritzen per parcel·les més grans i regulars.

Tradicionalment, la mida i forma de les parcel·les solien anar associades a un determinat tipus de cultiu. Els cultius de secà, especialment els arboris, s'acostumaven a plantar en parcel·les més petites mentre que alguns cultius de regadiu com el blat de moro solien plantar-se en camps més grans. L'existència d'unes estructures parcel·làries o unes altres ha tingut una clara incidència en el paisatge. Val a dir que l'agricultura industrial ha modificat moltes estructures parcel·làries, eliminant murs i marges, per facilitar l'ús de maquinària.

La divisió de la terra en parcel·les té sovint un origen històric que cal posar en valor. A més, algunes de les estructures parcel·làries poden crear paisatges amb un elevat valor identitari. Així, per exemple, a la Cerdanya es caracteritza per la closa cerdana que és l'estructura més característica del paisatge agrícola de la plana cerdana. Té una disposició, en forma de malla ortogonal estructurada pels diversos vials, canals i parcel·les i té els seus orígens en l'època romana. Avui, moltes de les closes cerdanes estan associades a construccions tradicionals de caràcter agrícola; són els anomenats masos cerdans, construïts durant els segles XVIII i XIX. Les parcel·les delimitades per murs i marges arbrats tenen també un elevat valor ecològic pel fet d'acollir una gran diversitat d`hàbitats de flora i fauna.

(a la pàgina següent)
Fig. 25. La divisió de la terra en parcel·les té molta incidència en el paisatge i el seu origen és resultat del modelat de la terra durant segles. A la imatge, parcel·lari a Sant Feliu de Pallerols (Garrotxa)

Elements per millorar la capacitat productiva

Hi ha elements paisatgístics que estan directament relacionats amb la millora de la capacitat productiva del sòl i que, per tant, tenen un valor productiu destacat. Sovint tenen també valors estètics, històrics i identitaris ja que esdevenen una especificitat paisatgística valorada per la població. És el cas, per exemple, dels canals, recs i séquies. Son infraestructures que han servit tradicionalment per desviar l'aigua dels rius i rieres per regar camps i prats de dall tot i que l'activitat agrícola n'ha estat la principal beneficiada. En algunes zones aquestes infraestructures estructuren en el paisatge agrari. És el cas de l'horta de Pinyana (Alguaire, el Segrià), on el canal construït el segle XII i les séquies estructuren el paisatge agrícola de regadiu amb camps de petites dimensions, generalment perpendiculars als canals i séquies.

Vinculades a l'agricultura de regadiu d'algunes zones de la Plana de Lleida, hi ha uns elements amb un important valor estètic, històric i social: les banquetes arbrades ubicades al llarg de sèquies i canals. Són fileres de plataners i freixes plantades al llarg dels canals. Tenen una triple funció: rebaixar l'evapotranspiració, obtenir rendiments forestals i sostenir les ribes del caixer del canal. Les banquetes arbrades tenen un rol important en la configuració estètica del paisatge ja que són un element lineal que dirigeix el paisatge agrari i actuen com a obstacles visuals que incideixen en la configuració dels horitzons interns.

Per la seva visibilitat i el seu valor simbòlic cal destacar, també, els paravents de xiprers característics dels paisatges agraris litorals de les Comarques Gironines. El seu origen està vinculat a la necessitat de protegir hortes i camps de la força de la tramuntana però també per delimitar-los. Mantenir les separacions, ja sigui per murs de pedra seca o per marges arbrats, afavoreix el manteniment i identificació del parcel·lari i afavoreix la biodiversitat de l'espai agrari.

Xarxes de camins tradicionals

El paisatge agrari de Catalunya es caracteritza també per l'existència d'una densa xarxa de camins d'arrel històrica. Els camins van ser les primeres vies de comunicació del territori i, en alguns casos, foren un revulsiu per la creació de pobles i ciutats. Els camins uneixen nuclis amb camps o pastures i van ser creats pel transit de persones, animals i mercaderies. El sistema viari és el reflex d'una orografia, un poblament i d'una manera d'explotar els recursos d'un lloc.

Entre els camins existents destaquen els camins tradicionals; és a dir, els construïts prèviament a la motorització, abans de la revolució industrial, i que no han estat adaptats per a vehicles a motor. El viari tradicional és el fruit del coneixement mil·lenari del territori. La seva lògica i adaptació al relleu és perfecta, tot buscant sempre la millor pendent i els millors passos. És per això que quan se segueix a peu un camí tradicional es té la seguretat absoluta de caminar pel camí més fàcil. Aquests camins formen una extensa xarxa arreu de Catalunya, solen ser més abundants en zones menys transformades per la modernitat, i permeten travessar de manera no motoritzada, i de manera molt agradable, diferents paisatges d'interès natural i agrari, entre d'altres.

La importància per a la nostra societat del fenomen de caminar per plaer és ara més gran que mai. El fet de caminar pel gust de fer-ho ha esdevingut un instrument revolucionari: contradiu tendències, és un elogi de la calma, és gratuït i proporciona una gran quantitat de beneficis relacionats amb la salut, les relacions, la introspecció personal, la valoració dels paisatges,

etc. En aquest context, els camins tradicionals s'han convertit, en primer lloc, en una infraestructura indispensable i absolutament rellevant. En segon lloc, constitueixen un patrimoni històric i cultural de primer ordre, especialment en el marc de la interpretació dels territoris rurals i de muntanya i de l'enfortiment d'identitats col·lectives. I en tercer lloc, aquests vells camins constitueixen un recurs al servei de l'activació d'economies en territoris enfrontats a enormes reptes.

Segons el tipus de trànsit pel qual van ser pensats els camins tradicionals presenten amplades diferents. En funció d'aquest condicionant, es poden distingir tres tipologies fonamentats; els camins de carro, els camins de ferradura i els corriols o senderes, a més dels camins ramaders.

Els camins de carro pràcticament només existien a les planes agrícoles i a la terra baixa o als pobles situats en altiplans que disposaven d'alguns camps plans a tocar de les cases i eren una raresa a les àrees de muntanya. Solen presentar amplades d'entre 1,80 i 2,20 m. Normalment es tracta de vials per a un sol carro, tot i que sovint es troben eixamplaments que permeten el creuament de dos vehicles. Habitualment presenten un ferm de terra i només excepcionalment algun tram està empedrat. Molts d'aquests antics camins, quan no els han convertit en pistes o carreteres, han esdevingut fàcilment camins de tractor d'ús agrícola. Continua sent habitual que siguin eixamplats i pavimentats amb asfalt o ciment, mentre que escassament es valoren els pros i contres d'aquestes transformacions. Amb tot, encara es conserven alguns bons exemples de camins de carro pràcticament inalterats, que no han estat modificats per fer-hi passar vehicles a motor.

Els camins de ferradura o camins de bast són aquells que van ser construïts per tal que poguessin circular-hi animals de càrrega amb alforges. Són els camins més freqüents en zones de muntanya, allí on cal superar importants desnivells. La amplada més habitual oscil·la entre els 1,50 m i 1,80 m, però en punts rocallosos o molt pendents l›amplada pot reduir-se considerablement. En la construcció d'aquests camins és molt habitual trobar elements de pedra seca, com ara els murs que delimiten el camí, que suporten la plataforma o el ribàs de dalt, o bé els empedrats dels trams més drets i més transitats. També és habitual trobar indrets on la roca ha estat picada i rebaixada per fer-hi passar el camí.

Els corriols o senderes o senders, són sovint una línia de terra premsada enmig de la vegetació o el rocam, oberta pel mateix trànsit de vianants i animals. Les amplades solen ser inferiors a 0,80 m –habitualment entre 0,40 i 0,50 m– i no són adequats pel pas d'animals carregats amb alforges. Sovint els corriols eren dreceres consolidades que en terrenys molt accidentats, acurtaven l'itinerari del camí de ferradura principal

Els camins ramaders o vies pecuàries, anomenats cabaneres, carrerades o lligallos segons les zones del país, són els camins específicament destinats a la transhumància del bestiar, sobretot d'ovelles. La propietat és pública i llur titularitat correspon a la Generalitat de Catalunya. Els camins ramaders disposen d'un marc legal propi i específic, la Llei 3/1995, de vies pecuàries. Es tracta de camins pensats per connectar àrees de pastura, les quals poden estar a centenars de quilòmetres de distància i al llarg de les quals el bestiar ha de poder menjar. És a dir, més que de la imatge tradicional d'un camí com una línia de terra trepitjada, els camins ramaders es corresponen més a espais d'amplades variables, però amb herba, com si fos una mena de pastura allargassada.

Al llarg de les darreres dècades, la construcció de carreteres, autovies i autopistes ha seccionat alguns d'aquestes vies fins a deixar-les inservibles. De tota manera, hi ha iniciatives per

(a la pàgina anterior)
Fig. 26. Camí carreter a les rodalies de Cervera (Segarra)

potenciar alguns d'aquests camins ramaders com a itineraris excursionistes. Aquest és el cas del camí ramader de Marina que connecta la Cerdanya amb el Penedès; o de la carrerada que uneix la Val d'Aran i la vall de Boí amb les planes cerealistes del Pla d'Urgell. Aquesta darrera iniciativa, liderada des de l'Ajuntament de Linyola, busca també afavorir la col·laboració i les complicitats entre els diferents ajuntaments per guanyar força en la defensa dels interessos dels petits municipis rurals.

Els camins tradicionals tenen un valor històric i identitari evident i sovint també un valor estètic destacat. Veritables obres civils, al llarg del seu recorregut trobem elements constructius destacables, com murs de pedra seca que delimiten el camí, espones que l'aguanten en zones amb pendent, ponts que permeten salvar els rius, empedrats, etc.

A banda dels seus valors intrínsecs, molts dels camins permeten i faciliten la contemplació del paisatge. Són, per tant, una via magnífica per conèixer i interpretar la diversitat de paisatges agraris de Catalunya.

Punts d'observació del paisatge o miradors

Una altra forma de contemplar els paisatges rurals és a través dels miradors. Entenem per miradors aquells punts enlairats des dels quals es pot gaudir d'àmplies panoràmiques i fomentar valors com el de la contemplació. Però no es tracta d'una contemplació merament visual, sinó també sensorial, emocional i vivencial. Els miradors acostumen a localitzar-se en llocs elevats amb bona amplitud escènica com cims però també torres, castells o ermites. Llocs que poden tenir al mateix temps una forta càrrega simbòlica per la població i ser punt de contemplació i gaudi dels paisatges i dels seus valors. Els catàlegs de paisatge han identificat els principals miradors d'observació i gaudi del paisatge de Catalunya (vegeu mapa 7), a més de nombrosos itineraris (Observatori del Paisatge de Catalunya i l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, 2019).

Hi ha elements que per la seva ubicació i pel seu valor, constitueixen components clau de les imatges de molts paisatges agraris. Són les fites de referència

Fites de referència

Les fites de referència són elements que per la seva ubicació —en llocs enlairats o a la plana— i pel seu valor, constitueixen components clau de les imatges de molts paisatges agraris. Les fites poden ser elements naturals, com ara les formacions geològiques singulars o inusuals; elements antròpics, com nuclis de població situats en llocs destacats o amb fesomies singulars; o bé construccions patrimonials (ermites, castells, torres...). Bona part de les fites atresoren valors històrics i simbòlics diversos i aporten contrast amb l'entorn.

Fig. 27. El mirador de l'església de Sant Salvador permet contemplar el paisatge agrícola de secà d'Alfés (Segrià)

Fig. 28. El massís del Montgrí és un fons escènic molt vinculat a la plana agrícola del Baix Ter

Els castells i les esglésies i ermites estan escampats per moltes zones rurals de Catalunya. Els castells i les torres de defensa són molt nombrosos en algunes zones del país, com a l'entorn del riu Gaià, i es construïren normalment en punts elevats amb elevada visibilitat per cobrir la funció defensiva. Actualment són excel·lents miradors però també elements molt visibles des de diferents punts del territori, sobretot, quan s'ubiquen en llocs amb poca vegetació fet que els ha convertit en fites en el paisatge rural. De la mateixa manera que les construccions defensives, les esglésies i ermites són reconegudes pels seus valors estètics, històrics i identitaris, en aquest cas, vinculats amb l'espiritualitat. Destaquen especialment les ubicades en punts elevats però algunes ubicades a la plana tenen també un especial connexió amb el paisatge agrari circumdant és el cas, per exemple, del monestir de Poblet o l'església de santa Maria de Penyafel a Santa Margarida i els Monjos.

Fons escènics

Els fons escènics tenen un paper destacat en el caràcter de molts paisatges agraris. Determinades orografies, per exemple la diferència d'altitud entre muntanyes i depressions, afavoreix que siguin visibles a grans distàncies. El fet de ser horitzons persistents els atorga una important funció estructuradora del paisatge i també la condició de referents visuals fàcilment identificables. Sovint la població, a més del valor estètic, reconeix als fons escènics valors identitaris i estableix un vincle emocional, espiritual o religiós, reforçat sovint amb la presència aïllada d'una ermita, torre o castell. Així, per exemple, la imatge del massís del Montgrí amb el castell forma part indestriable del paisatge dels fruiters de la plana del Baix Ter i dels arrossars de Pals i la imatge dels cims arrodonits del massís de Montserrat forma part del paisatge vitivinícola de la plana del Penedès (vegeu el mapa dels fons escènics emblemàtics elaborat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya).

Patrimoni immaterial

La despoblació de les zones rurals i l'abandonament dels camps i boscos comporta la desaparició de part del patrimoni rural (masies, murs de pedra seca, camins ramaders...) però també la pèrdua d'una determinada manera de gestionar el paisatge, de tota una sèrie de patrimoni immaterial: com les tècniques tradicionals del treball de la terra, tècniques constructives tradicionals, costums, llegendes, cançons, festes... que formen part de la identitat col·lectiva relacionada amb els paisatges rurals de Catalunya.

Mapa 7. Punts d'observació del paisatge o miradors
Font: Observatori del Paisatge de Catalunya

Mapa 8. Fons escènics emblemàtics | Font: Observatori del Paisatge de Catalunya

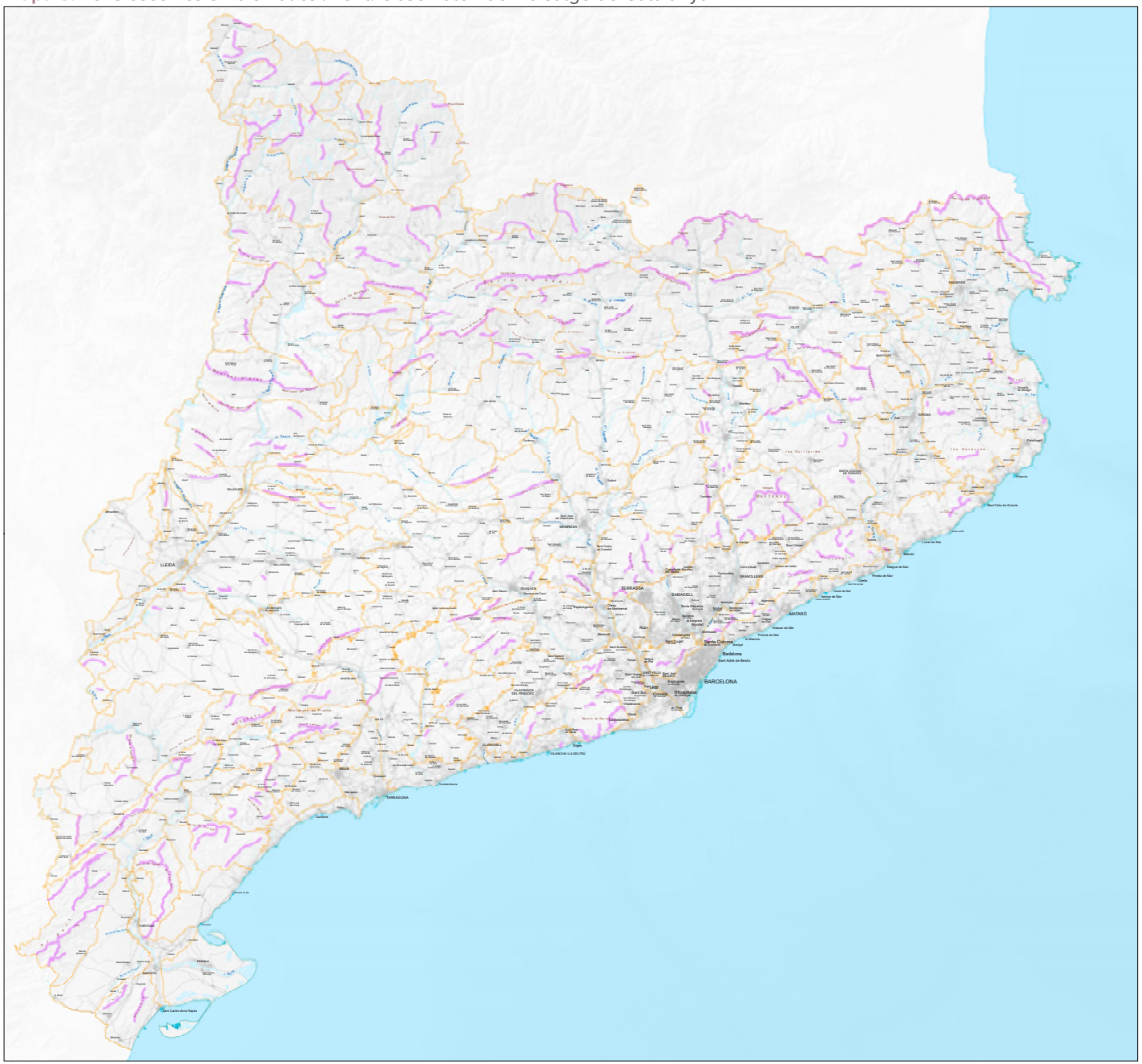

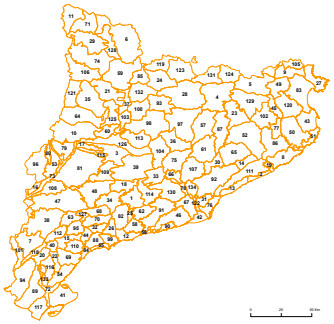

1. Alt Gaià
2. Alt Maresme
3. Alt Siió
4. Alt Ter
5. Alta Garrotxa
6. Altes Nogueres
7. Altiplà de la Terra Alta
8. Ardenya - Cadiretes
9. als Aspres
10. Aspres de la Noguera
11. era Baisha Val d'Aran
12. Baix Gaià
13. Baix Maresme
14. Baix Montseny
15. Baix Priorat
16. Baix Segrià
17. Baix Siió
18. Baixa Segarra
19. Baixa Tordera
20. Barrufemes
21. Boumort - Collegats
22. Burguera
23. Cabrenès - Puigsacalm
24. Cadí
25. Camps de Santes Creus
26. Camps del Francolí
27. Cap de Creus
28. Capçaleres del Llobregat
29. Cims i Estanys d'Aigüestortes i Sant Maurici
30. Cingles de Bertí i Gallifa
31. Collserola
32. Conca d'Alforja - Vilaplana
33. Conca d'Odena
34. Conca de Poblet
35. Conca de Tremp
36. Conca Salina
37. Congost del Segre
38. Costers de l'Ebre
39. Costers de la Segarra
40. Cubeta de Móra
41. Delta de l'Ebre
42. Delta del Llobregat
43. Empordanet - Baix Ter
44. Escomalbou - Puigcarver
45. Estany de Banyoles
46. Garraf
47. Garrigues Altes
48. Garrigues Baixes i vall del Corb
49. Garrotxa d'Empordà
50. les Gavarres
51. Gavarres marítimes
52. Guilleries
53. Horta de Pinyana
54. Litoral del Baix Ebre
55. Litoral del Camp
56. Litoral del Penedès
57. Llucanès
58. Massís de Bonastre
59. Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar
60. Mig Segre
61. Moianès
62. el Montmell
63. Montsant
64. Montsec
65. Montseny
66. Montserrat
67. Muntanyes d'Ordal
68. Muntanyes de Prades
69. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
70. la Mussara
71. era Nauta Val d'Aran
72. Paisatge fluvial de l'Ebre
73. Paisatge fluvial del Segre
74. Pastures de l'Alt Pirineu
75. Pla de Bages
76. Pla de Barcelona
77. Pla de Girona
78. Pla de Montserrat
79. Plana d'Aligerri - Balaguer
80. Plana d'Almenar i Alguaire
81. Plana d'Urgell
82. Plana de l'Alt Camp
83. Plana de l'Empordà
84. Plana de l'Hospitalet de l'Infant
85. Plana de l'Urgelet
86. Plana de la Selva
87. Plana de Vic
88. Plana del Baix Camp
89. Plana del Baix Ebre - Montsià
90. Plana del Garraf
91. Plana del Penedès
92. Plana del Vallès
93. Port del Comte - Vall de Lord
94. los Ports
95. Priorat històric
96. Regadius del Canal d'Aragó i Catalunya
97. Replans del Berguedà
98. Replans del Solsonès
99. Reus - Tarragona
100. Ribera Salada
101. Riberes de l'Algars
102. Rocacorba
103. Rodalia d'Oliana
104. Rubió - Castellfollit - Pinós
105. Salinas - l'Albera
106. Sant Gervàs - Montcortès
107. Sant Llorenç del Munt i l'Obac - el Cairat
108. Secans d'Ulldecona
109. Secans de Bellaires i d'Ondara
110. Serra de Lleberia
111. Serra de Marina
112. Serra del Tormo
113. Serrats de Sanaüja i Llanera
114. Serres d'Ancosa
115. Serres de Bellmunt i Almenara
116. Serres de Cardó - Boix
117. Serres de Montsià - Godall
118. Serres de Pàndols - Cavalls
119. Solana de Bariloà
120. Terragirns
121. la Terreta
122. Vall Baixa del Llobregat
123. Vall Cerdana
124. Vall de Camprodon
125. Vall de Rialb
126. Vall del Llobregós
127. Vall del Silenci
128. Valls d'Aneu
129. Valls d'Olot
130. Valls de l'Anoia
131. Valls del Freser
132. la Vansa
133. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
134. Xaragalls del Vallès

- Fons escènics
- Unitats de paisatge
- Autopistes i autovies
- Carreteres nacionals
- Carreteres comarcals
- Carreteres locals
- Xarxa ferroviària
- Xarxa hidrogràfica
- Masses d'aigua
- Poblament

FONS ESCÈNICS EMBLEMÀTICS

Novembre 2023

0 10 20 Km

Projecció UTM 31N - Sistema de referència ETRS89

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels Catàlegs de paisatge de Catalunya, i derivat de la base topogràfica municipal 1:250.000 de l'ICGC, sota una llicència CC BY 4.0.

Els paisatges agraris singulars integren una singular combinació de característiques i de valors paisatgístics que els fan únics, exclusius i diferents dels d'altres paisatges agraris del país

4.3. Paisatges agraris singulars

L'elaboració dels vuit catàlegs de paisatge de Catalunya i un treball posterior d'ajust metodològic ha permès la identificació de 100 àrees eminentment agràries que integren una singular combinació de característiques i de valors paisatgístics (veure l'apartat 4.2). Són els paisatges agraris singulars, entesos com a paisatges amb uns trets distintius i amb un caràcter agrari únics, exclusius i diferents dels d'altres paisatges agraris del país.

Això significa que a Catalunya no hi ha cap àrea agrícola que sigui igual a l'altra, senzillament perquè el clima, l'orografia (muntanyes, valls, planes, etc.), la dominància o la varietat dels cultius que els conformen, la vegetació arbòria o herbàcia que els acompanya bé sigui formant fileres de vegetació o mosaics, les estructures i geometries parcel·làries, la xarxa de camins que s'hi entrelliguen, els sistemes en feixes o terrasses, els masos i els tipus d'assentament, les ciutats que envolten, les perifèries urbanes agrícoles que conformen, el patrimoni construït, les dinàmiques paisatgístiques existents, els noms de cada lloc, les olors, els sons, o altres impressions sensorials configuren uns paisatges agraris singulars que són característics de cada indret i d'enlloc més. A aquests elements se'ls atribueix els valors paisatgístics (naturals, estètics, històrics, d'ús social, simbòlics i productius) que s'han explicat en els apartats 4.1 i 4.2.

Els paisatges agraris singulars, doncs, representen aquelles àrees que tenen un caràcter agrari propi, i la seva identificació contribueix a la visualització i comprensió de l'enorme diversitat d'estructures agràries i agroforestals del país. Això atorga als paisatges agraris singulars una importància rellevant, pel simple fet que s'han delimitat pensant que han de fer servei no només a les estratègies turístiques vinculades amb l'enoturisme, que és l'objectiu d'aquest document, sinó també a les polítiques agrícoles i forestals, les culturals i patrimonials (ja que configuren verdaders paisatges culturals), als instruments de planificació territorial i urbanística, o a altres actuacions i intervencions sobre el territori, com les infraestructures.

Caràcter dels paisatges agraris singulars

Els paisatges agraris singulars es caracteritzen per mostrar trets agraris propis i distintius que els atorguen un determinat caràcter. Aquests trets solen ser de naturalesa històrica, estètica, productiva o simbòlica. El terme *caràcter* no té aquí una accepció estàtica. Els paisatges, en general, siguin o no agraris, són dinàmics per naturalesa i aquest dinamisme va modelant-ne el caràcter sense, però, desfigurar-lo del tot, sinó mantenint al llarg del temps uns trets característics recognoscibles visualment que li donen identitat i personalitat. Són paisatges que heretem, però que alhora continuem construint, als quals injectem contemporaneïtat, i ens els mirem i els interpretem com un patrimoni des del present.

Paisatges agraris singulars de Catalunya (vegeu el mapa Paisatges agraris singulars de Catalunya)

Els 100 paisatges agraris singulars són els següents:

- Alineacions agrícoles i ondulades de les serres d'Ancosa i la part alta del Gaià
- Ametllers i vinya de la vall del Silenci
- Arrossars del delta de l'Ebre
- Avellaners d'Alforja-Vilaplana
- Avellaners de Brunyola
- Avellaners de la Fatarella
- Avellaners del Francolí
- Avellaners i oliveres de les valls de Pradell i de la Torre de Fontaubella
- Bancals d'oliveres i cirerers de Paüls
- Bocage de Tuixent i Gósol
- Bocage dels fons de vall del Pirineu
- Cereals d'Almenar i Alguaire
- Cereals de Bellmunt, l'alt Sió i el baix Llobregós
- Cereals de la baixa Segarra
- Cereals de la conca d'Òdena
- Cereals de la plana de l'Alt Empordà
- Cereals de la plana de Vic
- Cereals de les valls del Fluvià i del Llierca
- Cereals de Ponts i Artesa de Segre
- Cereals del peu de mont litoral de les Gavarres
- Cereals del pla de Martís i Banyoles
- Cereals del pla de Sils
- Cereals dels plans del Moianès
- Cereals d'Ivars de Noguera i Castelló de Farfanya
- Cereals en costers de la Segarra
- Cereals i horta de la perifèria de Girona
- Cereals i pollancres d'Hostalric
- Cirerers de Terrades
- Cítrics dels prats d'Alcanar
- Closa cerdana
- Conreus de regadiu de les valls d'en Bas i de Bianya
- Conreus de regadiu de Móra d'Ebre
- Conreus de regadiu del Pla d'Urgell
- Conreus en valls obertes de la Garrotxa
- Conreus i bocage de les valls del Segre
- Conreus i pastures de valls tancades del Ripollès i de l'alta Garrotxa
- Costers de secà de Rajadell i Fonollosa
- Fondos agrícoles d'Albinyana
- Fruiters d'Aitona i Utxesa
- Fruiters i cereals del Baix Segrià
- Horta de Pinyana
- Horta del litoral del Maresme
- Mosaic agrícola amb retalls de bosc de Sant Pere de Ribes i Vilanova i la Geltrú
- Mosaic agrícola i plantacions de la Tordera
- Mosaic agroforestal de cereals i pastures del Lluçanès
- Mosaic agroforestal de la Selva
- Mosaic agroforestal de les valls de Pinós
- Mosaic agroforestal del Solsonès
- Mosaic agroforestal del Vallès
- Mosaic agroforestal dels plans de Canet d'Adri
- Mosaic agroforestal dels replans del Llobregat
- Mosaic agroforestal dels terraprims d'Empordà
- Mosaic agroforestal en valls del Maresme
- Mosaic agroforestal i pastures de l'altiplà de Batet
- Mosaic de cereals i oliveres de la Foia d'Ulldecona
- Mosaic de cereals, vinya, oliveres i avellaners d'Arnes

- Mosaic de la vall agrícola de Bonastre
- Mosaic de l'Empordanet
- Mosaic de secà i horta del Bages
- Mosaic de vinya i garrofers del Gaià
- Mosaic del Baix Camp
- Mosaic del pla de Corts
- Mosaic del pla de Mar
- Mosaic d'oliveres i boscos en valls de les Garrigues altes
- Mosaic d'oliveres, garrofers i cítrics de la Sénia, Roquetes i el pla de la Galera
- Mosaic d'oliveres, presseguers i vinya de Subirats i Avinyonet del Penedès
- Oliveres del Baix Ebre
- Oliveres del Bruc
- Oliveres del Burgar
- Oliveres en bancals del Montsant
- Oliveres en costers i barrancs de Maials i Bovera
- Oliveres i cereals de les Garrigues baixes i de la vall del Corb
- Pastures de la vall d'Àssua
- Pastures d'Unha i Bagergue
- Pastures i cereals de la plana de la Seu d'Urgell
- Policultiu de muntanya mediterrània del Priorat
- Presseguers de la Fortesa
- Regadiu de l'Alt Empordà
- Regadiu del Baix Ter i el Daró
- Regadiu del canal d'Aragó i Catalunya
- Regadiu del delta del Llobregat
- Regadiu del Segre
- Regadiu en terrasses fluvials de l'Ebre
- Rieres i conreus elevats de l'Anoia
- Secà d'Algerri-Balaguer
- Secà de Belianes i d'Ondara
- Secà de la conca de Tremp
- Secà de la Noguera
- Secà de la Terra Alta
- Secà de l'Alta Segarra
- Secà de les valls del Montsec
- Secà del Sió i del Llobregós
- Vall de Sió
- Vinya d'Alella
- Vinya de Santes Creus
- Vinya del Penedès
- Vinya envoltada de bosc del Garraf
- Vinya i oliveres dels aspres d'Empordà
- Vinya, avellaners i cereals de l'Alt Camp
- Vinya, cereals i oliveres de la Conca de Barberà

Mapa 9. Paisatges agraris singulars de Catalunya (vegeu el mapa amb més detall a l'Annex) | Font: Observatori del Paisatge de Catalunya

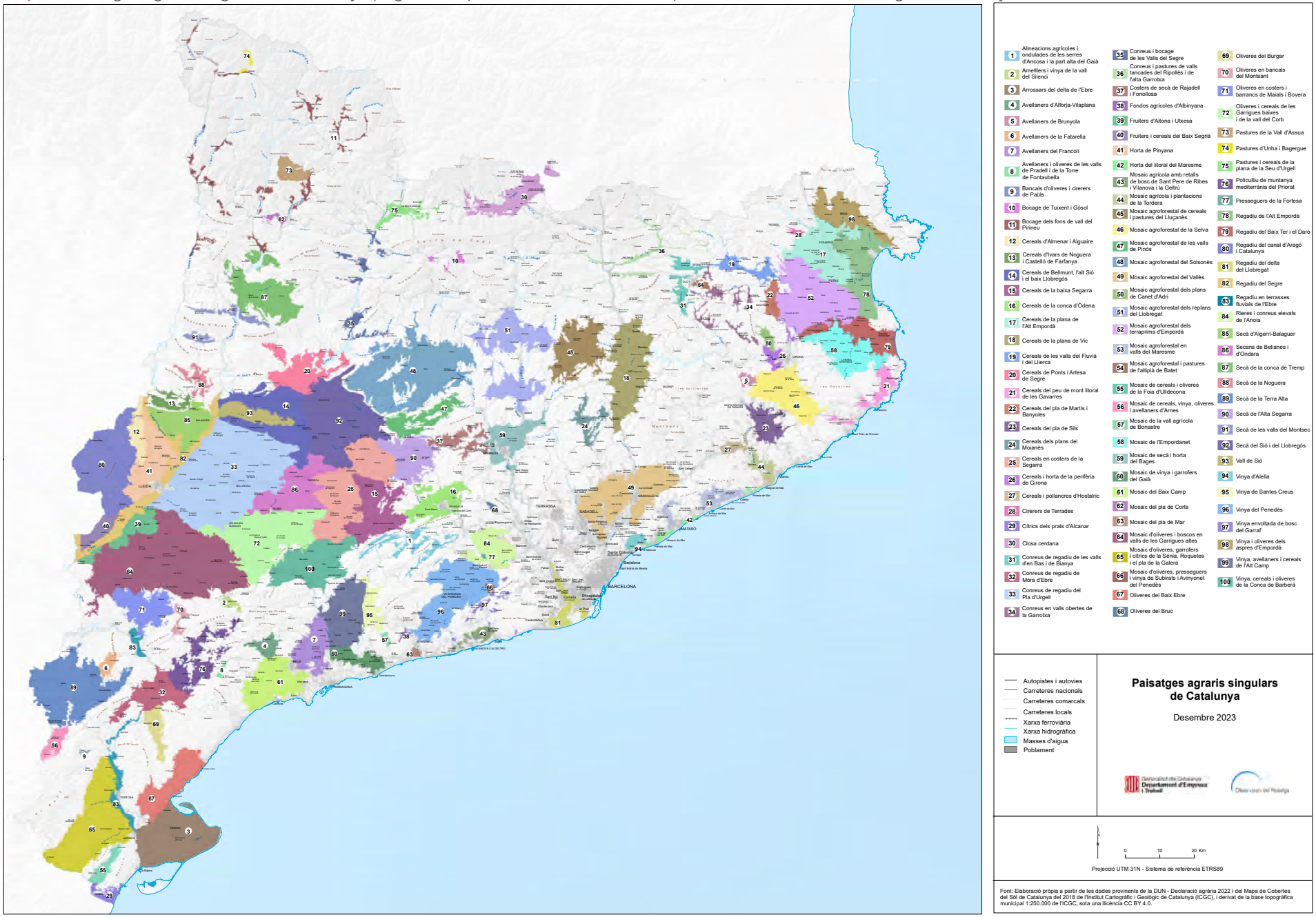

Capítol 5
Paisatges agraris singulars i turisme enogastronòmic

La gran diversitat de paisatges agraris existents a Catalunya i els seus valors paisatgístics (veure capítol 4), així com els models d'explotació agrícola i ramadera (veure capítol 3), ajuden a definir els principals paisatges agraris amb més potencial per a un turisme enogastronòmic.

5.1 Quins paisatges agraris són més valorats pel turisme enogastronòmic?

Els paisatges agraris són aquells creats, principalment, per l'acció de l'activitat agrària, la qual, i val la pena remarcar-ho, no únicament remet a l'agricultura, sinó que inclou també la ramaderia. Tradicionalment, una activitat i l'altra havien estat molt unides i, a hores d'ara, models com el de l'agricultura regenerativa defensen que ho tornin a estar. D'altra banda, el concepte de paisatge rural és més ampli i inclou també els paisatges forestals si bé, aquests, en alguns casos també poden ser considerats com agraris. De fet, el mateix concepte de ruralitat es troba intrínsecament unit a totes aquestes les activitats agràries.

Aquestes puntualitzacions són rellevants, donat que, per exemple, un paisatge forestal de plantacions silvícoles difícilment podria ser considerar com un paisatges amb interès per al turisme enogastronòmic. De la mateixa manera, un paisatge transformat per macrogranges industrials o grans extensions d'hivernacles tampoc entrarien dins allò que es podria considerar com a paisatges atractius per l'enogastronomia. En definitiva, els paisatges que poden ser més valorats per aquesta activitat són aquells en els que predominen i són fàcilment reconeixibles els atractius i significats que aprecien les persones interessades per la cultura gastronòmica i del vi.

El Pla de turisme enogastronòmic perfila prou bé aquests atractius i significats quan explicita el model enogastronòmic com a regeneratiu i lent, tal com s'ha apuntat anteriorment. També es pot veure reflectit en els aspectes que caracteritzen la demanda. D'entrada, resulta interessant constatar que la sensibilitat dels hipotètics clients del turisme enogastronòmic encaixa perfectament amb valors dels paisatges agraris que s'exposen en els catàlegs de paisatge i en el capítol 4, com ara: la diversitat de conreus i de tipus de parcel·lació, els camins, els murs de pedra seca, les construccions agrícoles tradicionals o els canvis estacionals relacionats amb l'explotació dels camps.[2]

Una paradoxa que es planteja és que els paisatges més valorats pel turisme enogastronòmic, són també els que es troben en retrocés a conseqüència de la crisi que afecta les activitats agràries i, concretament, el model d'explotació tradicional. Amenaces i oportunitats s'obren en aquest camp. Entre elles, una d'especialment rellevant: pot el turisme enogastronòmic convertir-se realment en un aliat dels nous paisatges agraris de qualitat? De manera molt encertada, el Pla de turisme enogastronòmic condiciona el futur de l'activitat a la bona salut d'aquests paisatges.

5.2 Criteris per a la selecció de paisatges agraris amb potencial per a un turisme enogastronòmic

Per a realitzar la selecció dels paisatges amb un major potencial per a estratègies d'enogastronomia, s'ha partit dels 100 paisatges agraris singulars (descrits en el capítol 4.3) i s'han elaborat un conjunt de criteris a partir dels continguts i reflexions exposades en els capítols anteriors. Aquests criteris són:

Fig. 29. Camps de cereal al peu del Cogulló (Alt Camp)

2 Vegeu "Paisatges agraris" http://www.catpaisatge.net/monlocal/cat/catalegs_8.php

a. Paisatges que permetin fer una lectura conjunta de l'entorn agrari, sense elements que alterin o distorsionin de manera substancial la seva imatge. Dit d'una altra manera, han de ser paisatges nítids, harmònics i llegibles.

b. Paisatges no excessivament antropitzats, que incloguin poblacions de com a màxim 50.000 habitants, i amb una escassa presència d'urbanitzacions i infraestructures.

c. Preferència per paisatges rurals en despoblament, amb una disminució de la població activa agrària i la manca de relleu generacional de les explotacions pageses.

d. Presència de patrimoni rural històric (pobles, masies, xarxes de camins, sistemes de reg, parcel·lari, paravents, construccions de pedra seca, assentaments singulars paisatgísticament, torres, castells, ermites, etc.).

e. Prevalença de patrimoni immaterial viu relacionat amb el món rural (tècniques tradicionals, toponímia, vocabulari, llegendes, cançons, festes, etc.).

f. Contrast visual amb fons escènics valorats (per exemple, la vinya del Penedès i Montserrat, o les oliveres del Baix Ebre i el teló de fons dels Ports).

g. Paisatges vinculats a productes enogastronòmics diversos.

h. Preferència per paisatges amb diversitat de conreus.

5.3 Alguns paisatges agraris amb potencial per al turisme enogastronòmic

Aplicant els criteris de l'apartat anterior, s'ha fet una selecció de 25 paisatges agraris singulars amb potencial per al turisme enogastronòmic, que són els següents (vegeu el mapa 10):

- Arrossars del delta de l'Ebre
- Bocage de Tuixent i Gósol
- Cereals de la baixa Segarra
- Closa cerdana
- Conreus de regadiu de les valls d'en Bas i de Bianya
- Mosaic agroforestal de cereals i pastures del Lluçanès
- Mosaic agroforestal del Solsonès
- Mosaic agroforestal dels replans del Llobregat
- Mosaic agroforestal dels terraprims d'Empordà
- Mosaic del pla de Corts
- Mosaic d'oliveres i boscos en valls de les Garrigues altes
- Mosaic d'oliveres, garrofers i cítrics de la Sénia, Roquetes i el pla de la Galera
- Oliveres del Bruc
- Oliveres del Burgar
- Pastures de la vall d'Àssua
- Pastures d'Unha i Bagergue
- Policultiu de muntanya mediterrània del Priorat
- Regadiu del Baix Ter i el Daró
- Secà de la Terra Alta
- Vall de Sió
- Vinya d'Alella
- Vinya de Santes Creus
- Vinya del Penedès
- Vinya i oliveres dels aspres d'Empordà
- Vinya, cereals i oliveres de la Conca de Barberà

Mapa 10. Selecció de paisatges agraris per estratègies de turisme enogastronòmic | Font: Observatori del Paisatge de Catalunya

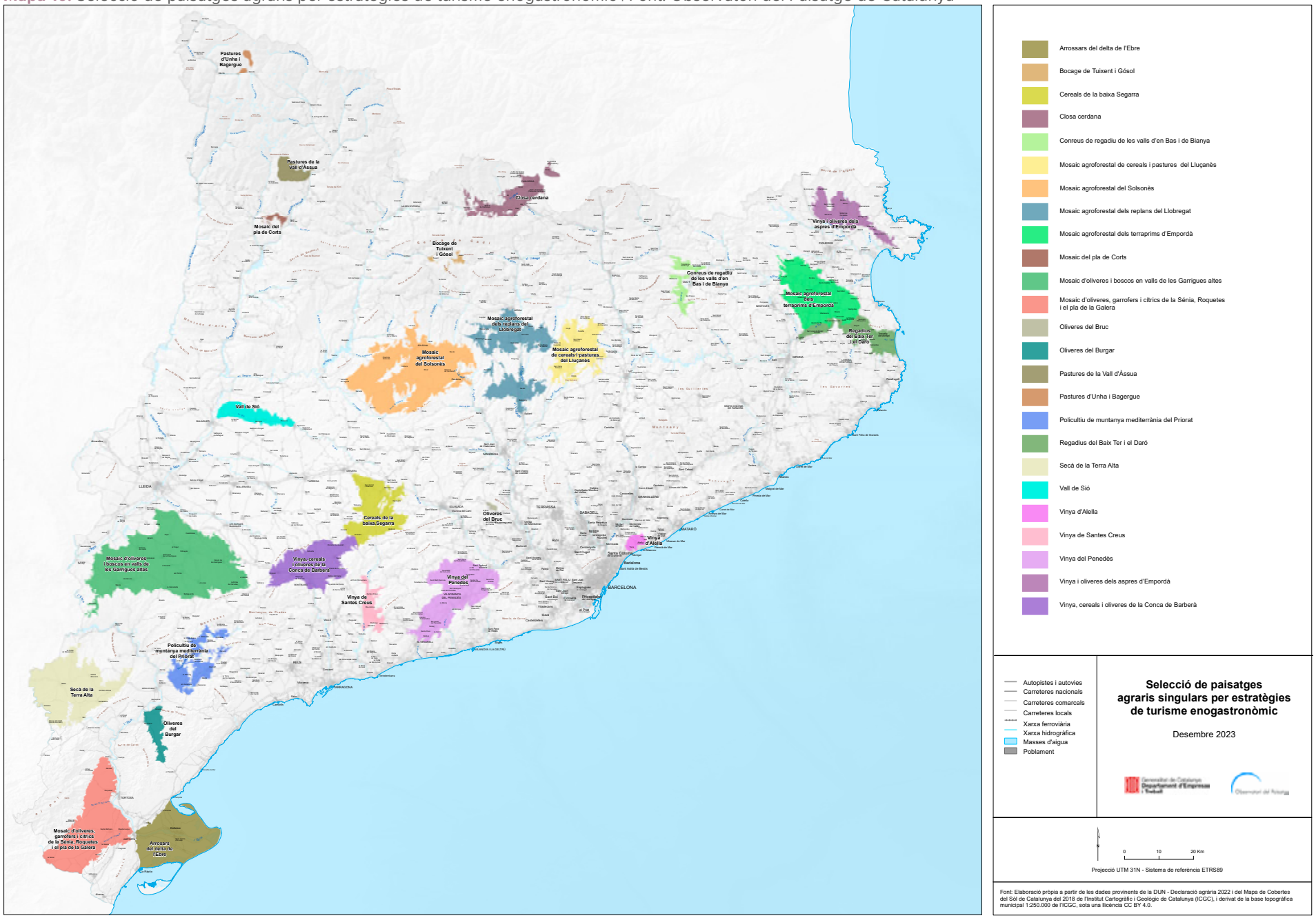

Arrossars del delta de l'Ebre

El delta de l'Ebre és la zona humida més representativa de Catalunya. La seva morfologia sedimentària, la dinàmica fluvial, el contacte del riu amb el mar, la presència de llacunes i marjals de gran valor natural, especialment botànic i ornitològic, el monocultiu d'arròs, o la xarxa de canals de reg i séquies associada als cultius, el converteixen en un paisatge eminentment agrícola molt singular. La diversitat, la riquesa i l'harmonia del paisatge del delta van afavorir que l'any 1983 aquesta zona es declarés parc natural.

El riu Ebre l'estructura i el creua al llarg de 27 km. La vegetació de ribera, amb valors ecològics i estètics remarcables, introdueix elements verticals en un clar contrast amb l'horitzontalitat dominant. Però l'increment del nivell del mar per efecte del canvi climàtic està provocant una variació substancial del sistema natural del delta i posa en risc els cultius d'arròs.

El paisatge actual del delta és el resultat de la colonització agrícola de l'arròs (que compta amb la qualificació de Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre), basada en la dessecació d'aiguamolls, la parcel·lació dels camps i la construcció de canals de reg, iniciada a mitjans del segle XIX i culminada a la segona meitat del segle XX. Fins aleshores havia estat un espai marginal caracteritzat per canyissars, boscos de ribera i llacunes, on es practicava la ramaderia extensiva, la cacera i la pesca.

Actualment el paisatge agrícola del delta compta amb una densa xarxa de canalitzacions, que parteix bàsicament dels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre que neixen a l'assut de Xerta, a uns seixanta quilòmetres de la desembocadura. Els canals principals es ramifiquen en canals secundaris, que alhora es divideixen i acaben formant una retícula de base quadrangular que arriba fins a les parcel·les de conreu. A més d'aquesta retícula que transporta l'aigua d'entrada als camps, hi ha una segona retícula formada per la xarxa de drenatge(desguassos, canals, séquies de desguàs...).

Amb l'arròs hi conviuen altres conreus, sobretot d'horta i en menor mesura d'arbres fruiters, que tot i que ocupen una superfície menor, contrasten amb el monocultiu de l'arròs. El resultat és un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any. Durant els mesos d'hivern els camps d'arròs són drenats, i deixen al descobert unes terres fosques que els agricultors es dediquen a preparar. A la primavera, amb la inundació i posterior sembra dels camps, el paisatge queda dominat per una làmina d'aigua, interrompuda pels marges dels camps i les séquies. A mesura que l'arròs va creixent, durant els mesos següents, s'eleva per sobre la làmina d'aigua, i genera un paisatge verd que acaba dominant la plana deltaica durant els mesos d'estiu.

L'arquitectura tradicional de les barraques del delta lligades al cultiu de l'arròs han marcat un model de poblament agrícola dispers envoltat d'horta. Destaquen també patrimonialment les casetes dels guardacanals i les coeteres, declarades Bé Cultural d'Interès Nacional.

L'estructura horitzontal de delta no facilita la presència de punts d'observació que proporcionin una visió de conjunt, amb l'excepció del Sagrat Cor de Sant Carles de la Ràpita. D'altra banda, la serra de Montsià és el fons escènic més visible des de pràcticament tot el recorregut. L'horitzó del mar també esdevé un fons escènic important.

Fig. 30. Paisatge agrícola del delta de l'Ebre a l'hivern, moment en que es prepara la terra per plantar l'arròs

Bocage de Tuixent i Gósol

Paisatge caracteritzat per pastures i petits camps de conreu en un territori amb relleu accidentat, de caràcter eminentment forestal i poblament escàs repartit entre masies i petits nuclis de població.

La zona es caracteritza per un paisatge en *bocage*, formació agrícola que s'associa al minifundisme i que estructura les terres d'alguns fons de valls o replans de les valls del Pirineu i Prepirineu. El *bocage* és una formació agrícola característica dels climes humits i amb explotacions ramaderes que aporta gran diversitat biològica i un gran valor estètic, sobretot a la tardor pel contrast cromàtic de les tanques arbrades en contrast amb els camps de dall i els camps de conreu. En aquest paisatge d'orografia trencada del Prepirineu, històricament s'han aprofitat les poques zones planes de les valls per crear petites parcel·les irregulars tant cultiu amb agricultura de muntanya com per prats de dall. Les parcel·les estan separades entre elles per tanques vegetals o petits murs.

.A Tuixent, nucli del municipi de Josa i Tuixén, hi ha un magnífic conjunt de camps, rodejats de bosc i disposats en un pendent suau al final de la baga de coll de Port. La major part de l'espai no ocupat pel bosc es destina a la pastura dels ramats de vaques raça bruna dels Pirineus tot i que també hi ha alguns camps de cultiu. El nucli es caracteritza per estar assentat dalt d'un petit turó on destaca el campanar de l'església romànica de Sant Esteve de Tuixent situada a la part més elevada del poble i la plaça amb cases amb balcons de fusta. .

El nucli de Gósol està construït a mitja vessant de la muntanya coneguda com el Tossal de Gósol d'on sobresurten les runes de l'antic castell. L'agricultura i la ramaderia han creat un paisatge equilibrat format per parcel·les amb tanques vegetals en un entorn plenament boscós. La major part de les terres es destinen a les pastures permanents però es manté una part dels camps per a terres llaurades. El paisatge de *bocage* del poble de Gósol va atraure el pintor Pablo Picaso que hi va passar una temporada i el va plasmar en nombroses pintures.

Aquest paisatge en *bocage*, rodejat per una orografia imponent, té la serra del Cadí com a fons escènic emblemàtic. La geologia i els boscos i bosquines de pi roig li proporcionen un gran valor ecològic i estètic que ha sobreviscut al pas del temps. Actualment, la major part de les estructures de *bocage* pateixen una dinàmica de transformació, fet pel qual és important posar-les en valor i preservar-ne el caràcter.

Fig. 31. Paisatge de pastures i petits camps separatss per tanques vegetals al voltant de Gósol (Berguedà)

Cereals de la baixa Segarra

Paisatge situat a l'altiplà de la Segarra a una cota mitjana d'uns 700 metres, fet que suposa una elevació en relació a les terres circumdants. El terreny és en general ondulat i el parcel·lari segueix les formes del relleu, recorrent a les feixes per poder aprofitar les zones planes per a l'agricultura.

Els conreus varien en funció dels pendents i la qualitat del sòl: als punts més baixos, al fons de la vall, se situen els usos agrícoles amb un predomini pels conreus herbacis de secà (ordi i blat); més amunt, als vessants, encara es poden percebre les terrasses de cultius, algunes abandonades i colonitzades per vegetació. En alguns llocs hi ha fruiters de secà, oliveres i ametllers a les vores dels camps sobre feixes amb murs de pedra seca antigament dedicades a la vinya. Destaca la presència de ramaderia entabulada.

La poca presència de vegetació espontània es deu a la històrica expansió dels conreus a les zones més planeres. Al sector sud només hi ha algunes pinedes de pi blanc i claps d'alzinars mentre que més al nord el relleu afavoreix l'establiment d'algunes comunitats arbustives i arbòries com el roure.

Aquest paisatge de secà presenta un fort contrast estacional entre el verd dels camps de cereals a l'hivern i la primavera i els colors ocres la resta de l'any. La vegetació espontània contrasta cromàticament amb els camps, especialment en les èpoques en que els camps estan nus.

És un territori en general poc poblat. Les masies i granges estan disseminades per aquest paisatge de secà i els nuclis de població són en general petits i compactes. Destaquen els nuclis encimbellats d'Agulló i Argençola, en tots dos casos construïts dalt d'un turó on sobresurt l'església.

Fig. 32. Camps de cereal a la primavera al voltant de Conesa (Conca de Barberà)

Closa cerdana

La closa cerdana és el paisatge agrícola de les parts més baixes de la vall cerdana i es caracteritza per l'existència de camps allargassats de mida mitjana, regulars i compactes, delimitats per marges o tanques de vegetació arbòria, situats perpendicularment als canals i camins que els estructuren. És una estructura similar al *bocage* però amb parcel·les més grans i la ubicació en una vall molt oberta amb continuïtat cap a França.

La disposició en forma de malla ortogonal estructurada per camins, canals i parcel·les data de l'època romana. L'existència del riu Segre, que creua tota la vall, ha afavorit el desenvolupament d'una densa xarxa de canals i séquies per aprofitar l'aigua per regar els conreus i els prats. Gran part de les canalitzacions tenen l'origen al segle VIII, quan la zona estava ocupada pels musulmans.

A la closa cerdana, s'alternen prats de dall amb conreus de cereals amb vocació ramadera. El fàcil accés a l'aigua ha afavorit que la majoria de les terres siguin de regadiu. La ramaderia és força important a la zona, especialment pel que fa al bestiar boví de caràcter extensiu, vinculat als prats de dall de la plana però també als espais de pastura de cotes més altes. La ramaderia ha permès el desenvolupament d'una indústria agroalimentària que, majoritàriament, és de petita escala i s'integra en les explotacions agrícoles i es vincula també amb l'elaboració de diversos productes com els formatges.

Moltes de les closes cerdanes estan associades a masos cerdans, construccions tradicionals de caràcter agrícola construïdes durant els segles XVIII i XIX com a centres de l`explotació agropecuària i que van tenir un paper molt destacat en la transformació de la plana. Habitualment tenen diverses dependències (la casa, els estables i el paller) formant un recinte tancat. Els masos solen estar situats en un extrem de les parcel·les, envoltats de feixes arbrades, camins i murs de pedra seca. A més dels masos cerdans, el poblament està format per pobles distribuïts al voltant de la part més plana de la vall i la ciutat de Puigcerdà ubicada en una posició estratègica sobre una modesta cinglera elevada a llevant del riu d'Aravó. També té un ric patrimoni d'església romàniques disperses pel territori.

Així, la closa cerdana té un valor estètic, històric i identitari elevat. El contrast de colors i textures del mosaic format per prats, cultius, bosc de ribera, tanques de vegetació arbòria i vegetació natural la converteixen en un paisatge d'especial valor estètic. A aquest fet s'hi ha de sumar que és un paisatge envoltat per cims alts com Puigpedrós, la Tossa d'Alp, o la serra del Cadí, sovint nevats a l'hivern, contribuint al seu valor estètic pel contrast amb l'estructura agrícola de la closa.

El paisatge de la closa cerdana pateix una dinàmica de transformació pels canvis en els tipus de conreus, la pèrdua d'importància de l'agricultura i pels creixements urbanístics, que en les últimes dècades l'han reduïda en extensió.

Fig. 33. Vista aèria de la closa cerdana amb els camps delimitats per marges arbrats i estructurats per camins i canals de reg

Conreus de regadiu de les valls d'en Bas i de Bianya

Les zones agrícoles de la vall d'en Bas i de la vall de Bianya constitueixen una singularitat per l'elevada fertilitat, la disposició i mida de les àrees de cultiu i per la seva extensió en el context del Prepirineu català, on hi ha un clar predomini forestal. Aquestes valls es caracteritzen per un paisatge en mosaic format per conreus, pastures i bosquines amb un predomini de conreu de farratges i cereals farratgers per l'especialització bovina i on les activitats ramaderes, i la posterior elaboració de productes com embotits i formatges, també hi tenen un pes important.

Les activitats agrícoles que s'hi han practicat al llarg del temps han ajudat a crear un paisatge homogeni, endreçat, amb parcel·les de mida similar, solcat per petits nuclis i masos entre els quals és possible resseguir els cursos fluvials gràcies a la vegetació de ribera que s'estén al llarg dels marges del Fluvià en el cas de la vall d'en Bas i d'altres cursos tributaris d'aquest tant a la vall d'en Bas com a la vall de Bianya. La disposició dels conreus a la plana del fons de vall, juntament amb els relleus elevats que les envolten, provoquen una harmonia visual de conjunt molt singular.

La gran plana de la vall d'en Bas, que comprèn també una petita part del terme municipal de Les Preses i del de Riudaura, està considerada una de les zones més fèrtils de Catalunya gràcies al seu origen volcànic i als aiguamolls que hi van haver durant mil·lennis. L'agricultura a la zona és ancestral però a finals de la dècada de 1960 es va donar un procés de concentració parcel·lària i uns anys després la creació de la cooperativa d'agricultors, fets que van significar un nou impuls per l'activitat agrària de la zona. El cultiu de blat de moro i farratges són els protagonistes, afavorits per l'elevada pluviositat de la zona però que compten també amb l'assistència del reg per aspersió. En els darrers anys, però, s'ha donat una revifalla del cultiu de la patata. Destaca també la presència de granges d'engreix de porcs i vedells i de zones de pastura en punts més elevats.

La vall d'en Bas és una gran plana amb la serralada Transversal al fons. Els contraforts de les muntanyes tanquen aquest espai a mode d'amfiteatre. El Puigsacalm i els plans de Santa Magdalena i Falgars són els referents visuals més emblemàtics de la vall. Enmig de la plana hi ha escampades nombroses masies i pobles amb valors estètics, a més d'històrics i identitaris. Destaquen especialment els pobles d'Hostalets d'en Bas, Joanetes, Puigpardines, Sant Privat d'en Bas i el Mallol. Els nuclis de població estan units per una xarxa reticular de camins que estructura la vall i que està molt ben integrada en el paisatge La futura construcció d'una variant de la C-37 pot suposar un impacte important pel paisatge de la vall.

La vall de Bianya és una vall del municipi amb el mateix nom que es caracteritza per la barreja de conreus, zones de pastura i bosc de ribera. Igual que en el cas de la vall d'en Bas, es caracteritza per una elevada productivitat. Els conreus principals són els cereals i els farratges, sobretot el blat de moro. També destaquen les pastures de vaques i les granges de producció lletera. El poblament és molt disseminat amb nuclis petits com Santa Margarida de Bianya, Llocalou o l'Hostal Nou i nombroses masies disperses pel territori. La vall té un patrimoni excepcional d'esglésies romàniques. Els diversos nuclis de població han crescut, majoritàriament, al voltant d'una església romànica com a Sant Pere Despuig.

Fig. 34. El poble d'Hostalets d'en Bas (Garrotxa) enmig de camps regulars de conreu de cereals creuats per camins i petits cursos d'aigua

Mosaic agroforestal de cereals i pastures del Lluçanès

Paisatge agroforestal muntanyós caracteritzat per serres solcades per rius i rieres que les modelen i una mosaic de camps de cultiu, pastures i boscos que es succeeixen des de l'oest més elevat i boscós a l'est més planer.

Aquest paisatge està marcat sobretot per l'activitat agrícola i ramadera. L'estructura del relleu i les nombroses rieres condicionen el parcel·lari agrícola que és irregular, ondulat i fragmentat per adaptar-se a les ondulacions del terreny. Els principals conreus són l'ordi, el blat i la colza. La zona s'ha caracteritzat també per pastures de bestiar, sobretot boví i oví en règim extensiu al llarg de tot l'any, que modelen el paisatge. Darrerament, però, s'està donant la proliferació de granges de grans dimensions associades a masies que es dediquen a la cria porcina.

Els cultius solen ser majoritàriament de cereals d'hivern, fet que fa que a la tardor i l'hivern el protagonista sigui el color de la terra mentre que a la primavera els camps tenen un verd intens i a l'estiu un color daurat. La introducció del cultiu de la colza ha modificat els colors dels camps a la primavera amb un color groc intens.

En general el poblament és disseminat amb nombroses masies i nuclis de població no gaire grans, configurant un paisatge força antropitzat però ben equilibrat pel territori. Els nuclis de població compactes són menuts i de poca entitat, les principals poblacions estan ubicades a la banda oest; destaquen Prats de Lluçanès, Olost, Sant Bartomeu del Grau i Sant Boi de Lluçanès.

L'estructura del relleu trencada i ben compartimentada per la xarxa hídrica ha condicionat fortament la xarxa de comunicacions i la forma i distribució dels nuclis de poblament. Les carreteres secundàries i sinuoses en força trams, transcorren per un territori fragmentat per diverses rieres i per sectors de bosc, cosa que no permet gaire visibilitat. No obstant, circulant per aquestes vies s'aprecien bé els camps conreats, els boscos de pi roig, les rouredes, els alzinars, els boscos de ribera, les masies aïllades, les fileres arbrades que ressegueixen alguns trams de carretera i els petits nuclis de població com Sant Boi de Lluçanès, Sant Bartomeu del Grau, Perafita o Sant Feliu Sasserra. També és important l'existència de camins de transhumància que són elements amb un gran valor històric i que ajuden a explicar l'evolució del paisatge de la zona.

El valor estètic d'aquest paisatge rau en la seva harmonia paisatgística. La manca de trencaments visuals, d'impactes antròpics destacats i de fenòmens naturals de gran contrast, dona lloc a una imatge continuada de ruralitat, d'ocupació antròpica rural en equilibri amb un medi natural, ric però sense elements espectaculars que condicionin la seva fesomia. Aquest paisatge compta també amb nombrosos valors simbòlics vinculats a les ermites romàniques i amb nombroses llegendes lligades als camins ramaders.

Fig. 36. El poble de Santa Creu del Jutglar (Lluçanès) rodejat de mosaic de cereals, oleaginoses, pastures i boscos

Mosaic agroforestal del Solsonès

El mosaic agroforestal del Solsonès es troba en una plana elevada amb un relleu ondulat. Els cursos d'aigua, com el riu Negre o el riu Cardener, transcorren encaixats entre els vessants. El riu Cardener travessa de nord a sud la zona i l'estructura.

La modelació agrària i les condicions geomorfològiques han donat lloc a un mosaic agroforestal que alterna boscos, principalment pinedes i matollars, pastures i camps de conreu amb parcel·les grans i irregulars. Els conreus són herbacis de secà amb un predomini per l'ordi i el blat. També hi ha granges de boví i porcí que han anat guanyant importància en els darrers anys.

El poblament actual i la seva incidència sobre el paisatge són hereus de l'aïllament històric d'aquesta zona. És un paisatge poc poblat on sobresurten masies disperses pel territori, alguns nuclis rurals de petites dimensions i la ciutat de Solsona. Hi ha nombroses masies, algunes de les quals tenen més de 100 ha entre camps i boscos, i les edificacions són en molts casos dels segles XVI al XVIII. Els nuclis rurals com Llobera o Pinell del Solsonès són molt petits i mantenen un interessant caràcter rural. El principal nucli urbà és la ciutat de Solsona que destaca per un centre històric amb un ric patrimoni històrico-artístic.

Les construccions aïllades, com les esglésies, castells i masies, són testimonis d'un passat que els dona caràcter. Sovint aquestes construccions són fites visuals en el paisatge. D'entre totes destaca el santuari del Miracle, ubicat a 830 metres d'alçada al terme municipal de Riner i rodejat per aquest paisatge agroforestal. El conjunt arquitectònic construït en diverses etapes està format per l'església, el monestir benedictí, la casa Gran i la casa d'Espiritualitat i està declarat Bé Cultural d'Interès Nacional i té un gran valor simbòlic i identitari per la població local.

L'embassament de sant Ponç està situat a la vall mitjana del riu Cardener, en els termes municipals de Clariana de Cardener, Olius i Navès. Forma part de la conca del riu Llobregat i s'utlitza per l'abastament d'aigua, generació d'energia hidroelèctrica i per la pràctica de diferents esports aquàtics. La làmina d'aigua del pantà contrasta amb els boscos i camps propers.

El conjunt del mosaic agroforestal és d'una gran harmonia i la llegibilitat del paisatge és clara i de fàcil identificació. Replans conreats, vessants boscoses, petits nuclis de població i nombroses masies, amb un cromatisme determinat pel cicle estacional, sense altres alteracions antròpiques que distorsionin la lògica distribució dels elements. Aquesta és la raó per la qual són nombroses les rutes i itineraris que permeten recórrer aquest paisatge.

Fig. 37. Casa Postils, masia del segle XV, enmig del mosaic agroforestal del Solsonès

Mosaic agroforestal dels replans del Llobregat

Paisatge agroforestal de turons suaus, recoberts de vegetació, principalment pinedes i matollars, amb clapes de diferent extensió de conreus de secà i pastures. S'estén pel sud de la comarca del Berguedà i una petita part de la comarca del Bages.

Aquest paisatge destaca per la presència del riu Llobregat que travessa i vertebra la zona de nord a sud amb nuclis de població a les seves ribes com Gironella o Navàs. El parcel·lari està adaptat al terreny ondulat i ressegueix el riu Llobregat i les seves rieres, algunes de les quals formen gorgs d'especial interès paisatgístic.

Un element característic d'aquest paisatge és el poblament disseminat amb petits nuclis i masies. Els nuclis conserven en la seva major part una harmonia de conjunt. Les masies, moltes d'origen medieval, són sovint grans i tenen edificis annexes. L'èxode rural ha comportat l'abandonament d'algunes d'aquestes edificacions o la transformació en segones residències sense cap vinculació amb l'activitat agrària. A més de les masies, hi ha un conjunt d'elements relacionats amb l'explotació dels recursos naturals com són cabanes de pastor, sitges, pous de glaç, molins fariners o parets de pedra seca. Les feixes de pedra seca, elements directament relacionats amb l'explotació agrícola, són també presents en algunes zones boscoses com a reminiscència dels cultius de vinya i olivera que es van abandonar a finals del segle XIX per la dificultat de treballar la terra pel grau de desnivell del sòl i que s'han renaturalitzat.

Els cultius de cereals i farratges són un complement a l'activitat ramadera que és la base principal de la renda agrària de la zona. Aquest paisatge té, de fet, una vinculació històrica amb l'activitat ramadera ja que està travessada per diverses rutes històriques de transhumància. Recentment la Diputació de Barcelona ha recuperat antics trams de camins ramaders per crear l'anomenada Ruta Ramadera, de 32 km, que va de d'Espunyola a Sagàs passant per Avià i Olvan amb l'objectiu d'apropar el passat ramader a la població.

El paisatge dels replans del Llobregat té alguns fons escènics emblemàtics, com la serra de Queralt, que destaca per l'abruptesa del relleu i la densa vegetació. Al capdamunt de la serra hi ha el santuari de la Mare de Déu de Queralt, un mirador excel·lent d'aquest paisatge.

Fig. 38. Camps de blat, pastures i masies en el mosaic agroforestal a l'Espunyola (Berguedà)

Mosaic agroforestal dels terraprims d'Empordà

Mosaic agroforestal de secà en un terreny ondulat solcat per torrents i rieres tributaris del Fluvià. El terreny ondulat afavoreix un parcel·lari irregular adaptat a l'orografia. L'orografia ha contribuït a que molts camps no estiguin sempre al mateix nivell que els seus veïns i que s'hagin aixecat marges, normalment de poca alçada, per intentar anivellar finques senceres. Hi ha un predomini de camps de cereals i farratges amb una clara orientació ramadera intercalats per clapes de pinedes de pi blanc amb alzines. De fet, els conreus d'orientació ramadera han ajudat al manteniment d'un paisatge en mosaic.

L'alternança entre els camps de conreu de secà i els retalls de boscos té un valor estètic remarcable. La seqüència de buits i plens, la disposició de la vegetació i els canvis en textures i colors al llarg de les estacions proporciona uns contrastos d'especial interès.

El poblament és dispers amb pobles i nuclis rurals de petits dimensions sovint ubicats en petits turons visibles en aquest paisatge agroforestal sinuós. En molts casos els nuclis han mantingut una estructura compacta al voltant de l'església o castell, amb carrers estrets i empedrats. És el cas de Sant Mori, Colomers o Vilopriu, entre altres. Entre la matriu agrícola hi ha també un nombrosos masos d'origen secular, alguns d'ells fortificats. Al voltant d'alguns masos hi ha coberts i altres annexos que evidencien la progressiva orientació ramadera de caire intensiu d'algunes de les explotacions.

El riu Fluvià ha deixat una marcada empremta a la seva ribera i ha creat uns paisatges fluvials d'interès que reforcen la funció de connector ecològic d'aquest paisatge. El Fluvià al seu pas per aquesta zona dels Terraprims també ha tingut històricament una vocació productiva que es va traduir en la construcció de centrals hidroelèctriques amb les seves rescloses i canals respectius encara ben visibles. Alguns exemples són a Esponellà i Sant Mori.

La zona compta amb carreteres d'abast local i veïnal, força sinuoses, poc transitades, no gaire amples. Així mateix, existeixen camins no motoritzats que uneixen nuclis o travessen la matriu agroforestal. Tant en les carreteres com els camins conviden a la descoberta d'un territori que ha estat transformat, per regla general, amb proporció i equilibri.

Fig. 39. Camps de cereals i pinedes prop de Bàscara (Alt Empordà)

Mosaic del pla de Corts

El pla de Corts és un altiplà situat al municipi del Baix Pallars. Es caracteritza per l'existència de *bocage*, formació agrícola que estructura el paisatge en petites parcel·les irregulars separades per tanques vives, murs, talussos o arbres. Al pla de Corts el parcel·lari és irregular i petit destinat a conreus de cereals i pastures. Entre els camps i pastures també hi ha algunes bosquines de roure martinenc.

El poblament és escàs i està format per masies disperses i petits nuclis rurals com Montcortès, Bretui i Peramea tots ells ubicats en punts estratègics que permeten contemplar el paisatge del pla de Corts i de les serres que l'envolten, com la de Boumort. Peramea és un bon exemple de poble medieval emmurallat construït sobre una roca. Destaquen els seus carrers amb porxos i l'església de Sant Cristòfol. A un extrem del nucli hi ha les restes de la torre de Colomers, probablement dels segles XI-XIII. Peramea fou declarat Bé Cultural d'Interès Nacional pel seu valor històric però el seu interès va més enllà de l'arquitectura ja que també destaca pel canvi de paisatge que representa l'indret on s'assenta: dels feréstecs engorjats de Collegats als suaus altiplans del pla de Corts

El pla de Corts té nombroses surgències d'aigua creades per una dinàmica de dissolució de la sal del material del subsòl, que genera depressions del terreny enmig de la roca més competent del seu entorn. L'exemple més representatiu és l'estany de Montcortès. L'espai lacustre, situat a 1.065 m d'altitud, pertany a la conca de la Noguera Pallaresa, té una sola cubeta, una profunditat de 30 metres i és un dels pocs llacs d'origen càrstic de Catalunya. És una important zona de nidificació i hàbitat d'espècies lligades als medis aquàtics com el cabusset, la fotja i el balquer. Gràcies a l'existència de l'estany, el pla de Corts té un elevat nombre i varietat d'aus migratòries.

La zona compta amb nombrosos itineraris per fer peu o amb bicicleta. Pel que fa als miradors, destaquen el mirador de l'estany de Montcortès i el del nucli de Bretui que permeten copsar la riquesa cromàtica dels paisatges agraris del pla de Corts i de l'estany de Montcortès.

La Geganta Adormida, muntanya de 1.182 metres, és un cim de referència amb una forta càrrega simbòlica per la població. S'aixeca al sud del pla de Corts i rep aquest nom perquè sembla una dona ajaguda.

Fig. 40. Paisatge en bocage al voltant del nucli de Montcortès (Pallars Sobirà) amb la serra de Peracalç de teló de fons

Mosaic d'oliveres i boscos en valls de les Garrigues altes

Mosaic agroforestal esglaonat en replans seccionats per les rieres, on més del seixanta per cert està dominat per oliveres i ametllers, i un 30% per garriga i brolles arbrades de pi blanc. A les parts més planes es concentren els cultius extensius herbacis de secà, sobretot d'ordi. A vista d'ocell, en els fons de vall els cultius s'organitzen de manera perpendicular al pendent, en forma de cuc, i són en general de petites a mitjanes dimensions. L'aptitud agrícola d'aquestes terres està limitada pels pendents, el risc d'erosió o la pedregositat superficial. Una successió de pobles ressegueixen els cursos de les valls i rieres: Granyena de les Garrigues, el Soleràs, els Torms o Juncosa.

Hi ha molta presència de construccions de pedra seca i són especialment notables les cabanes de volta. La pedra seca també abancala les parcel·les, on a les parts més elevades s'organitzen formant escalons, i són principalment de litologia calcària, però també n'hi ha de gresos.

El riu Set i la Vall Major són els cursos fluvials sobre els quals es distribueixen les principals poblacions, compactes i normalment situades a dalt de turons o altres emplaçaments dominants. Els nuclis són de tipologia rural, remarcables per llur aspecte compacte, preferentment dalt d'un emplaçament dominant, molt sovint al final d'una serra estreta o turó que controla la confluència de dues valls, com és el cas de Juncosa, o fins i tot a la part alta d'un vessant, com a l'Albagés. També hi ha pobles al fons de les valls, al peu dels vessants o dalt una terrassa petita. Els cereals exigeixen la construcció d'eres agrupades algun cop a la sortida del poble, en una altura ben ventilada i obertes als quatre vents. El molí d'oli i la trencadora d'ametlles se situen també a prop dels pobles.

A la rodalia dels nuclis de població, el paisatge dels antics cultius ha estat substituït per indústries ramaderes que tendeixen a concentrar-se a la rodalia dels accessos. En algun poble, com és el cas de Maials, i sempre que la situació estratègica ho permeti, també hi ha polígons industrials on s'hi ubiquen empreses i petites fàbriques.

Aquest paisatge no té gaires variacions cromàtiques estacionals. Els ametllers floreixen i desenvolupen la fulla al final de l'hivern. Destaca també la presència sobre el sòl del mantell blanc de la ravenissa blanca, en flor a la primavera, i, en ocasions, també a la tardor. És un paisatge tranquil, organitzat, en general de tonalitat apagada, però divers: l'harmonia dels patrons olivets, en suau transició en la vegetació natural, la seva disposició geomètrica localment canviant –sempre ancorada a la topografia per murs de pedra seca– i la seva quietud i equilibri contribueix a assolir una bellesa escènica valorada socialment.

Fig. 41. Camps d'oliveres amb clapes de vegetació natural, a la vall de les Negroses (Garrigues)

Mosaics d'oliveres, garrofers i cítrics de la Sénia, Roquetes i el pla de la Galera

Aquest paisatge és un referent cultural de les Terres de l'Ebre que té continuïtat cap al Baix Maestrat.. Constitueix un mosaic agrícola planer de parcel·les regulars on, majoritàriament, hi ha conreus d'oliveres (de la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià), esquitxada sobretot de garrofers. La zona més extensa i ben conservada és des de la Sénia fins a la serra de Godall, passant pels vessants dels Ports, fins a arribar més al nord dels Reguers, a prop de Tortosa.

Ressalta l'harmonia que generen les fileres d'oliveres, el parcel·lari gran i adaptat als barrancs que baixen dels vessants dels Ports, la pedra seca relacionada (murs, valones) i el contrast dels colors (el verd fosc de l'anvers de la fulla, el verd gris i platejat del revers de la fulla, el gris de l'escorça i el marró o vermellós del terreny). Aquest autèntic mar d'oliveres té com a telons de fons del Parc Natural dels Ports i la serra de Godall.

Moltes de les oliveres són centenàries, amb unes dimensions i una bellesa excepcionals. Destaquen les oliveres mil·lenàries de l'Arion (Ulldecona), properes a la serra de Godall. Part d'aquest paisatge agrari s'inclou en l'anomenat Territori Sénia, que agrupa 27 municipis (9 de catalans, 15 del Baix Maestrat i 3 d'aragonesos) i que concentra prop de 7.000 oliveres mil·lenàries, reconegudes com a SIPAM (Sistema Important Patrimoni Agrícola Mundial). Les valones o trones, construccions de pedra seca que rodegen oliveres per protegir-les del vent, han estat reconegudes per la FAO com a sistemes importants del patrimoni agrícola mundial .

La plantació progressiva de nous oliverars a través de sistemes intensius i tecnificats provoca la substitució o l'abandonament dels conreus d'oliveres tradicionals. Els arbres més vells (sobretot els més monumentals) són objecte de venda per a jardineria, pública i privada, amb finalitat d'embelliment.

La pedra seca té molta presència en aquest paisatge. La pedra superficial que feia nosa als camps es va reconvertir en marges dels conreus, en barraques, casetes de caça o valones. Els murs de pedra seca també fan de partició entre dues propietats o ressegueixen les carreteres locals de la zona.

Prop de la serra de Godall, l'olivera també comparteix protagonisme amb el cultiu de cítrics, corresponents a la Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre, tot completant el mosaic agrícola. La presència de camps de cítrics en contrast amb les oliveres, crea contrastos cromàtics estèticament interessants, també val la pena destacar el valor olfactiu vinculat a la floració dels cítrics.

Hi ha excel·lents punts d'observació del pla de la Galera, com el nucli de Mas de Barberans, enlairat per sobre de la plana, i el punt d'observació de l'àrea de lleure de Vilaestret, situat a prop del nucli de Godall, a la serra de Godall.

La plana és travessada de nord a sud pel canal del Xerta-Sénia, construït al segle XX per dur aigua a Castelló, però mai no va funcionar, tot i que actualment es troba en procés de restauració i ampliació. També la travessa la Via Augusta, de l'època romana. De l'època medieval destaquen les torres de defensa. Tampoc s'ha d'oblidar la retícula formada per una densa xarxa de camins ramaders o lligallos.

Fig. 42. Mar d'oliveres esquitxat per alguns garrofers i la serra de Montsià com a teló de fons

Oliveres del Bruc

Les oliveres del Bruc conformen un paisatge agrari singular caracteritzat per un mosaic de parcel·les d'oliveres —que ha anat lleugerament en augment en les últimes dècades— combinat amb petits retalls de boscos de pi. El mosaic, de dimensions reduïdes, si el comparem amb altres paisatges agraris singulars de Catalunya, i de gran valor productiu, simbòlic i estètic, se singularitza pel contrast que es crea entre els camps d'oliveres del piemont del Bruc i Collbató i els conglomerats característics de la muntanya de Montserrat, que actuen de fons escènic.

Així, una de les vistes més significatives d'aquesta zona són les oliveres emmarcades per la silueta del massís de Montserrat. El massís es troba immediatament darrere els conreus i crea un contrast topogràfic extraordinari entre la plana i la muntanya. Aquesta escena, visible sobretot des del poble del Bruc i de l'A-2, ha estat emprada alhora per la població local per defensar la conservació d'aquesta àrea.

L'oli d'oliva d'Olesa és un dels revulsius que manté els camps d'oliveres als peus de Montserrat, i la seva anomenada és avui un actiu per recuperar i dignificar el conreu de l'olivera, de varietat palomar. També s'hi troben altres varietats com la vera i l'arbequina. En aquest sentit, és conegut en aquestes contrades el tast d'olis joves d'El Bruc.

Malgrat les oliveres ja dominaven els conreus d'aquesta zona des de l'època medieval, un indiscutible actiu de futur per a al sector de l'agroalimentació és el Parc Rural del Montserrat, que territorialment va més enllà d'aquesta zona concreta i abasta vint municipis veïns del Penedès, la Regió Metropolitana de Barcelona i les comarques Centrals. És un projecte de dinamització econòmica destinat a la protecció i recuperació dels espais agrícoles, amb l'olivera com a element central, i les activitats relacionades (agroturisme, restauració, etc.) i de retruc altres activitats com l'educació ambiental o el senderisme, molt rellevant en aquesta zona per estar ubicada a les faldes del massís de Montserrat.

El parc rural pretén esperonar el món agrari i ramader, seguir amb la tradició de l'oliva —l'oli d'Olesa— i vincular aquest oli a la imatge de marca de Montserrat, promoure l'activitat ramadera i produir productes agroalimentaris, entre d'altres. De moment, l'oli d'Olesa no es troba emparat per una denominació d'origen o figura anàloga.

Les oliveres del Bruc atresoren diversos elements històrics que expliquen la idiosincràsia i la importància d'aquest mosaic tant singular, com ara els trulls i algunes de les grans masies (sobretot als peus de Montserrat), com la masia del Castell, mas la Cova i can Rovira, al Bruc; i can Pujol, a Hostalets de Pierola. Aquesta zona també és creuada per un dels principals vies pecuàries de Catalunya, el camí ramader de Marina.

Fig. 43. Camp d'oliveres amb el fons escènic del massís de Montserrat a El Bruc (Anoia)

Oliveres del Burgar

La plana del Burgar és una plana eminentment tancada amb suaus pendents cap al centre i en direcció el riu Ebre, coberta d'un mosaic de cultius de secà on predomina la olivera però també hi ha vinya, ametller i garrofer, i on s'hi intercalen moltes clapes de massa boscosa. La plana està rodejada per la serra de Cardó i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, fet que dona lloc a un conjunt visual molt harmònic.

Són terrenys on és difícil extreure aigua del subsòl, i històricament aquesta s'ha anat emmagatzemant en basses. La riera de Comte creua tota la plana del Burgar de sud a nord, i desemboca a l'Ebre, al municipi de Miravet, just a la zona on es troben les anomenades Illes de l'Ebre.

Destaquen les oliveres singulars i monumentals de la plana, la majoria de les quals tenen més d'un segle d'història. Als conreus esmentats se n'hi sumen altres de menor importància com la vinya i els cereals, i a les zones més properes al riu Ebre i als barrancs abunden els fruiters de fruita dolça. Com a la resta de territori ebrenc conreat, el parcel·lari es caracteritza per tenir unes mides molt petites, i està estructurat amb murs de pedra seca.

Efectivament, els murs de pedra seca, en marges baixos, fan la funció de retenir el sòl i de delimitar propietats. En molts casos, les oliveres eren plantades dins o just al costat d'aquestes construccions de pedra seca perquè els murs protegissin els arbres de les ventades. El progressiu abandó de terrenys de secà ha comportat la degradació del patrimoni de pedra seca per falta de manteniment. Aquesta dinàmica apareix principalment a les vores dels barrancs, allí on el pendent és més pronunciat i on es fa més difícil la mecanització. També s'hi observa l'efecte contrari, ja que hi ha petites parcel·les que han estat rompudes durant els darrers anys i que ara es cultiven.

Aquest paisatge es caracteritza per una elevada densitat de masos, sobretot al nord de la plana, i distribuïts de manera disseminada. Són cases de planta baixa amb coberta inclinada, que tenien annexat un estable o una paridora per al ramat i sovint incloïen una cisterna, un pou i un forn. Avui la gran majoria són masos que actualment es troben en desús i en una situació de degradació, a causa del seu abandonament; altres, en canvi, han patit reformes que a vegades no s'adeqüen a les tipologies tradicionals de l'espai.

La plana del Burgar va ser i continua sent un terreny de pas. La ramaderia va ser molt freqüent a l'espai fins al darrer terç del segle XX, tal com ho demostra la retícula de lligallos o camins ramaders que encara queda a la zona, entre els quals destaquen la collada del lligallo Major o lligallo Reial, al sud de la plana (ve des d'Aragó pel Port, passa per les planes del Baix Ebre i Montsià, per Tortosa, puja per la carretera de la Simpàtica fins al coll de l'Alba, des d'on s'encamina cap al Perelló). Avui, el Burgar continua sent un territori de connexió entre el litoral del Baix Ebre i el riu Ebre, sobretot a través de la carretera TV-3022.

D'aquest paisatge agrari singular també cal destacar les boires que baixen pel riu Ebre des de la cubeta de Móra i s'endinsen cap al Burgar.

Fig. 44. Oliveres i ametllers florits en parcel·lari estructurat per murs de pedra seca

Pastures de la vall d'Àssua

La vall d'Àssua està formada per un conjunt de petites valls orientades a l'est i sud-est que descendeixen del carener que les separa de la vall Fosca. És un paisatge solcat de barrancs amb algunes poques taques de vegetació densa. La vall es caracteritza per un paisatge en *bocage* format per un mosaic de camps i prats separats per marges i alienacions d'arbres. El parcel·lari és estret i ondulat, adaptar a l'orografia. El relleu suau dels vessants afavoreix aquesta estructura de parcel·les que s'encaixen unes amb les altres a través de marges coberts de vegetació i arbres aïllats. L'agricultura, en conreus aterrassats, està centrada en els conreus de farratge i cereals per a l'alimentació del bestiar i es combina amb pastures permanents.

L'agricultura extensiva és la responsable de bona part del paisatge dels prats i pastures de la vall d'Àssua ja que són encara importants els moviments de ramats amb eugues i vaques que pugen a l'estiu a les pastures i que es refugien a l'hivern als estables als afores dels pobles coneguda com a transterminància. La importància de la pastura a la zona va fer que es creés el museu del pastor. Vinculada amb aquesta activitat, la producció de formatges està prenent cada vegada més importància.

Aquest paisatge té un patrimoni arquitectònic rural d'interès. D'entre els edificis religiosos destaca l'església romànica de Sant Iscle i Santa Victòria de Surp. Pel que fa al patrimoni associat a l'activitat ramadera, a més dels abeuradors i de les pletes, les bordes eren i són fonamentals per al manteniment dels animals en altitud. Les bordes són cabanes fetes de pedra i fusta vinculades a la ramaderia transhumant i transtermitant que abunden a les pastures d'alta muntanya i prats de dall i que servien per emmagatzemar palla i gra. A mig vessant de la vall d'Àssua, entre els pobles i els ports de muntanya, hi ha una extensa zona de bordes. Les bordes de la vall tenen, a més d'un important valor productiu, una gran importància en l'ideari col·lectiu de la zona.

La major part dels pobles de la vall tenen una estructura compacta i s'ubiquen a mitja vessant envoltats de camps i prats en pendent. És el cas de Caregue, Escàs, Llessui, Sorre, Altron Bernui i Saurí. Aquests nuclis tenen estructures i perfils característics que constitueixen fites paisatgístiques amb una relació directa amb els respectius fons escènics com el de Montsent de Pallars.

El valor estètic d'aquest paisatge també està relacionat també amb els canvis estacionals, com el cromatisme de la floració primaveral de les pastures, el paisatge d'estiu amb els ramats en els prats o a la neu que cobreix les parts més altes de les muntanyes durant bona part de l'any i que cobreix els vessants de la vall durant breus períodes.

Existeixen nombrosos i interessant itineraris per conèixer el paisatge de pastures i prats de la vall d'Àsua. Cal destacar també el mirador de Llesui per les seves magnífiques vistes.

Fig. 45. Les pastures permanents per la ramaderia extensiva han perdut pes en les darreres dècades però encara són importants per l'economia de la vall d'Àssua (Pallars Sobirà)

Pastures d'Unha i Bagergue

El paisatge de les pastures prop dels nuclis d'Unha i Bagergue està configurat per prats, matollars i boscos. El resultat és un paisatge amb gran valor estètic i productiu. Són zones on la pastura ha estat una de les principals activitats econòmiques durant segles motivada per l'orografia complicada i les dures condicions climàtiques al llarg de l'any. La ramaderia extensiva aprofita aquestes pastures durant les èpoques estivals mentre que durant l'hivern els caps de bestiar oví, equí i boví estabulats s'alimenten de l'herba dallada dels prats de dall i de correus farratgers del fons de vall.

Aquestes pastures dels nuclis del municipi de Naut Aran formen part de l'àmplia franja de pastures que envolta les capçaleres de la Garona i la Noguera Pallaresa i es perllonga pel sector més elevat de la conca del Segre. Són zones on la duresa del clima i l'abundància de precipitacions ha afavorit l'existència de pastures que estan connectades amb el fons de vall mitjançant rutes transhumants i transterminants. L'existència de pastures afavoreix una activitat artesanal com és l'elaboració de formatges i també una gastronomia elaborada amb productes locals.

Una de les construccions tradicionals directament relacionades amb les pastures i els prats de dall són les bordes. És una construcció d'ús agropastoral que sol estar ubicada en valls altes, a mig camí entre els pobles i les pastures naturals més elevades. A les pastures del municipi Naut Aran n'hi ha alguns exemples d'aquesta arquitectura tradicional com la bòrda des de Longà o la bòrda des de Peró.

Entre les singularitats estètiques d'aquest paisatge cal mencionar els pobles de Bagergue i Unha, tots dos amb arquitectura típica aranesa. El primer s'ubica a mig vessant a 1.419 m i ha sabut conservar una imatge de conjunt singular caracteritzada per l'estructura compacta amb el campanar que destaca per sobre de les altres construccions i prats de dall i pastures en forma de bocage. El poble d'Unha, situat molt a prop de Salardú, es diferencia per estar assentat sobre un petit turó a 1.280 m d'altitud, fet que condiciona la seva fisonomia, i on destaca l'església romànica de Santa Eulàlia i el campanar independent construït al segle XVIII. Unha constitueix una fita en el paisatge directament vinculada amb el fons escènic del poi d'Unha.

Alguns pobles de Naut Aran són magnífics miradors per observar i gaudir del paisatge. Arties, situat als peus del Montardo, té unes vistes privilegiades de l'emblemàtica muntanya des dels jardins de l'església de Santa Maria. Mentre que Unha i Bagergue tenen vistes del Montardo i dels altres cims que formen el preparc d'Aigüestortes, però també del massís de la Maladeta i la part alta de la vall de la Garona.

La pressió urbanística i la crisi del sector primari pot comportar la pèrdua del patró paisatgístic format per l'alternança de petits nuclis, prats, matollars i boscos.

Fig. 46. La ramaderia extensiva afavoreix el manteniment del paisatge de Naut Aran (Vall d'Aran)

Policultiu de muntanya mediterrània del Priorat

El policultiu de muntanya mediterrània del Priorat és un paisatge format per una combinació de vinya, olivera, ametller, avellaner i cirerer, i retalls de bosc mediterrani d'alzines, pins i brolles, enmig d'un relleu ondulat al nord i més planer com més al sud. La major part de les explotacions agràries dibuixen un paisatge en mosaic. Les proporcions d'un o altre conreu varien d'una zona a l'altra, en base al pendent del terreny i el substrat geològic. Així, per exemple, l'avellaner, conreu amb poques possibilitats de futur a la zona, es concentra a l'est en municipis com Porrera mentre que l'olivera, encara que apareix arreu, és bastant abundant en el terme de la Vilella Alta. Els cereals de secà són molt minoritaris i es concentren en zones d'orografia plana com la plana de Falset.

La vinya és el cultiu més representatiu d'aquest paisatge però no és el majoritari ni presenta una distribució homogènia. La presència més significativa de la vinya es dona al sud (Falset. Marçà, els Guiamets, el Masroig i Capçanes) però en els darrers anys s'han autoritzat rompudes per plantar vinya nova en municipis del centre i nord. El cultiu de la vinya ha anat en augment al Priorat, com a conseqüència de la revaloració dels vins a la zona, que estan adscrits a la Denominació d'Origen Qualificada Priorat i a la Denominació d'Origen Montsant. En els darrers anys també s'ha produït la revalorització de l'oli extra verge, amb una modernització de processos productius.

Destaca el paisatge dels costers de vinya, que han donat lloc a formes de relleu de perfil convex, conegudes popularment com "lloms d'elefant". A aquests factors, s'hi ha de sumar una complexa xarxa de rius i torrents que s'ha encaixat fortament en el rocam i ha individualitzat un conjunt de serres i turons de modesta altitud, amb les carenes i els cims suaument arrodonits, però costeruts. Un dels aspectes destacats del paisatge dels costers de vinya, al marge de la seva peculiaritat geomorfològica, són els canvis estacionals que es produeixen en el mosaic paisatgístic. Cal destacar, també, el contrast amb el fons escènic de Montsant al nord, i els relleus alterosos de la mola de Colldejou i la serra de Llaberia al sud.

Els nuclis de població, petits i compactes, es localitzen sobretot al fons de d'aquestes valls estretes obertes pels torrents (Vilella Baixa, Porrera, etc.) o als cims arrodonits i a les carenes (Gratallops, Bellmunt de Priorat, la Figuera, etc.). a les parts més planeres destaquen Falset, Marçà, el Masroig i els Guiamets. A excepció d'algunes parts de Falset, les façanes dels nuclis es conserven inalterades malgrat el pas del temps i tenen un alt valor patrimonial i arquitectònic.

Des de l'ermita de Sant Pau, al poble de la Figuera, hi ha una de les vistes més espectaculars d'aquest paisatge. I a tocar de l'ermita, es conserven un conjunt de trinxeres construïdes per l'exèrcit republicà durant la Guerra Civil.

Aquest paisatge atresora una gran quantitat de cellers, molts d'ells visitables, alguns situats al bell mig de les vinyes, i altres a l'interior dels nuclis urbans, en masies o cases de poble, o en edificacions de nova construcció. Cèsar Martinell va construir la majoria de les anomenades "catedrals de vi" de la zona amb l'objectiu de donar un impuls a la modernització agrícola en el procés d'elaboració del vi a la primera meitat de segle XX, d'entre totes elles destaca l'edifici de la cooperativa vitivinícola de Falset.

Fig. 47. El paisatge de policultiu del Priorat té uns valors indiscutibles que li han valgut ser candidat a Paisatge Patrimoni de la Humanitat

Regadiu del Baix Ter i el Daró

A banda i banda dels rius Ter i Daró s'hi situa una agricultura de regadiu que utilitza l'aigua dels cursos, de les sèquies i canals que se'n deriven o bé del sistema d'aqüífers que sostenen els rius. El paisatge agrari amb un parcel·lari petit i allargat s'adapta a l'entorn, principalment al riu, que té una important funció com a connector paisatgístic. La major part dels conreus de la plana agrícola són herbacis de regadiu, sobretot blat de moro, però també hi ha alguns arbres fruiters, principalment pomeres i presseguers. La fertilitat del sòl permet fer front a la important pressió urbanística de la zona.

La zona, força antropitzada, compta amb nuclis de població d'origen medieval amb cases de pedra i carrers estrets i sinuosos, adaptats al relleu i articulats al voltant d'una església. Trobem també la presència disseminada de masies disperses per la matriu agrícola, algunes d'elles amb torres de defensa contra la pirateria.

Existeix una xarxa força densa de carreteres secundàries, algunes d'elles molt ben integrades en el medi rural que travessen i que ofereixen bones vistes de les poblacions. Aquestes vies, habitualment estretes, transcorren entre la matriu agrícola, amb trajectòries força curvilínies malgrat la poca dificultat del terreny.

La presència significativa d'aigua ha permès el desenvolupament d'una complexa xarxa d'infraestructures hidràuliques associades als cultius de regadiu i al drenatge del terreny, com els canals descoberts de rec o el rec del Molí de Torroella de Montgrí. Aquesta obra d'enginyeria es va construir per millorar la productivitat agrícola entre els segles XII i XIV. Alguns dels molins que completaven la funció d'aquests recs tenen elevat interès arquitectònic i cultural, en són exemples el molí de Verges, el de Fontanilles i sobretot el de Gualta, declarat Bé Cultural d'Interès Nacional l'any 1949.

Un dels valors simbòlics i identitaris de gran part d'aquest paisatge és la Tramuntana, de la qual s'ha dit sempre que confereix el seu caràcter al paisatge empordanès i també a la gent que l'habita. Vinculats a la Tramuntana, hi ha els paravents formats bàsicament per xiprers que delimiten alguns camps de conreu. Són un dels elements estructurals més característics del patrimoni rural dels paisatges agraris. La seva principal funció és protegir els camps agrícoles de la força del vent però amb el pas del temps s'han convertit amb un tret paisatgístic singular, una senya d'identitat pròpia. Tot i que s'ha donat la pèrdua progressiva de fileres de xiprers, en algunes zones com Bellcaire d'Empordà, Torroella de Montgrí, Ullà, Gualta, Fontanilles oi Serra de Daró, hi ha una concentració de fileres arbrades i paravents.

Un altre referent simbòlic i identitari d'aquest paisatge agrari és la silueta del Massís del Montgrí, coronada pel seu castell, fàcilment identificable des de gairebé qualsevol punt de les rodalies i que forma part del teló de fons del paisatge agrari del Baix Ter i el Daró.

Fig. 48. Paisatge agrícola de regadiu al costat de la desembocadura del riu Ter al terme municipal de Torroella de Montgrí (Baix Empordà)

Secà de la Terra Alta

Paisatge de secà eminentment agroforestal de suaus ondulacions, situat a l'altiplà de la Terra Alta, entre 400 i 600 metres sobre el nivell del mar. El corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre, i l'altiplà estricte, entre Batea i Vilalba dels Arcs, configuren un gran mosaic agroforestal de vinyes (adscrites a la Denominació d'Origen Terra Alta), oliveres, ametllers i avellaners (aquests últims en menor mesura), algun camp de cereal, bosquines de pi blanc, bancals o feixes de pedra seca, petites hortes de molins i sènies, i uns nuclis urbans petits i compactes.

Al secà de la Terra Alta destaca la combinació de cultius de vinya i ametller. Aquest paisatge afavoreix una biodiversitat elevada, genera canvis cromàtics i una harmonia visual del conjunt, representa una mostra de paisatge agrari històric amb mostres d'arquitectura rural de pedra seca (marges, cabanes...), i té un simbolisme molt gran per la població. Destaquen també els paisatges formats per conreus de vinya en barrancs i fons de vall, a la vall Major i al barranc de Trufes, des de Batea i en continuïtat amb el Matarranya, en el que es podria denominar rius de vinya.

Visualment, ressalta la floració dels ametllers els mesos de febrer i març, els primers verds dels pàmpols de les vinyes, i els erms hivernals amb els ceps completament nus. El vent de dalt, també anomenat cerç, serè o mestral, segons la contrada, protagonista sobretot en els mesos de tardor i primavera, contribueix a una millor visibilitat del paisatge vitivinícola. Les postes de sol, ja sigui en dies de garbinada o de fronts procedents de l'Aragó, són també visualment molt valorades.

La revaloració de la vinya (que ha anat desplaçant les oliveres i els ametllers) ha comportat la rompuda de masses forestals que antigament ja havien estat conreades, tot i que sovint això s'ha fet sense utilitzar ni respectar les fileres d'arbres, les estructures de marges, camins o les construccions de pedra seca.

Tot aquest paisatge agrari singular està caracteritzat pels marges de pedra seca (aquí rep el nom de "pedra de calar"), tant en les àrees actuals de conreu, com amagats sota les garrigues, brolles i pinedes de pi blanc, fet que posa en relleu l'extraordinària extensió territorial van tenir els conreus, especialment durant el segle XIX. També destaca l'arquitectura auxiliar (cabanes, cisternes, sínies,...).

Són de gran importància les cooperatives modernistes i els cellers productors de vi. Uns dels millors exponents és el celler cooperatiu modernista de Gandesa, del deixeble d'Antoni Gaudí, Cèsar Martinell. També hi ha vestigis d'un tram de tres quilòmetres de l'antiga via romana que comunicava el port de Dertusa (Tortosa) amb les ciutats de l'interior de la província Tarraconense, com Ilerda (Lleida) i Cesaraugusta (Saragossa). Aquesta via era una alternativa al riu Ebre quan a l'estiu portava poc cabal.

La construcció de nous parcs eòlics a la zona suposarà una transformació del paisatge.

Fig. 49. Paisatge agrícola de secà amb vinyes, oliveres i arbres fruiters en un entorn de suaus ondulacions a Batea (Terra Alta)

Vall de Sió

El paisatge de la vall de Sió és un paisatge agrícola vertebrat longitudinalment pel tram final del riu Sió, que discorre d'est a oest, des d'Agramunt fins arribar al Segre. El conjunt, format principalment per cultius herbacis de regadiu i secà (blat de moro i blat) però també alguns arbres fruiters i horta, forma un mosaic bastant homogeni.

Les parcel·les agrícoles s'organitzen, d'una banda, segons l'estructura típica de les terrasses baixes dels rius, i de l'altra, mitjançant un lleu pendent ondulat que connecta el fons de la vall amb les serres septentrionals i meridionals, on les parcel·les no segueixen un patró tan regular i sovint es troben abancalades.

Els cultius herbacis dominen la percepció visual trencada per l'existència de carrascars en alguns marges dels camps i pels camins que connecten els pobles. Els contrastos estacionals més evidents són els dels fruiterars de secà, principalment ametllers, que es concentren a l'extrem oriental del paisatge i són fàcilment identificables per la floració de febrer a març i també el contrast cromàtic entre els herbacis de secà i els de regadiu sobretot durant l'estiu

El bosc de ribera del riu Sió està format per salzedes, omedes, canyissars i plantacions de pollancres i té un valor ecològic i estètic afavorit per l'existència de diversos meandres. A les terrasses entre els nuclis i el riu Sió hi ha zones horta que es reguen mitjançant una xarxa de canals i séquies provinents del canal d'Urgell. Destaquen també les banquetes arbrades de les séquies properes a la Sentiu de Sió.

És un paisatge amb una baixa densitat d'assentaments on els pobles (Preixens, Pradell, les Ventoses, Butsènit d'Urgell, Montgai i la Sentiu de Sió) estan alienats sobre modestos relleus al llarg del riu Sió i tenen un origen vinculat a una fortalesa relacionada amb la reconquesta cristiana, al voltant de la qual van anar creixent els pobles. És el cas, per exemple, de Montgai que va créixer al voltant del castell i té una trama urbana d'estructura medieval amb l'església de la mare de Déu de l'Assumpció d'estil barroc i un campanar estilitzat de 40 m. d'alçada fet que el converteix en molt visible.

El poblament es completa amb masies disseminades pel territori, algunes de les quals actualment deshabitades. A les rodalies de Montgai, Butsènit i Preixens hi ha nombroses granges, principalment de porcs i d'aviram.

Fig. 50. Paisatge agrícola a prop de Montgai (Noguera)

Vinya d'Alella

El paisatge de vinya d'Alella engloba part dels temes municipals d'Alella, Teià, Tiana i una petita part del Masnou. És un paisatge vinculat a la Denominació d'Origen Alella que es caracteritza per estar situat molt a prop del mar, en un entorn majoritàriament protegit pel Parc de la Serralada Litoral però amb molta pressió urbanística degut al turisme i a la proximitat a l'àrea metropolitana de Barcelona.

La vinya, que dota de caràcter aquest paisatge, creix en un sòl sorrenc d'origen granític anomenat sauló. El terreny i el clima mediterrani afavoreixen el cultiu de vinya per l'elaboració de vins, majoritàriament blancs, però també vermuts i vins dolços. La vinculació d'aquest paisatge amb el cultiu de la vinya i l'elaboració de vi data de temps pretèrits. El jaciment arqueològic de Vallmora, sembla confirmar que a l'època romana Teià era un destacat centre de producció de vi.

El conreu de vinya és abancalat, a mig vessant, amb un parcel·lari reduït i fragmentat a les valls per l'avenç forestal i urbà. Destaca, sobretot la vall de Rials amb unes 200 hectàrees (principalment del terme municipal d'Alella, però també de Teià i el Masnou), on en una successió altitudinal es troben cultius d'horta i flor ornamental (en algun cas amb hivernacle) a les parts més baixes, vinya i parcel·les agrícoles abandonades amb herbassars a mig vessant mentre que a les parts més altes, amb més pendent, hi ha pinedes de pi pinyer i algunes alzines. És una zona on es combina l'agricultura de secà i la de regadiu. Es pot dir que aquesta vall és el principal reducte de la Denominació d'Origen Alella ja que s'hi concentra un terç de totes les vinyes que fan vi amb aquesta denominació d'origen, tot i que la seva extensió s'ha reduint amb els anys com a conseqüència de l'abandó i el posterior embosquinament i pel creixement urbanístic i d'infraestructures.

La vall de Rials també té una extensa xarxa hidrogràfica formada per torrents i rierols que incrementa la diversitat i riquesa del paisatge gràcies a la vegetació de ribera i hàbitats associats als cursos d'aigua. El protagonisme dels cursos fluvials per aquest paisatge s'evidencia en que els nuclis d'Alella, Teià, Tiana i el Masnou estan estructurats per rieres i, en la major part dels casos, els carrers principals d'aquests pobles coincideixen amb els cursos fluvials.

El paisatge de vinya del Baix Maresme es caracteritza, també, per l'existència d'elements patrimonials propis de l'espai agrícola i que són testimoni de l'ús agrícola tradicional de la zona. Aquest patrimoni està format per masies (algunes d'elles d'estil modernista com Can Llimona), barraques de vinya, murs i tanques de pedra, pous, basses, mines d'aigua, entre d'altres, amb valor històric, arquitectònic i productiu. Cal no oblidar els cellers, com la cooperativa Alella Vinícola, una de les primeres cooperatives de Catalunya amb un edifici projectat el 1906 per Jeroni Martorell.

Un valor estètic d'aquest paisatge és el contrast cromàtic i compositiu entre els fondals o torrenteres, que solen estar encaixats i vegetats, les hortes, la vinya, les masies i resta de construccions vinculades a l'agricultura, les pinedes i la serra de Teià i el mar com a fons escènics.

Fig. 51. Vinyes a Alella (Maresme) amb el mar de fons

Vinya de Santes Creus

El paisatge agrari singular de la vinya de Santes Creus forma una faixa de terreny allargada i estreta, de petites planes i terrasses fluvials, articulada al voltant del riu Gaià, que les travessa de nord a sud, entre la plana de l'Alt Camp i les muntanyes de l'Alt Gaià i el Montmell. El paisatge agrari s'allarga des del Pont d'Armentera, continua per Aiguamúrcia, Vila-rodona i fins ben passat el poble de Montferri. En aquesta part sud hi ha una major concentració de població i d'infraestructures, amb el pas de l'autopista AP-2 i la C-51.

Destaca per l'harmonia i l'equilibri entre els conjunts urbans, la vinya, en contrast amb les petites masses forestals intercalades i les que l'envolten, el riu Gaià i els seus torrents (poblats majoritàriament per bosc de ribera), el conjunt monumental del monestir de Santes Creus i els fons escènics que formen les serres de Brufaganya, d'Ancosa (amb els cims de Montagut i Formigosa), Morena i la del Montmell.

Més del 70% del paisatge agrari és de vinya, i la seva importància a la zona és notòria perquè en relativament poc espai concentra més del 10% de la vinya de tot el Camp de Tarragona. S'estén especialment per les planes de les Pobles, plana dels Frares, plana de les Destres i planes dels Ponts. També es conrea en espais amb més pendent, mitjançant la construcció de feixes. A més de la vinya, també hi ha alguns camps d'avellaners i oliveres.

En general, el paisatge singular de la vinya de Santes Creus no ha patit modificacions importants amb els anys i es manté encara en bona mesura des del segle XVIII, tot i el punt d'inflexió que suposà l'arribada de la fil·loxera. En les darreres dècades s'aprecien canvis en l'estructura i la forma d'algunes explotacions vitivinícoles, ja que algunes esplanacions unifiquen parcel·les a partir de la compra de més petites, fan escalonaments i esplanacions en vessants inclinats, eliminen petites masses forestals i, en alguns casos, eliminen barraques i masos.

Els cicles estacionals de la vinya fan variar els colors d'aquest paisatge agrari singular: verd tendre primaveral, verd intens estiuenc, grocs i granes tardorencs i el despullament hivernal que mostra la geometria dels ceps podats. L'ametller, en expansió fins més o menys els anys setanta del segle XX, i en un continuat retrocés en els darrers anys, té uns moments cromàticament extraordinaris en l'època de la florida.

A la riba del riu Gaià hi ha el monestir de Santes Creus, erigit el segle XII i centre d'una de les senyories monàstiques més extenses i influents de la Corona d'Aragó. Amb una arquitectura sòlida i austera, l'abadia reflecteix el model canònic dels monestirs del Cister (juntament amb Vallbona de les Monges i Poblet). La majestuositat de l'edifici i els cultius de vinya del seu voltant (on també s'hi combinen ametllers i oliveres) esdevenen avui una important fita d'aquest paisatge. El monestir de Santes Creus forma part de la ruta del Cister, juntament amb el monestir de Santa Maria de Vallbona i el monestir de Poblet. La ruta va néixer l'any 1989 per iniciativa dels consells comarcals l'Alt Camp, la Conca de Barberà i l'Urgell amb la voluntat de desenvolupar turística i econòmicament les tres comarques.

El santuari de la Mare de Déu de Montserrat, a Montferri, obra de l'arquitecte modernista Josep Maria Jujol, és un altre dels edificis més singulars del paisatge agrari de la vinya de Santes Creus.

Fig. 52. Els canvis de color de la vinya al llarg de l'any i el contrast d'aquesta amb la vegetació natural són un dels valors d'aquest paisatge

Vinya del Penedès

A la depressió del Penedès, entre les serralades Prelitoral i Litoral, es localitza la zona de monocultiu de vinya més gran de Catalunya. Els ceps s'hi estenen de manera dominant i pràcticament homogènia en un relleu suaument ondulat, interrompt per torrenteres temporals i cursos fluvials encaixats en fondals. Aquests torrents, amb vegetació de ribera i bosquines, fan de connectors ecològics i donen valor i atractiu al paisatge. El traçat sinuós de la vegetació de bosquina i vegetació de ribera dels fondals trenca la uniformitat del parcel·lari de vinya que se situa en terrenys més aixecats.

El parcel·lari dibuixa una geometria de formes i mides diverses, talment com peces d'un trencaclosques perfectament encaixades, i està estructurat per una densa xarxa de camins rurals que faciliten la contemplació i el gaudi del paisatge. Junt amb els cursos fluvials, aquest conjunt conforma el paisatge agrari singular del conreu de vinya de la plana penedesenca. A l'entorn dels espais urbans, especialment d'aquells més grans com Vilafranca del Penedès, la vinya existent es mostra de forma més fraccionada fruit del creixement urbanístic i del pas d'infraestructures viàries i ferroviàries, fet que ocasiona una destacable empremta en el paisatge.

Al límit amb el massís de Bonastre, hi ha els fondos agrícoles d'Albinyana. Quan la vinya de la plana arriba a l'espai de transició amb el massís, la mida de les parcel·les es va reduint resseguint els fondos que s'endinsen al massís fins a generar terrasses de pedra seca de dimensions cada vegada més petites fins arribar a la part superior dels fondos.

Al paisatge vitivinícola destaquen els contrastos cromàtics al llarg de l'any. A l'estiu, quan els ceps estan molt desenvolupats i el raïm a punt de collir, els pàmpols verds; a la tardor, ressalten els vermells i grocs de les fulles abans de caure; a l'hivern, els ceps despullats; i a la primavera, els verds dominen el paisatge.

La vinya al Penedès està orientada principalment a la producció de varietats blanques de raïm per l'elaboració de cava i vi de les DO Penedès, Cava i Catalunya. L'auge del vi i del cava ha comportat una especialització vitícola i una reducció important de la resta de conreus que històricament formaven part d'aquest paisatge, com els cereal, les oliveres, o els ametllers. Els creixements recents, a base de rompudes, a expenses de la vegetació natural, han implicat una homogeneïtzació del parcel·lari, amb parcel·les més grans, una disminució dels espais forestals, la desaparició de bosquines o marges arbrats entre les feixes agrícoles i, en alguns casos, l'aparició de talussos sovint abruptes i nus, força visibles en el contacte entre l'espai agrícola i el forestal. Tot plegat, provoca la pèrdua de varietat del paisatge vitivinícola.

El paisatge vitivinícola està associat a una gran varietat d'elements i d'estructures paisatgístiques, des dels propis nuclis urbans penedesencs fins als vessants amb boscos, i té associat un patrimoni rural de gran interès. Està format, entre d'altres, per murs, marges i barraques de pedra seca, camins rurals, masies, cellers i nuclis rurals formant carrers de cases, pous o mines.

Arran de les crisis climàtica, l'econòmica i de la vinya, han sorgit nous projectes que en alguns casos incentiven nous cultius alternatius a la viticultura.

Fig. 35. Paisatge de monocultiu de vinya del Penedès prop de la Múnia (Alt Penedès)

Vinya i oliveres dels aspres d'Empordà

Aquest paisatge agrari de plans ondulats està ubicat entre la plana empordanesa i les serres de l'Albera i el cap de Creus. Els conreus de vinyes i oliveres intercalats amb petites bosquines configuren i caracteritzen el paisatge. El parcel·lari és de mida mitjana, regular a la plana i adaptat al terreny als vessants.

A la zona hi ha una gran concentració de construccions de pedra seca pròpies de l'espai agrícola, en especial murs de pedra que han permès crear feixes i així guanyar terreny cultivable per la vinya i l'olivera. També hi ha nombroses barraques fetes de pedra seca que servien per guardar eines i de refugi en cas de mal temps. Les construccions de pedra seca configuren un paisatge ordenat i integrat en l'entorn pel fet d'haver-se realitzat amb materials propis de la zona.

Imbricats en l'entorn agroforestal de vinyes, olivers i petits bosquets hi ha nuclis urbans de petita dimensió, de tons ocres, amb el campanar com element més destacat. És el cas de Campmany, Sant Climent Sescebes, Espolla, Cantallops, Rabós, Masarac, Vilamaniscle, Mollet de Peralada, Garriguella, Vilajuïga o Pau.

La principal activitat productiva amb una plasmació marcada en el paisatge és la de la vinya. La vinya de la zona s'utilitza per elaborar vins i escumosos, la major part dels quals sota la Denominació d'Origen Protegida Empordà. Destaquen les cooperatives de Garriguella i Rabós, Espolla i Pau a més de diversos cellers particulars. Alguns d'ells daten de l'època de major esplendor vitivinícola de la zona i són una constatació del pes que té aquesta activitat. Molts dels cellers i cooperatives ofereixen visites a les instal·lacions així com tast dels seus productes.

El cultiu de l'olivera, sobretot al voltant dels pobles d'Espolla, Garriguella i Vilajuïga, ha permès el desenvolupament d'un sector productor d'oli, una part del qual sota la Denominació d'Origen Protegida Oli de l'Empordà.

Un dels principals valors estètics d'aquest paisatge és la combinació dels conreus d'oliveres i de vinyes i els retalls forestals arbrats. Els canvis cromàtics de la vinya al llarg de l'any tenen també un elevat valor estètic. Es passa del predomini dels colors ocres i vermellosos de la terra a l'hivern, al verd clar de les fulles i pàmpols a la primavera, al verd fosc a l'estiu i al color daurat i morat a la tardor. Aquest efecte és visible, especialment, des de Campany o Espolla.

La serra de l'Albera amb el cim emblemàtic del puig Neulós és el fons escènic de l'oest d'aquest paisatge i la serra de Rodes el fons escènic del sector est, proper al cap de Creus.

Una manera d'endinsar-se en aquest paisatge és a través de les carreteres locals GI-602 i GI-603 que permeten fer un itinerari que uneix la carretera N-II/A-2 amb Garriguella. Té un notable interès paisatgístic ja que segueix el trajecte històric entre les poblacions de Garriguella i Capmany adaptant-se a les particularitats del terreny i passant per altres nuclis com Espolla, Rabós i Sant Climent Sescebes. A més, aquest recorregut permet apreciar els diversos plans ondulats conreats per vinyes i oliveres amb nombrosos murs de pedra seca.

Fig. 53. Vinya adaptada al terreny a Vilamaniscle (Alt Empordà)

Vinya, cereals i oliveres de la Conca de Barberà

El conreu predominant a la Conca de Barberà és el de la vinya, seguit dels cereals, i l'olivera, juntament amb l'avellaner. Aquests darrers generalment esdevenen conreus d'acompanyament i se situen a les vores de les finques. La producció vinícola s'adscriu en bona mesura a la Denominació d'Origen Conca de Barberà. El blat, la vinya i l'olivera han constituït els tres productes agraris tradicionals de la Mediterrània. Aquesta agrupació de conreus tenia una gran vinculació amb l'autosuficiència dels territoris, ja que aportaven tres productes bàsics en la dieta (el pa, el vi i l'oli), que es complementaven amb petites hortes, altres conreus d'arbres fruiters i llegums, així com amb petits corrals que garantien l'aportació proteínica.

El paisatge agrari singular de la Conca de Barberà coincideix amb una vasta àrea de relleu deprimit i ben delimitat per les serres que l'envolten per tots costats, com la del Cogulló, la de Comaverd, la del Tallat, la de Vilobí, o els barrancs de les muntanyes de Prades. El conjunt és un paisatge eminentment rural i heterogeni de formes, colors i tonalitats que varien en funció de l'època de l'any. Durant la primavera, s'estableix el verd intens dels sembrats, dels primers brots dels ceps, i de les fulles novament recuperades dels arbres caducifolis. A l'estiu, s'adquireixen unes tonalitats més groguenques fruit de la maduració dels sembrats i són els pàmpols de la vinya els responsables de donar el color verd. La tardor porta els colors ocres de les vinyes i els marrons de la terra llaurada per tornar a ser sembrada. I, finalment, l'hivern torna a escampar diferents tonalitats de verds per tot arreu i els ametllers, cirerers i altres fruiters ofereixen la seva floració.

Els camps d'aquest paisatge no ocupen extensions molt grans i estan delimitats pel traçat sinuós de la xarxa de torrents que drena la Conca. Pinedes de pi blanc i fragments d'alzinar colonitzen els barrancs, els turons testimoni i els vessants perifèrics, ja que són aquests els únics espais que han quedat al marge de l'activitat agrícola. Enmig del paisatge agrari singular de la Conca hi ha l'alzinar de la Mata, considerat com l'alzinar en terreny planer més extens de Catalunya.

Els nuclis de població són petits i en general ben conservats, encara que en els darrers anys s'estan produint canvis importants en la tipologia de les noves construccions, la majoria de vegades són cases adossades, que no segueixen la tipologia arquitectònica pròpia de la zona, sobretot en les poblacions de Sarral i Pira, com també a Montblanc i l'Espluga de Francolí.

També destaquen les construccions d'arquitectura rural com marges de pedra seca i barraques o cabanes de volta, molt nombroses a la zona; i també pous de gel, arneres i seguers, colomers, pous, mines d'aigua, bassots, basses, fonts, molins hidràulics fariners com els Molins de la Vila de Montblanc, peixeres o rescloses, séquies, ponts de pedra i restes de camins empedrats.

Tota aquesta mostra de construccions rurals va acompanyada d'edificacions monumentals de gran importància com els cellers modernistes de Pira, Barberà de la Conca, Sarral o Rocafort de Queralt, les esglésies, el conjunt monumental del centre històric de Montblanc, o el monestir de Santa Maria de Poblet, declarat l'any 1991 Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. Al seu voltant trobem també paisatge agrari secular, amb la vinya com a protagonista i el bosc de Poblet, actualment un Paratge Natural d'Interès Nacional.

Fig. 54. Mosaic de vinya, cereals i oliveres al voltant del monestir de Poblet (Conca de Barberà)

Ortofotomapes de la selecció de paisatges agraris singulars per estratègies de turisme enogastronòmic

Arrossars del delta de l'Ebre (pàgina 89)

Bocage de Tuixent i Gósol (pàgina 91)

Cereals de la baixa Segarra (pàgina 93)

Conreus de regadiu de les valls d'en Bas i de Bianya (pàgina 97)

Closa cerdana (pàgina 95)

Mosaic agroforestal de cereals i pastures del Lluçanès (pàgina 99)

Mosaic agroforestal del Solsonès (pàgina 101)

Mosaic agroforestal dels terraprims d'Empordà (pàgina 105)

Mosaic agroforestal dels replans del Llobregat (pàgina 103)

Mosaic del pla de Corts (pàgina 107)

Mosaic d'oliveres i boscos en valls de les Garrigues altes (pàgina 109)

Oliveres del Bruc (pàgina 113)

Mosaics d'oliveres, garrofers i cítrics de la Sénia, Roquetes i el pla de la Galera (pàgina 111)

Oliveres del Burgar (pàgina 115)

Pastures de la vall d'Àssua (pàgina 117)

Policultiu de muntanya mediterrània del Priorat (pàgina 121)

Pastures d'Unha i Bagergue (pàgina 119)

Regadiu del Baix Ter i el Daró (pàgina 123)

Secà de la Terra Alta (pàgina 125)

Vinya d'Alella (pàgina 129)

Vall de Sió (pàgina 127)

Vinya de Santes Creus (pàgina 131)

Vinya del Penedès (pàgina 133)

Vinya, cereals i oliveres de la Conca de Barberà (pàgina 137)

Vinya i oliveres dels aspres d'Empordà (pàgina 135)

Capítol 6
Rutes i itineraris enogastronòmics

6.1 Com serà el turisme del futur?

Un model que s'esgota

Diuen que l'única certesa pel que fa al futur és que no hi ha certeses, tanmateix, existeixen una sèrie d'indicadors que permeten intuir tendències, crisis i alternatives. Val la pena recordar que el turisme, més que un sector, constitueix l'especialització de molts sectors i, és clar, no funciona de manera independent a les dinàmiques econòmiques i socials del conjunt de les societats; és a dir, més aviat fa de mirall dels valors i contradiccions contemporànies.

En aquesta darrera fase de capitalisme neoliberal, el turisme participa de la necessitat sistèmica de créixer constantment, de manera massiva i accelerada, si bé, tal com exposa el professor José Antonio Donaire (Descobrir Catalunya), l'actual model turístic mostra símptomes de crisi. Els models turístics presenten tres factors essencials que permeten caracteritzar-los: la mobilitat en què es basen, els sistemes de distribució i la cultura turística que es genera. L'actual model de turisme massiu està basat en el petroli com a combustible, i en l'avió i el cotxe com a principals mitjans de transport. És el model també conegut com a *fly&drive*. La tecnologia digital ha permès la integració vertical de la producció turística i dels grans sistemes de distribució i reserva. Això ha afavorit l'estandardització i una gran reducció de despeses, amb la conseqüent generació de productes molt homogenis. El resultat ha estat el turisme de masses que coneixem i el moviment de més d'un miler de milions de persones arreu del planeta per motius de lleure.

Aquest model ha comportat el que alguns autors denominen com a "democratització" del turisme i, en definitiva, una nova cultura del viatge. El fet turístic fa temps que va deixat de ser un mitjà per adquirir cultura i coneixement sobre el món, per convertir-se en un fi en si mateix. Les pràctiques han anat fent-se més superficials i banals. Tenint en compte les dimensions del fenomen, es tracta d'un model d'èxit des del punt de vista econòmic, ara bé, diversos indicadors mostren que ha entrat en crisi. D'entrada, l'actual model ha provocat que en el moment de la història en què més persones exerceixen de turistes, el turista no s'agradi. *Ningú* vol ser turista, els turistes són els altres. El turisme i el turista tenen mala fama.

Per començar, les condicions laborals que en molts casos genera l'activitat són d'una gran precarietat. El turisme manté una escassa capacitat de redistribució de rendes (Mansilla, 2020). Aquesta és la primera externalitat negativa que acaba recaient sobre conjunt de la societat, però no l'única. També la concentració de turisme en determinats espais urbans, genera molèsties, tensions amb els residents i greus processos d'inflació dels preus dels habitatges, amb la conseqüent expulsió de població local. No es tracta d'un problema associat únicament a grans ciutats turístiques, sinó que també es dona en municipis rurals. El cas de Camprodon, per exemple, mostra una situació actual d'escassetat i alt preu dels habitatges, mentre han crescut acceleradament els dedicats al lloguer turístic (HUT) (López-Monné, *et al*., 2021b).

Cal no oblidar que el turisme de masses ha anat acompanyat d'un model territorial que ha comportat un gran consum de territori. i, per tant, unes transformacions notables. Amb l'objectiu d'atraure turisme s'ha modificat tant el paisatge que s'ha acabat desfigurat la singularitat d'alguns paisatges i convertint-los en entorns degradats, mediocres, banals, poc atractius pel turisme.

Les externalitats negatives ambientals associades al turisme també han crescut en quantitat i gravetat. L'any 2019 es van

Fig. 55. Camí de l'Aiguardanter entre oliveres al Perelló (Baix Ebre)

registrar 1.500 milions d'arribades de turistes internacionals en el món, segons dades de l'Organització Mundial del Turisme, i la previsió pel 2030 és arribar als 1.800 milions de turistes internacionals. D'entre els nombrosos impactes ambientals associats al turisme destaca el provocat pels vols aeris. Una enquesta de l'oficina nacional d'estadística britànica va revelar que el 89% dels viatges del país l'any 2018 van ser per lleure (Montojo, 2021). Aquesta motivació també és la que provoca la sortida pràcticament cada cap de setmana de prop de mig milió de vehicles de l'àrea metropolitana de Barcelona. Aquests fenòmens són clarament insostenibles en els escenaris que la ciència ha predit pel que fa al canvi climàtic a mitjà i llarg termini.

En un moment en què l'emergència climàtica per l'escalfament del planeta comença a evidenciar-se amb terribles episodis de sequeres, incendis i aiguats (com la sequera de 2023 o el temporal Glòria del gener de 2020), en un moment en que les evidències científiques sobre la necessitat de descarbonitzar l'economia no deixen lloc a cap mena de dubte, sobten les previsions de creixement del turisme.

Quin turisme som capaços d'imaginar en contextos on la vida s'hagi tornat tan fràgil que s'hagi arribat al punt que ens alerten els científics des de fa anys? Probablement, oblidem, per exemple que si bé el problema dels baixos salaris dels treballadors turístics és una qüestió socialment negociable, l'emergència climàtica no.

Canvis i oportunitats a partir de les crisis

L'adaptació a les crisis ecosocials que ens afecten implicarà, entre altres coses, que el sistema econòmic mundial evolucioni cap a una progressiva desglobalització i relocalització de la producció i el consum. Evidentment, el turisme forma part d'aquest sistema. El futur model turístic no podrà continuar basat en la mateixa mobilitat que l'actual. Això afectarà els mitjans de transport (avió i cotxe privat), a l'energia (el petroli), i a la intensitat de la mobilitat. Haurem de ser capaços de trobar formes de viatge alternatives a l'avió i al vehicle privat. Sembla lògic pensar que això afavorirà sistemes multimodals on es combinin, per exemple, el tren amb la bicicleta, el transport públic amb els recorreguts a peu, o l'ús puntual de vehicles de lloguer elèctrics en la destinació. Tanmateix, allò que amb tota seguretat haurà de transformar-se és el ritme del viatge, la noció del temps.

El temps és fruit d'una relació sociopolítica, sosté Jorge Moruno (Moruno, 2019). La concepció del temps actual està marcada per l'acceleració constant. En un món obsessionat per la velocitat, per fer-ho tot més ràpid, per aconseguir més i més en menys temps, abraçar la lentitud representa situar-se pràcticament fora del sistema. Ser lent sovint està mal vist. Tanmateix, i tal com escriu Milan Kundera a *La lentitud*: "Quan les coses passen massa de pressa, ningú no pot estar segur de res, de res, ni d'un mateix" (Kundera, 1995). I explica tot seguit que el grau de lentitud és directament proporcional a la intensitat del record, mentre que el grau de velocitat és directament proporcional al de l'oblit. La pressa ens condemna a l'oblit (Tolentino, 2017).

Byung-chul Han explica que hem expulsat de la vida tot allò que no és una activitat i que la hiperactivitat resulta letal. La vida permanentment ocupada no deixa espai a la contemplació i així resulta impossible gaudir de l'amabilitat de la bellesa. Tot es redueix a una producció i destrucció accelerada, a consumir temps. En canvi, la vida guanya temps i espai, duració i amplitud quan recuperem la capacitat de contemplar i d'entretenir-nos badant (Han, 2015).

Fig. 56. El turisme de masses ha anat acompanyat d'un model territorial que ha comportat un enorme consum de territori. A la imatge, Blanes

Es tracta de superar la mira epidèrmica, superficial i accelerada del turisme fordista, allò que s'ha denominat com a fast look

Aquestes reflexions sobre la concepció del temps cobren especial sentit juntament amb les que fa el professor Donaire (Descobrir Catalunya, 2021) sobre els canvis que han d'originar una nova cultura turística. En primer lloc, caldrà reformular el valor de la distància. Hem fet grans distàncies per a buscar l'ordinari (a la Ribera Maia, per exemple), amb una petjada ambiental molt difícil de justificar. Ara cal un exercici contrari: buscar l'"exotisme" proper i reformular l'oferta del turisme a l'interior del país. En segon lloc, la crisi de l'actual sistema turístic representa una oportunitat per a la reconnexió, per deixar que els llocs parlin i els seus missatges ens enriqueixin com a persones. És a dir, es tracta de superar la mira epidèrmica, superficial i accelerada del turisme fordista, allò que s'ha denominat com a *fast look*. En tercer lloc, la lentitud i el canvi de la mirada poden propiciar la recuperació dels valors humanístics del viatge, en relació amb l'interès per conèixer i entendre els altres, per valorar l'alteritat que pot proporcionar el turisme.

Les consideracions exposades posen en relleu el grau d'oportunitat, de conveniència i de potencialitat de la proposta per a la creació d'itineraris a peu o amb bicicleta en paisatges agraris i vinculats al turisme enogastronòmic. Tal com ja s'ha exposat anteriorment, poques modalitats de turisme mostren un potencial d'adaptació als canvis que es produiran, com ho fa aquest turisme basat en la dimensió cultural de l'alimentació. Els ritmes pausats dels itineraris, el contacte íntim i no banal amb el territori, amb la bellesa dels paisatges agraris, amb el valor de la terra, el tracte directe i humà amb els productors, per exemple, són elements que estan perfectament alineats amb un turisme alternatiu al model fordista. Fins i tot, segons com es dugui a terme, podria arribar a considerar-se com un turisme regeneratiu.

Fast look

El professor José Antonio Donaire, en un article titulat "*Fast look*" (Donaire, 2014), abordava la necessitat d'apostar per alentir l'experiència turística i combatre la superficialitat. Després d'haver investigat el comportament dels turistes en indrets com Girona o la Vall de Boí, Donaire conclou que el sistema turístic està atrapat per mecanismes de *fast look* que "generen una relació molt superficial (quasi epidèrmica) entre el subjecte i l'objecte, entre el visitant i la destinació". Igual que el *fast food*, el *fast look* és sinònim de qualitat mediocre, consum massiu i preu baix. Aquest comportament respon a causes històriques, socials i turístiques que operen de forma simultània. Entre les més importants l'autor en destaca les següents:

- La indústria turística s'ha basat en la col·lecció de monuments de forma gairebé compulsiva. L'objectiu és acumular visites, no fer de cadascuna d'elles una experiència memorable.
- La poderosa indústria de la intermediació també força aquestes visites llampec.
- Les destinacions no s'esforcen gaire a combatre aquest *fast look*. Els monuments són organitzats per ser visitats en un moment. Costa molt saber què fer en una catedral o en un museu, més enllà de deambular o de mirar. Costa molt trobar relats, històries, emocions.
- Hi ha una tradició enciclopèdica, acumulativa, que hem heretat dels primers museus. Dos segles després, encara anem a un museu a seguir un itinerari gairebé obligatori del primer a l'últim quadre.

- No hi ha un protocol clar de què fer en un monument. Ho veiem, l'admirem, llegim dos panells (sovint, insofribles), capturem dues imatges i, ara què? No hi ha una tradició de superar aquesta membrana que separa la profunditat d'un lloc i la superficialitat del trànsit turístic. Falten manuals que ensenyin a escoltar els espais.

- El que fem la majoria de nosaltres en un espai cultural és fer fotografies i, de vegades, filmar. El ritu fotogràfic és tan fort que de vegades substitueix la mateixa visita corpòria.

- Es viatja per moltes raons; una d'elles és perquè els altres sàpiguen que viatgem. I a la borsa social, cotitza a l'alça el nombre de llocs que hem visitat.

- Les xarxes socials han multiplicat per mil aquest afany de col·leccionisme i exhibicionisme, per molt banal que pugui ser.

El resultat és un consum superficial dels espais turístics. "Turistes que estan en molts llocs, que veuen molt però miren molt poc. Turistes als quals els costa entendre i es limiten a contemplar". Els efectes no només repercuteixen de forma negativa en els visitants sinó també en els indrets receptors.

Donaire considera que el *fast look* no beneficia ni als visitants, ni als monuments, ni a les destinacions i, ni tan sols, a les empreses d'intermediació. Davant aquestes constatacions, considera que al *fast look* li cal el seu antídot i avança possibles estratègies per combatre'l:

- Els llocs s'han d'omplir d'històries i els monuments, de continguts. L'objectiu no ha de ser veure, sinó escoltar. Necessitem una veritable revolució de les narracions, una nova era del relat. La millor forma de combatre la pressa és la curiositat.

- L'estratègia de comunicació de les destinacions ha de buscar un cert minimalisme. Substituir les cinquanta coses a fer a la ciutat per les tres experiències inoblidables. Rebaixar la pressió en el visitant: Convidar-lo a veure menys coses, però veure-les millor.

- Personalitzar és una bona via per apropar objectes i subjectes. Oferir només el que suposem que agradarà i proposar-los unes poques idees, amb el màxim de profunditat possible.

- Fer sentir als visitants com a espectadors exclusius d'oportunitats gairebé úniques. Per exemple, un museu que només permeti entrar a dues persones en una sala durant deu minuts.

- El canvi ha de ser també organitzatiu. Les destinacions han de combatre activament les estades breus i perseguir un temps mínim d'estada a la localitat. Una proposta simple: un aparcament de cost invers: com més temps hi estàs, menys et costa.

- Les experiències híbrides són molt més estimulants. Es pot barrejar pintura i música, dansa i patrimoni, teatre i escultura, gastronomia i ciència ... i sorprendre al visitant.

"El *fast look* és un ritual ancorat en els patrons culturals del consum turístic. És una forma habitual, apresa, reproduïda de visitar un lloc. I és molt difícil combatre un procés tan arrelat. Però no podem permetre que l'experiència turística quedi reduïda a un brevíssim instant, capturat en una imatge fotogràfica". Cal ser capaços de pensar en propostes i formes de turisme a partir dels valors que incorpora la idea de mirar lentament.

6.2 La importància de la narració

Una espècie narradora

Tot indica que els humans som l'única espècie terrestre que és conscient de la seva finitud; és a dir, sabem que hem nascut i que hem de morir. Som conscients del conjunt de la vida com un recorregut amb principi i final. Es tracta d'un fet transcendental que ens ha obligat a trobar un sentit a aquest trajecte vital, el qual precisament mostra l'estructura d'un relat: introducció, nus i desenllaç. Segons l'escriptora Nancy Huston (Huston, 2017: p. 14), el relat confereix a la nostra vida una dimensió de sentit que els altres animals desconeixen. Per què som aquí? Per què existim? L'univers com a tal no té sentit. Som els humans els qui hem introduït el relat i, a la vegada depenem d'ell. No suportem el buit, som incapaços de constatar quelcom sense intentar entendre, i entenem bàsicament per mitjà de relats, de ficcions. La ciència ens aporta dades i informació de com funciona el món, però només els relats poden donar sentit a l'existència.

La ciència pot explicar com funciona el món, però només els relats són capaços de donar sentit a l'existència

Huston escriu: "Cuando los antílopes llegan a un río seco, buscan agua en otra parte o se mueren de sed. Los humanos, ante la misma constatación desoladora, buscan también agua en otra parte, pero antes de morir de sed *interpretan*. Rezan, bailan, buscan culpables y elaboran rituales propiciatorios para convencer a los espíritus de que les manden lluvia" (Huston, 2017: p. 16). La capacitat per elaborar relats es va desenvolupar en la nostra espècie com a tècnica de supervivència i està inscrita en el nostre cervell. Les ficcions s'introdueixen en ell, el formen i el transformen. No es tracta, només, que ens agradin les històries, sinó que les necessitem.

Narrar és crear vincles entre el passat i el present, entre el present i el futur; és a dir, fer existir el passat i el futur en el present. Parlar del món humà, suposa admetre que està impregnat de ficcions, de cap a peus. "Jamás se ha descubierto un grupo humano que transitara tranquilamente por lo real como los demás animales, sin religión, sin tabús, sin rituales, sin genealogía, sin cuentos, sin magia, sin historias y sin recurrir a lo imaginario, es decir, sin ficciones" (Huston, 2017: p. 25).

I el màrqueting va descobrir l'*storytelling*

Era només una qüestió de temps que els responsables de situar un producte en el mercat s'adonessin que la millor manera de comunicar és utilitzar les estructures que ens singularitzen com humans, és a dir, les històries, les narracions. Un dels experts més reconeguts, l'americà Seth Godin va sentenciar-ho amb frases com: "el màrqueting ja no tracta dels productes que vens, sinó de les històries que expliques". L'anglicisme de *storytelling* ha fet fortuna en el camp del màrqueting (un terreny especialment adobat per tots els termes tècnics que arriben del món anglosaxó). Sol traduir-se com l'art d'explicar històries, si bé, aplicat al màrqueting, representa un instrument basat en el poder dels relats per connectar —"atrapar"— el públic i comunicar l'essència d'un producte, un servei o de la mateixa marca. És a dir, comunicar a través de narracions, en aquest cas, amb l'objectiu de vendre.

Aquesta tècnica de comunicació basada en narratives busca connectar emocionalment amb els possibles compradors. Ha crescut en rellevància al mateix temps que les grans marques han centrat la seva estratègia, no tant en els productes que comercialitzen, com en els valors amb els quals volen ser associades. Com era d'esperar, aquest mètode va arribar també al món del turisme i s'ha aplicat i es continua aplicant en la promoció de destinacions turístiques.

Fig. 57. El turisme basat en la dimensió cultural de l'alimentació afavoreix els ritmes pausats, el contacte directe amb la terra i la relació amb els productors. A la imatge, degustació de vins a Falset (Priorat)

Una de les darreres tendències en el camp del *storytelling* és la coneguda com a narrativa transmèdia o *transmedia storytelling*. Es tracta d'un tipus de relat en què la història es comunica a través de diversos mitjans i plataformes de comunicació amb l'objectiu de provocar que una part dels espectadors assumeixin un rol interactiu en seguir la història. És a dir, un anunci o una sèrie de televisió, pot ampliar continguts a plataformes d'internet com Instagram o Tik-tok, amb l'objectiu d'aconseguir una major penetració en un determinat segment de mercat. Es poden barrejar tant els mitjans com els gèneres (ficció, periodisme, documental publicitat, etc.).

Una ruta és un relat

D'entrada, resulta interessant recordar que l'estructura habitual d'una ruta coincideix amb l'estructura formal d'un relat: té un inici, un desenvolupament i un final. És a dir, no hauria de ser mai una simple descripció de recursos agregats, tal com sovint succeeix. La concepció d'una ruta o itinerari com a relat constitueix un element substancial a l'hora d'entendre la seva naturalesa, i indefectiblement hauria de marcar tot el procés de disseny i d'elaboració: des de la necessitat de precisar clarament un tema, a les aptituds professionals dels responsables d'elaborar el relat corresponent (necessitem guionistes).

La seva comunicació pública pot recolzar-se sobre les tècniques del màrqueting de la narració que s'han mostrat anteriorment. De fet, elements substancials del *storytelling* publicitari són inherents en qualsevol narració. Ara bé, una ruta no és un anunci. La necessària substancialitat del tema triat determinarà que, la major part de les vegades, les rutes i itineraris es recolzin sobre elements patrimonials, siguin naturals, històrics o culturals. Aquest fet comporta que, probablement, la disciplina més interessant com a referència a l'hora de dissenyar i elaborar rutes i itineraris sigui la de la interpretació del patrimoni.

Fig. 58. Una ruta s'hauria de recolzar sobre elements patrimonials siguin naturals, històrics o culturals. A la imatge, camí de Toses (Ripollès)

La interpretació del patrimoni

La interpretació del patrimoni se sol entendre com un conjunt de mètodes i tècniques de comunicació que s'utilitzen per a revelar el significat d'un lloc que és visitat pel públic. La interpretació del patrimoni és un procés de comunicació estratègica, que ajuda a connectar intel·lectualment i emocionalment el visitant amb els significats del recurs patrimonial visitat, perquè el frueixi i l'aprecïi (Morales *et al.,* 2009). Val la pena recordar alguns dels principis fonamentals de la interpretació del patrimoni segons Freeman Tilden (Tilden, 2006) i els seus seguidors:

- L'objectiu principal de la interpretació del patrimoni no és la instrucció, sinó la provocació. El missatge interpretatiu busca inspirar i provocar a la gent perquè amplïi els seus horitzons.
- La interpretació va més enllà del lliurament d'informació. Consisteix a revelar significats profunds. És a dir, la informació, tal qual, no és interpretació, si bé la interpretació fa servir informació.
- Per a despertar l'interès, la interpretació del patrimoni ha d'aconseguir que el contingut del seu missatge es relacioni amb la personalitat o vida dels qui visiten aquests espais; d'altra manera resultarà estèril.
- La interpretació ha d'intentar presentar un tot en lloc d'una part i ha ser dirigida a l'ésser humà en conjunt.
- Tota presentació interpretativa s'hauria de dissenyar com una història que informi, entretingui i il·lustri.

La interpretació no consisteix només a explicar uns fets, sinó en donar sentit a l'indret que es visita, revelant significats profunds del patrimoni, i, fins i tot, arribant a establir un vincle

emocional amb el públic. És a dir, la missió de la interpretació és transmetre significats, connectant els valors inherents del recurs amb les experiències i interessos dels visitants. Interpretar és, en bona part, ajudar a comprendre. El repte rau a suscitar la curiositat, obrir la ment de les persones.

L'escriptor britànic G.K. Chesterton considerava que els creadors dels antics mites conreaven imatges que eren aventures de la imaginació i "entenien millor que ningú que l'ànima d'un paisatge és una història i l'ànima d'una història és una personalitat" (citat per Tilden, 2006: p. 61). Aquest és el desafiament per a la vintena de paisatges agraris identificats en el present document: dissenyar itineraris a partir de relats que ajudin a copsar els significats rellevants dels territoris que travessen. Quelcom essencial és conèixer els interessos del públic al qual s'adrecen les propostes. En aquest cas, el marc general està perfectament definit: el món de l'alimentació, la cuina i el vi, entesos en la seva dimensió cultural.

6.3 Criteris i recomanacions pel disseny de rutes en paisatges amb interès enogastronòmic

Camins i itineraris, són el mateix?

Un camí és una franja de terreny que possibilita el trànsit. Pot haver sorgit pel pas reiterat i espontani de persones o vehicles, o haver estat construït expressament per a aquesta funció. Per tant, en un sentit genèric, tota via de comunicació és un camí; no sols corriols i camins rurals i pistes forestals, sinó també carreteres, autovies, etc. Així, el conjunt de vies presents en els espais rurals i naturals, i especialment els camins tradicionals, per molt humils que siguin, estiguin nets o emboscats, erosionats o ben conservats, són elements substantius de la infraestructura viària que permet la mobilitat en un determinat territori.

Els itineraris tenen molt a veure amb els camins, però no són el mateix. El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans ho deixa molt clar: "Descripció del camí a seguir". La descripció d'itineraris possiblement és tan antiga com la humanitat i poden mostrar-se escrites (en paper, en pedra, etc.), dibuixades en mapes (sobre paper o en format digital) o transmeses per qualsevol dels sistemes que utilitzem per comunicar-nos.

És a dir, allò que habitualment entenem per una excursió o ruta és, en essència, un itinerari, una proposta de recorregut triada i dissenyada d'entre diverses possibilitats, i que pot transcorre seguint un o diversos camins. Actualment, webs com Wikiloc, constitueixen enormes arxivadors i aparadors de multitud de propostes d'itineraris georeferenciats alimentats pels mateixos usuaris.

A més de ser descrit, un itinerari també pot ser marcat sobre el territori usant senyals de diverses classes, ja siguin fites de pedra, pintura, plaques, etc. (els senders de gran recorregut, GR, són un exemple prou conegut d'itineraris senyalitzats, que enllacen diversos camins). De fet, la senyalització de rutes constitueix el principal equipament expressament pensat per facilitar activitats com el senderisme.

En conclusió, els camins constitueixen una infraestructura. Tenen una dimensió física, legal i una gestió administrativa específica. Els itineraris, en canvi, si bé es concreten sobre elements físics, tenen una naturalesa immaterial. Són propostes concretes de recorregut que enllacen nodes i espais considerats d'interès segons els plantejaments que les originen. Els itineraris poden estar centrats en un sol camí, però sovint n'enllacen més d'un.

(a la pàgina següent)
Fig.59. Itinerari guiat amb bicicleta al voltant de les vinyes de Gratallops (Priorat)

La seva naturalesa propositiva implica que cada itinerari sigui pensat expressament per a persones o públics concrets. Ho fem cada vegada que algú ens demana que li suggerim un recorregut, i això mateix ha de tenir-se en compte quan es dissenyen propostes d'itinerari com a estratègia turística. En aquest darrer cas caldrà valorar si és millor un caràcter més generalista o més especialitzat, així com tenir en compte altres elements condicionants com les estratègies turístiques per les quals s'hagi apostat, l'estructura turística de la zona, o els valors del paisatge de cada territori.

Una ruta hauria de basar-se en els principis de la interpretació del patrimoni i construir una narrativa, una proposta de relat amb introducció, nus i desenllaç

Que s'entén per rutes i itineraris

El diccionari defineix *ruta* com "camí que hom recorre en un viatge, en una excursió, etc.". A hores d'ara, ambdós mots —*ruta* i *itinerari*— funcionen pràcticament com a sinònims, és a dir, com a propostes de recorreguts a seguir. Tanmateix, en el món de l'excursionisme, de la descoberta a peu de territoris i del turisme associat a aquestes pràctiques, és possible distingir algunes subtils accepcions.

El mot *itinerari* és el més utilitzat en referència a tota mena de recorregut, independentment de la seva complexitat. Conjunt d'itineraris a peu per descobrir un parc natural, per exemple. La paraula *ruta*, en canvi, sovint remet a una proposta d'una certa complexitat. En el món del turisme —malgrat el mal ús i l'abús del terme— una ruta hauria de ser alguna cosa més que una llista de recursos. Una ruta pressuposa un disseny, unes intencions, una seqüència que respon a aquestes intencions. Els elements que solen incorporar les rutes són: una imatge concreta de marca, un itinerari i uns components identificats, sistemes d'acollida, d'informació, d'allotjament, de transport i la gestió integrada d'aquests elements. Un exemple: El Cinquè Llac, una ruta a peu concebuda com a projecte turístic, organitzada i gestionada, en aquest cas, per un conjunt d'allotjaments turístics del Pallars Jussà.

Ara bé, massa sovint esdevé que suposades propostes de rutes i itineraris acaben sent simples recorreguts basats en la suma de recursos, curiositats i equipaments, sense un tema concret —desenvolupat més enllà del títol— que li atorgui la coherència mínima que precisa una ruta com a tal. Anant més lluny, una ruta hauria de basar-se en els principis de la interpretació del patrimoni i constituir una narrativa, una proposta de relat que comptés amb l'estructura bàsica de qualsevol història: introducció, nus i desenllaç.

Abans de començar

La primera qüestió essencial a fer-se davant el projecte de creació d'una ruta o itinerari (o de qualsevol projecte) és preguntar-se per què cal fer-ho?, què es busca?, quins són els objectius de la iniciativa? Sense tenir clar aquests elements, es corre el risc de no orientar bé el treball posterior i malaguanyar els recursos que s'hi destinin. És a dir, l'explicitació de les raons i els resultats que es pretenen aconseguir constitueix la brúixola essencial que ha de guiar el conjunt del projecte. Pot semblar —i de fet ho és— una qüestió de simple sentit comú. Malauradament, les evidències de projectes mal enfocats subratlla la importància d'aquest primer pas. Unes possibles raons per crear una ruta poden ser la difusió d'un patrimoni enogastronòmic d'interès o la dinamització d'una zona rural desfavorida.

La segona pregunta a fer-se no remet encara a què fer, sinó que prèviament cal determinar clarament el públic al qual s'adreçarà la iniciativa; és a dir, per a qui ho fem? L'usuari, el futur client, ha d'estar en el centre del disseny de l'itinerari des

del primer moment. En el cas que ens ocupa, molt probablement les propostes s'adreçaran a potencials turistes enogastronòmics. Ara bé, caldrà perfilar més el segment al qual es vol adreçar l'itinerari tenint en compte els objectius i el millor coneixement dels mercats que es tinguin. Caldrà tenir en compte les edats i característiques culturals a l'hora de determinar elements com la modalitat de la proposta (a peu, en bicicleta, a cavall, multimodal, etc.), la distància, la dificultat del recorregut i, fins i tot els recursos a connectar.

Abans d'iniciar la creació d'una ruta o itinerari cal tenir clar els objectius, el públic i el tema

És pertinent recordar que aquesta no és la seqüència que ha estat habitual seguir a l'hora de dissenyar un itinerari. El més comú ha estat identificar els indrets considerats com interessants, després buscar el millor traçat per vincular-los, senyalitzar el recorregut i —encara que no sempre— fer-ne una difusió intentant atreure els usuaris a qui els pogués interessar la iniciativa duta a terme. L'essència d'un itinerari és que es tracta d'una proposta de recorregut elaborada entre moltes possibles. Això significa que, de manera intencionada o no, serà dirigida a un públic concret, més o menys generalista o específic. Per tant, resulta molt més profitós determinar-lo prèviament i tenir-lo en consideració en cada etapa del disseny. No cal dir que, en el cas de les propostes vinculades a estratègies turístiques, el coneixement dels segments i mercats resulta fonamental.

La tercera pregunta que cal plantejar, encara no té relació amb el recorregut, sinó amb la temàtica. En relació amb quin tema girarà la proposta de ruta o itinerari? És el moment d'estudiar els recursos que presenta el territori i de posar-los en relació amb els objectius triats. Quins paisatges? Quines singularitats? Quin patrimoni? Quins conreus? Quina cuina? Quins productors?, etc. Amb aquest material és el moment de començar a elaborar el relat que donarà personalitat al recorregut.

Finalment, arriba el moment de concretar el recorregut; és a dir quina ruta o itinerari dissenyar? En aquesta fase es posen en relació les etapes prèvies (objectius, públic i tema) amb el coneixement més exhaustiu possible de la xarxa de camins del territori en qüestió. Això implica conèixer els camins, el seu estat, els seus valors patrimonials intrínsecs i directament associats (camins tradicionals ben conservats, ponts, miradors, construccions, etc.), així com de la senyalització existent que pot facilitar la proposta final.

Els camins i la senyalització

La tria dels camins que han de formar part de l'itinerari cal fer-la, en primer lloc, tenint en compte la modalitat de trànsit triat; és a dir, a peu, en bicicleta, etc. A la vegada, la modalitat s'ha de posar en relació amb el públic triat, edat, expertesa, expectatives, etc. A banda d'aquestes consideracions bàsiques, val a dir que els camins amb més capacitat d'evocar, de relacionar-se íntimament amb els paisatges i de generar experiències satisfactòries, són els camins tradicionals; és a dir, aquells bastits abans de la motorització. Ens referim fonamentalment als camins de ferradura i de carro, a més de corriols i camins ramaders. Camins, tots ells, adaptats a la orografia del terreny, fet que els fa encara més atractius. Pot ser de gran ajuda per al projecte que els municipis implicats comptin amb bons inventaris de camins públics, que incloguin de manera prou exhaustiva també els tradicionals (és una obligació legal, però no tots els inventaris els recullen). Donat que un dels objectius de la iniciativa és dinamitzar zones rurals, en algun cas es pot aprofitar també per recuperar antics camins en desús.

Pel que fa a la senyalització, en primer lloc, cal valorar la necessitat o no de senyalitzar sobre el terreny la proposta. Cal tenir en compte que, avui dia, els telèfons mòbils, a través de

EBR
EBR

Fig. 60. Senyalització del camí de l'Ebre a Benifallet (Baix Ebre)

diverses aplicacions, permeten seguir itineraris georeferenciats amb molta facilitat. Evidentment, la decisió cal prendre-la en funció del públic a qui vagi dirigida la proposta i a condicionants com és la cobertura de telefonia, per exemple.

En els casos en els quals la proposta es dirigeixi a un públic generalista, inclòs el públic familiar, per exemple amb cap o poca experiència en el seguiment d'itineraris georeferenciats, llavors l'opció de senyalitzar físicament la ruta resulta més recomanable. En aquests casos, cal recordar que el *Manual de senyalització de camins per a la mobilitat no motoritzada*, editat per la Direcció General de Turisme de la Generalitat de Catalunya l'any 2019 (López-Monné i Campillo, 2019), explica detalladament com senyalitzar xarxes de camins i itineraris. Lògicament, l'existència a la zona de senyalització basada en el model de xarxes de camins, pot facilitar en gran manera la senyalització dels itineraris. En cas contrari, el projecte de dissenyar itineraris per al turisme enogastronòmic pot donar peu a la senyalització, encara que sigui parcial, de xarxes de camins en els municipis per on transcorrin les rutes o itineraris.

Consideracions sobre el relat

El model de comunicació ideat per Sam H. Ham per a la interpretació del patrimoni, pot resultar d'utilitat a l'hora d'elaborar el relat d'una ruta o itinerari. Aquest model, conegut amb l'acrònim TORA, estableix quatre qualitats fonamentals: 1) la tria d'un tema, 2) la seva exposició de manera ordenada, 3) el fet que sigui prou rellevant, i 4) que sigui comunicat de manera amena.

Tal com s'ha mencionat anteriorment, un gran nombre de rutes i itineraris no són dissenyats a partir d'un tema específic, sinó que resulten de l'agrupació de recursos i atractius diversos. La capacitat d'atracció d'una ruta està directament relacionada amb l'interès que desperta. Identificar un itinerari amb un número, o simplement amb els nodes que connecten, no sol ser una manera efectiva de despertar interès, llevat que aquests indrets estiguin prèviament fortament connotats amb algun tema o història (la Ruta 66 als Estats Units girseria un bon exemple de com un número destinat a inventariar una carretera pot acabar connotat com un tema; tanmateix, és una excepció).

Els temes triats ha de fugir de la banalitat, és a dir, han de ser rellevants des del punt de vista de l'interès humà. L'entreteniment, com a finalitat en si mateixa, no és interpretació, tot i que la interpretació no ha de ser avorrida. Cal recordar que l'interès principal dels visitants es troba en tot allò que connecti amb la seva personalitat, experiències i ideals.

En el cas del turisme enogastronòmic, cal atendre especialment la rellevància de les històries humanes que hi ha darrere dels paisatges i dels productors, més que no pas en els processos de producció (no cal que en cada celler ens expliquin com es fa el vi). En les explotacions hi solen haver històries molt potents plenes de dificultats i superacions, especialment en el cas de les noves agricultures de tipus ecològic i regeneratiu, amb un gran pes dels valors i compromisos vitals amb la terra i amb el paisatge. Tots aquests elements constitueixen una valuosa matèria primera per a la construcció de relats, així com per connotar emocionalment productes i sabors. Val la pena recordar que comunicar és, en essència, dir qui ets i què defenses.

En el cas que ens ocupa, desenvolupar de manera ordenada el tema triat comporta, senzillament, tenir en compte l'estructura intrínseca d'un relat: introducció, nus i desenllaç. És a dir, això implica acabar explicant una història en comptes de recitar un inventari d'elements.

Una ruta o itinerari enogastronòmic hauria de tenir en compte les històries humanes que hi ha darrera dels paisatges i productors

Finalment, el relat ha de ser exposat de manera amena, ja sigui a través d'un guia interpretador o d'altres mitjans, com poden ser una guia escrita o una aplicació per a mòbils. Ara bé, cal tenir present que l'elaboració de la història hauria de sorgir, com a mínim, d'una certa identificació emocional dels autors amb el tema i recursos que s'utilitzin. Tilden parla directament d'amor per la matèria tractada, a més d'un interès per compartir el coneixement amb altres persones. Tal com ell mateix afirma, allò que s'escriu sense passió, serà llegit sense interès (quelcom que l'evidència empírica posa en relleu davant la majoria de plafons destinats a interpretar i comunicar el patrimoni). Aquesta necessitat d'implicació té efectes evidents sobre el resultat final dels projectes i hauria de ser tinguda especialment en compte a l'hora de seleccionar els professionals que dissenyaran els itineraris o que els guiaran.

Itineraris guiats o autoguiats?

D'entrada cal dir que no es tracta d'opcions excloents, les quals val la pena valorar segons les característiques de cada projecte. És a dir, per exemple, l'existència o no a la zona de professionals del guiatge, amb experiència en la interpretació del patrimoni, pot ser un factor fonamental a tenir en compte.

Val a dir que el grau de satisfacció que proporciona un bon guiatge, dut a terme per un bon professional, és impossible d'aconseguir amb cap altre sistema. Som una espècie gregària i valorem especialment el contacte humà. Seguint novament a Freeman Tilden, aquest afirmava: "Mai no existirà un dispositiu de telecomunicació tan satisfactori com el contacte directe, no només amb la veu, sinó amb la mà, l'ull, la improvisació ocasional i significativa, i amb allò que flueix de la mateixa constitució de l'individu en el seu jo físic" (Tilden, 2006: p. 144). Ha passat més de mig segle d'ençà que es van escriure aquestes paraules i la tecnologia ha arribat a nivells llavors inimaginables; tanmateix, l'afirmació continua sent certa. La gran eina de la comunicació dels productes culturals continuen sent les persones. Ens calen bons intèrprets del patrimoni i que aquests es puguin guanyar la vida decentment amb la seva feina.

Sense contradir la constatació de la importància dels guies interpretadors, en el cas del turisme enogastronòmic, una bona proposta de ruta o itinerari autoguiat, pot veure's reforçada amb l'experiència, per exemple, d'una visita o un tast a una explotació conduïda directament per les persones que hi treballen. De fet, la visita podria arribar a estar directament unida a l'itinerari proposat, si bé cal valorar prudentment les avantatges i inconvenients d'una opció d'aquest tipus.

La rellevància del paisatge

El paisatge constitueix l'ingredient principal de la majoria de les rutes i itineraris. A través del paisatge, el territori que es recorre mostra la síntesi dels processos naturals i antròpics que l'han conformat: l'orografia, la vegetació, la fauna, el clima, els camps conreats, les pastures, els pobles, els camins, els ponts, els castells, les barraques de pedra seca, etc.

La manera que tenim d'apreciar el paisatge és sempre i intrínsecament subjectiva. La fem a partir dels valors i codis culturals que ens han estat transmesos, els quals reelaborem a partir de l'experiència personal. Com a fet cultural en constant construcció i redefinició, l'apreciació del paisatge és susceptible de ser enriquida o banalitzada.

El disseny de rutes i itineraris vinculats a l'enogastronomia constitueix una excel·lent oportunitat per enriquir les mirades de les persones a les quals es dirigiran les propostes. Val a

(a la pàgina següent)
Fig. 61. El disseny de rutes i itineraris vinculats a l'enogastronomia permet enriquir les mirades amb propostes vinculades a paisatges agrícoles singulars. A la imatge, Baix Pallars (Pallars Sobirà)

dir que es compta amb una clara avantatge inicial per aconseguir-ho: la predisposició que aquest tipus de públic sol mostrar habitualment. És a dir, les propostes s'adreçaran a un públic que sol ser especialment receptiu a l'hora de reconèixer els valors, significats i la bellesa dels paisatges per on transitaran al recórrer els itineraris.

Per raons d'eficàcia a l'hora de comunicar —i de respecte a l'interès del públic—, cal evitar l'academicisme. Durant el temps de lleure i vacances, les persones no esperen rebre continguts propis de cursos de formació. En canvi, i tal com s'ha explicat anteriorment, cal basar la comunicació en els principis de la interpretació del patrimoni. La comprensió de les causes que han donat origen a un paisatge genera satisfacció entre el públic curiós, però, a més, la vinculació dels paisatges a històries humanes facilita que es puguin establir lligams emocionals. Això permet, precisament l'enriquiment de la mirada i la connotació positiva tant de paisatges i territoris, com dels productes agraris associats.

Quina agricultura, quina ramaderia pels itineraris?

En diversos apartats del present document s'ha procurat mostrar el particular context agrari on, necessàriament, haurà d'inscriure's les futures propostes de rutes i itineraris orientats al turisme enogastronòmic. D'una banda, s'han exposat les conclusions d'especialistes que alerten de l'enorme fragilitat i efectes negatius associats al sistema agroindustrial, així com la necessitat de transitar cap a models regeneratius o, com a mínim, d'un major respecte per la terra. A la vegada, també s'ha procurat subratllar l'existència d'iniciatives d'agricultors i ramaders que han apostat per aquest canvi de model, alguns, des de fa molt temps i enfrontant-se a no poques dificultats. I, finalment, s'ha exposat l'existència de paisatges agrícoles singulars, paisatges amb una sèrie de valors vinculats a la pràctica de l'agricultura i la ramaderia, com poden ser la diversitat de conreus i de parcel·lació o l'existència de patrimoni rural (murs de pedra seca, canals, construccions agrícoles tradicionals...), que els fa especialment indicats per a desenvolupar-hi turisme enogastronòmic.

No existeix un turisme neutre. Així com s'afirma que menjar (escollir el què mengem) constitueix un acte polític, les tries en el sector del turisme també s'alineen i afavoreixen uns models o altres de societat. En un escenari de crisi climàtica i sistèmica, on dia a dia som testimonis de la seva incidència, no hauria d'haver-hi dubtes sobre quin és el model agrari que cal afavorir.

A més, les explotacions especialment conscienciades per aquesta necessitat són, precisament, les que donen lloc a paisatges més diversos, més rics i, habitualment, més atractius. Són també les que produeixen productes de major qualitat, més sans, més nutritius i més gustosos. Aquestes ja constitueixen raons de pes per afavorir aquest tipus d'explotacions, però, a més, en aquestes petites i mitjanes explotacions encara és possible trobar pagesos i ramaders amb ofici, i que s'enorgulleixen de ser-ho. És també on es poden descobrir històries plenes d'humanitat, a partir de les quals elaborar relats amb sentit, substancials, honestos i atractius.

En resum, els itineraris que es dissenyin amb un objectiu enogastronòmic poden ajudar a donar visibilitat a les experiències de bones pràctiques que estan sent desenvolupades avui dia, a casa nostra i reconèixer el valor dels productors que estan fent bé les coses. És llavors quan un itinerari, una visita, es converteixen en quelcom més que un simple itinerari o una simple visita; és també quan tindrà plenament sentit parlat d'un turisme regeneratiu.

Un exemple de relat a partir del qual dissenyar un itinerari

Durant l'any 2022, el Consell Comarcal del Baix Camp va impulsar una iniciativa "Gent del Camp", la qual tenia per objectiu mostrar i valorar les experiències de pagesos i productors d'aliments que estan canviant la manera de relacionar-se amb la terra, amb els animals, amb el menjar i amb la salut. La iniciativa va consistir en la publicació mensual d'un article, en format digital, on es relatava l'experiència d'un productor.[3] Els dotze articles resultants poden consultar-se al web del consell comarcal[4], i van aparèixer publicats també al magazín digital La Conca 5.1(López-Monné, 2021c).

A continuació es reprodueix un fragment d'un dels dotze articles de la sèrie, concretament el dedicat a una explotació familiar ramadera que elabora formatges a les muntanyes de Prades. La intenció és mostrar un possible relat com a matèria primera a partir del qual podria ser dissenyat un itinerari, que inclogués també la visita al ramat i un tast dels formatges que elaboren.

Dols, solidaritats i renaixements
Sergi Serra i Eva Hortoneda:
Formatges artesans *La Vall del Brugent*

"Quina sort tenim de ser pastors, eh, papa?". Aquest va ser el comentari del fill de sis anys del Sergi Serra mentre pasturaven el seu ramat de cabres pels voltants del poble de Capafonts, a les muntanyes de Prades. "Érem sols, no hi havia ningú més pels carrers i els camps, ni el soroll d'un cotxe" m'explica el Sergi. La covid-19 ens havia tancat a casa a tots, excepte els professionals considerats com essencials, que continuaven treballant per assegurar la vida als altres. Curiosa aquesta societat que menysté i paga malament a bona part dels treballadors que més necessita. I malgrat això, incomptables mostres de generositat i solidaritat van anar sorgint arreu, fent digerible un panorama trist i desconcertant. La pandèmia ha mostrat amb contundent claredat la importància de tenir cura els uns dels altres, especialment en els moments difícils.

El Sergi va néixer a Reus, ara farà quaranta-set anys, i m'explica que de petit, quan anava al col·legi, la vista se li escapava cap a les muntanyes de la Mussara. Electricista de professió, ara fa vint anys que amb la seva dona, l'Eva Hortoneda, van decidir canviar completament de vida. Ella va deixar la professió d'infermera per passar a elaborar formatges i ell es va convertir en pastor. El seu somni de viure entre muntanyes es va fer realitat, i també el d'ella, de retornar al poble on havia nascut i del qual va marxar quan tenia onze anys. "Els meus pares ho van vendre tot i van baixar a Reus a guanyar-se la vida".

Encara que no ens agradi admetre-ho, el nostre país no posa les coses fàcils a emprenedors com el Sergi i l'Eva. Més aviat el contrari. Per una economia dirigida a estalviar despeses i augmentar beneficis a qualsevol preu, els petits empresaris fan més nosa que servei. Un exemple: la seva granja continua sense estar connectada a la xarxa elèctrica malgrat la proximitat de la línia. El preu que els demana la companyia elèctrica és difícilment assumible per una petita explotació. [...]

Tots i les dificultats, però, a base de molt treball i esforç, el Sergi i l'Eva van anar consolidant l'explotació, combinant la producció de

3 El projecte va ser desenvolupat per Rafael López-Monné, coautor del present document.

4 Vegeu: https://www.muntanyescostadaurada.cat/ca/gent-del-camp-la-nostra-gent

Fig. 62. Sergi Serra, pastor de cabres de les muntanyes de Prades, exemple de productor compromès amb un paisatge singular

formatges, alguns cabrits de carn i visites d'escolars i particulars. "El 2020 semblava que seria un any excel·lent, tan pel que fa a la producció de formatges com a les reserves que teníem de més d'una trentena d'escoles i particulars", em comenta l'Eva. De cop i volta, però, tot es va ensorrar amb la covid-19 i el confinament.

Visites anul·lades, restaurant tancats i venda directa impossible. La hipoteca de la nova formatgeria va deixar-los sense poder dormir fins que, a través de les xarxes socials, va córrer la notícia de la seva situació. "El telèfon no parava de vibrar. En un dia vam rebre més de set-centes trucades", m'explica el Sergi. La situació va capgirar-se de tal manera que, rere la incredulitat inicial i les llàgrimes d'emoció, va arribar l'aclaparament en adonar-se que no eren capaços d'atendre totes les peticions. "Volíem correspondre a tanta solidaritat i ens vam posar a treballar tant com vam poder i més".

Des dels inicis de la formatgeria van optar per fer ells mateixos el repartiment: “Ens agrada conèixer i veure la cara de qui confia en nosaltres”. Durant la pandèmia van continuant servint personalment les comandes, malgrat que moltes empreses de missatgeria els van oferir els seus serveis. L’Eva, amb la furgoneta refrigerada, va encarregar-se de repartir per les cases els encàrrecs. “Vaig passar molta angúnia per la por a contagiar-me i contagiar els meus, però la solidaritat que vam rebre va ser increïble. Em vaig fer un fart de plorar quan s’obrien les portes de les cases i veia com ens volien ajudar”, em confessa. [...]

El Sergi i l’Eva van aconseguir superar el repte de la pandèmia i, fins i tot, sortir-ne reforçats, però, una altra prova, encara més dura, els esperava. Durant la passada primavera van adonar-se que, tot i estar vacunades, la malaltia que més temen els pastors amb ramats de llet —l’agalaxia contagiosa— havia aconseguit colar-se entre les seves cabres. Tots els pastors amb qui van parlar els van recomanar el mateix, si volien sortir-se’n havien de sacrificar el ramat sencer.

La decisió no va ser fàcil, però el procés va ser duríssim. L’escorxador no podia absorbir tot el ramat a la vegada, i “baixar a la granja a donar menjar els animals que havies de sacrificar va ser horrible”. Mentre m’ho explica, al Sergi se li omplen els ulls de llàgrimes. “Durant setmanes vaig amagar-me de la gent. No volia que em preguntessin com em trobava”. El dol per la pèrdua dels animals no venia sol. Van haver d’afrontar que l’esperança de reprendre les visites se n’havia anat en orris i, encara més greu, que s’havien quedat sense llet per fer formatges. Molts ho haurien deixat córrer.

Novament, però, la solidaritat va aconseguir el que semblava impossible: un altre ramader els va oferir part de la seva llet per continuar amb la formatgeria i no perdre els clients. M’ho expliquen emocionats, conscients de l’enorme valor del gest. Les dificultats, però, no s’havien acabat. Els calia refer el ramat abans d’acabar l’any si no volien perdre les ajudes i fer-ho amb les millors garanties sanitàries. I això no és com canviar la bateria del mòbil.

Segons em diu, avui dia, les millors races de cabres de llet es troben a Andalusia, però no és gens fàcil trobar qui et vengui bones cries, ni allí ni enlloc. Els bons productors ja les tenen venudes d’un any per un altre. Efectivament, els primers contactes van resultar infructuosos, però el Sergi i l’Eva no es desanimen fàcilment, i van decidir baixar a parlar en persona amb ramaders andalusos.

La sort és pels qui la treballen, diuen, i van acabar trobant un dels millors criadors de raça Florida que, en conèixer-los i escoltar la seva història, va canviar de parer. Tot i tenir totes les cries reservades per uns grans productors de llet, va decidir que aquests altres clients podrien passar sense una cinquantena i esperar. “Va ser de pastor a pastor i no va voler cap paga i senyal, ho vam fer com abans, amb una encaixada de mans”. Tant l’Eva com el Sergi no deixen de fer elogis de com els van tractar els andalusos, la qual cosa em fa pensar en el perill de deixar que els tòpics i les generalitzacions arrelin de tal manera que ens condicionin el pensament.

Fa unes poques setmanes que cinquanta-tres noves i juganeres cabretes van arribar a Capafonts. Tot plegat sembla l’argument d’una pel·lícula per Nadal. El darrer miracle, però, continua sent la tossuderia d’aquesta parella per guanyar-se la vida amb un petit ramat que surt a pasturar, és a dir, practicant la ramaderia extensiva. Un ramat d’una mida manejable que permet respectar l’entorn i respectar els animals. Com diu la Gemma Carbó, es tracta de recuperar i promoure formes de vida i pràctiques “culturalment sensates”. [...]

Referències bibliogràfiques

Actis, Andrés (2023). "Otra advertencia científica: 'La Tierra empieza a estar fuera del espacio operativo seguro para la humanidad'", *La política on line*, 14.09.2023. [En línia] <https://www.lapoliticaonline.com/espana/internacionales-es/otra-advertencia-cientifica-la-humanidad-esta-ejerciendo-una-presion-sin-precedentes-sobre-el-sistema-tierra/> [consulta: 19.09.2023].

Aldomà Buixadé, Ignasi; Mòdol Ratés, Josep Ramon (2022). *Atles del món rural 2022. Despoblament o revitalització?* Lleida: Departament de Geografia i Sociologia de la Universitat de Lleida.

Aranda, Germán (2023). "Èxode al camp per la sequera: un 24% de treballadors agraris renuncia al sector a Catalunya", *On Economia*. [En línia]. <https://www.elnacional.cat/oneconomia/ca/economia/exode-camp-sequera-24-per-cent-treballadors-agraris-renuncia_1015788_102.html> [consulta: 10.12.2023].

Bolinches, Cristina G. (2022). "Los grandes fondos cambian el ladrillo por el campo y se lanzan a comprar fincas rústicas como producto de inversión", *El Diario.es*, 20.08.2022. [En línia] <https://www.eldiario.es/economia/grandes-fondos-cambian-ladrillo-campo-lanzan-comprar-fincas-rusticas-producto-inversion_1_9186162.html> [consulta: 10.12.2023].

Bordera, Juan; Turiel, Antonio (2022). *El otoño de la civilización*. [Madrid]: Editorial Escritos Contextatarios.

Bosch, J.; Stefanescu, C; Roquer-Beni, L. *et al*. (2022). *Els pol·linitzadors silvestres a Catalunya; Informe sobre estatus, amenaces i àmbits prioritaris d'actuació per a la seva conservació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Acció Climàtica, Alimentació i Agenda Rural.

Brotons, Lluís; Pou, Núria; Saiz de la Maza, Pau; Pont, Sara (coord.) (2020). *Estat de la natura a Catalunya 2020*. [Barcelona]: Observatori del Patrimoni Natural i la Biodiversitat de Catalunya.

Cabanyol, Josep; Baiges, Siscu; González, Ester (2023). "Que ha de fer Catalunya per tenir sobirania alimentària", *El Crític* núm. 11, p. 48-57.

Campillo i Besses, Xavier; López-Monné, Rafael (2010). "Els camins, gènesi i significació cultural de la xarxa viària històrica", dins *IX Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre*, 6 de novembre de 2010, Deltebre, Museu comarcal del Montsià.

Campillo i Besses, Xavier; López-Monné, Rafael (2010). *El llibre dels camins. Manual per esvair dubtes, desfer mites i reivindicar drets*. Tarragona: Arola Editors.

Carnero, Eva (2022). "'L'única solució a la crisi energètica exigeix el decreixement del nostre consum d'energia'. Entrevista a Antonio Turiel", *UOC*, 10/11/2022. [En línia] <https://www.uoc.edu/portal/ca/news/entrevistes/2022/032-antonio-turiel.html> [consulta: 19.09.2023].

Casal i Fité, Gemma (2020). "L'agroindústria i la desprotecció de la vida", *Agrocultura*, núm. 81. [En línia] <https://www.agrocultura.org/lagroindustria-i-la-desproteccio-de-la-vida/> [consulta: 19.09.2023].

Cerarols, Rosa; Nogué, Joan (ed.) (2022). *L'altre món rural*. Edicions Tigre de Paper.

Departament d'Empresa i Treball (2022). *L'estratègia de turisme enogastronòmic de Catalunya 2022-2027*. [Barcelona]: Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya.

Departament d'Empresa i Treball ([2022]). *Pla territorial de turisme enogastronòmic de Catalunya. Emmarcat amb l'estratègia nacional dels plans de sostenibilitat turística*. [Barcelona]: Departament d'Empresa i Treball de la Generalitat de Catalunya.

Descobrir Catalunya (2021). "'El pla B del turisme' a la #TrobadaDescobrir. Per José Antonio Donaire." [vídeo] <https://www.youtube.com/watch?v=ylQ3jEg6zZY> [consulta: 15.12.2023].

Domingo, Francesc; González, Elena (2019). "La importància de preservar el sòl agrícola", *Butlletí Extensius.cat*, núm. 44, octubre 2019. [En línia] <https://extensius.cat/2019/10/20/la-importancia-de-preservar-el-sol-agricola/> [consulta: 10.12.2023].

Donaire, José Antonio (2014). "Fast Look", *De bat a bat*. [En línia]<http://don-aire.blogspot.com/2014/03/fast-look.html> [consulta: 19.09.2023].

Enginyers Agrònoms de Catalunya *et al*. (2022). [Manifest] *Catalunya no pot perdre més superfície agrícola per a la instal·lació d'energia fotovoltaica* [en línia] <https://www.agronoms.cat/general/catalunya-no-pot-perdre-mes-superficie-agricola-per-a-la-installacio-denergia-fotovoltaica/> [consulta: 10.12.2023].

Escrivà, Andreu (2023). *Contra la sostenibilitat*. València: Sembra Llibres.

Estany i Ferrer, Gemma (2022). "Les transformacions del paisatge rural i els reptes d'un país de boscos", dins *L'altre món rural*. Edicions Tigre de Paper, p. 69-85.

Fernández Calvo, Ignacio (2019). *100 medidas para la conservación de la biodiversidad en entornos urbanos*. [Madrid]: SEO/BirdLife.

Freixa, Vanesa (2023). "Sembrar sequera o sembrar pluja? És moment de Repensar-nos", *La Conca 5.1*, 17/05/2023. [En línia] <https://www.laconca51.cat/sembrar-sequera-o-sembrar-plujaes-moment-de-repensar-nos/> [consulta: 19.09.2023].

Generalitat de Catalunya (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació; 65).

González, David (2023). "Transitar hacia modelos alimentarios agroecológicos basados en el territorio", *15-15-15 Revista para una nueva civilización*. [En línia] <https://www.15-15-15.org/webzine/2023/05/12/transitar-hacia-modelos-alimentarios-agroecologicos-basados-en-el-territorio/>[consulta: 19.09.2023].

Gràcia, M.; Broncano, M.J.; Retana, J. (2021). *Manual para el diseño e implementación de un modelo agroalimentario regenerativo: el sistema Polyfarming*. Barcelona. CREAF.

Ham, Sam H. (2014). *Interpretación. Para marcar la diferencia intencionalmente*. [S.l.]: Asociación para la Interpretación del Patrimonio.

Han, Byung-chul (2015). *El aroma del tiempo. Un ensayo filosófico sobre el arte de demorarse*. Barcelona: Herder.

Herralde, Corina (2018). "José T. Esquinas Alcázar 'Hem de protegir les varietats locals precisament perquè tenen un valor incalculable'", *Dossier Tècnic*, núm. 91, p 3-9.

Huston, Nancy (2017). *La especie fabuladora*. Galaxia Gutenberg.

Lepore, Jill (2023). "What We Owe Our Trees", *The New Yorker*, 22/05/2023.

López-Monné, Rafael; Campillo i Besses, Xavier (2019). *Manual de senyalització de camins i itineraris de Catalunya*. Direcció General de Turisme. Generalitat de Catalunya.

López-Monné, Rafael (dir.) (2021a). *Pirineu, pagesia i paisatge davant el futur*. Gratitud Pallars. Documental en vídeo: https://www.youtube.com/watch?v=usJJozWK3a4

López-Monné, Rafael; Sanz, Carles; Seritjol, Magí (2021b). *La Vall de Camprodon. Orientacions estratègiques per a la marca turística i de territori*. Camprodon: Associació de Comerç i Turisme de la Vall de Camprodon.

López-Monné, Rafael (2021c). "En la terra hi ha la resposta", *La Conca 5.1* [en línia] <https://www.laconca51.cat/en-la-terra-hi-ha-la-resposta/> [consulta: 10.12.2023].

Magrinyà, Martí (2022). "Quin futur ens espera per a l'agricultura de secà?", *La Conca 5.1* [en línia] <https://www.laconca51.cat/quin-futur-ens-espera-per-a-lagricultura-de-seca/> [consulta: 19.09.2023].

Mansilla, José (2020). "El turismo com (mal) mecanismo de redistribución de rendes", *Público* 29.08.2020.

Miró, Xavier (2012). "Cap a una Catalunya de secà", *El Punt Avui*, 18.11.2012 [en línia] <https://www.elpuntavui.cat/article/2-societat/5-societat/594007-cap-a-una-catalunya-de-seca.html> [consulta: 10.12.2023].

Montojo, Marta (2021). "El sector aéreo debe olvidarse para siempre de los vuelos 'low cost'", *El confidencial*, 15.08.2021.

Montserrat, Arnau (2021). *Nos sobran las ideas. Pruepuestario para una transición ecosocial*. Barcelona: Pol·len Edicions.

Morales, Jorge; Guerra, Francisco; Serantes, Araceli (2009). *Bases para la Definición de Competencias en Interpretación del Patrimonio*. [S.l.]: Seminario Permanente de Interpretación del Patrimonio, Centro Nacional de Educación Ambiental.

Moreno, Vicente (2010). "Les primeres societats agrícoles i ramaderes del Neolític", *Sàpiens. Ciències Socials en Xarxa. El blog de la Història, la Geografia i la Història de l'Art* [en línia] <https://cienciessocialsenxarxa.sapiens.cat/2010/06/27/les-primeres-societats-agricoles-i-ramaderes-del-neolitic/> [consulta: 19.09.2023].

Moruno, Jorge (2019). *No tengo tiempo. Geografias de la precariedad*. Madrid: Akal.

Murphy Jr, T.W *et al*. (2021). "Modernity is incompatible with planetary limits: Developing a PLAN for the future", *Energy Research & Social Science*, núm. 81, 102239. [En línia] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629621003327> [consulta: 19.09.2023].

Nacions Unides ([2022]). "Informe del IPCC: Impactos, adaptación y vulnerabilidad" [en línia] <https://www.un.org/es/climatechange/ipcc-wgii-report> [consulta: 10.12.2023].

Nacions Unides (2023). "El mundo se enfrenta a una crisis alimentaria sin precedentes y sin final aparente" [en línia] <https://news.un.org/es/story/2022/10/1516122> [consulta: 10.12.2023].

Nogué, Joan (2009). "El desierto del Occidente medieval", dins Joan Nogué. *Entre paisajes*. Barcelona: Àmbit, p. 35-41.

Nogué, Joan; Cerarols, Rosa (2022). *L'altre món rural*. Manresa: Tigre de Paper.

Nogué, Joan; Sala i Martí, Pere (eds.) (2010). *Catàleg de paisatge. Les Terres de Lleida*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Nogué, Joan; Sala i Martí, Pere (eds.) (2012). *Catàleg de paisatge. El Camp de Tarragona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Associació Empresarial Química de Tarragona.

Nogué, Joan; Sala i Martí, Pere (eds.) (2013). *Catàleg de paisatge. Les Terres de l'Ebre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; [Tarragona]: Diputació de Tarragona.

Nogué, Joan; Sala i Martí, Pere (eds.) (2014). *Catàleg de paisatge. Les Comarques Gironines*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Girona: Diputació de Girona.

Nogué, Joan; Sala, Pere; Grau, Jordi (2016). *Els catàlegs de paisatge de Catalunya: metodologia*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; ATLL, Concessionària de la Generalitat, SA.

Observatori del Paisatge de Catalunya ([2012]). *PaHisCat, el paisatge històric de Catalunya* [en línia] <http://www.catpaisatge.net/pahiscat/cat/index.php> [consulta: 10.12.2023].

Observatori del Paisatge de Catalunya; Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (2019). *Mapa de les unitats de paisatge de Catalunya* [Mapa]. 1:250.000. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Pérez Peris, Inés (2023). "Què són els incendis de sisena generació?". *Mètode*, [en línia] <https://metode.cat/noticies/que-son-els-incendis-de-sisena-generacio.html> [consulta: 10.12.2023].

Picazo, Sergi (2022). "Antonio Turiel: 'El preu dels aliments es pot triplicar aquest any. Serà terrorífic'", *Crític* [en línia] <https://www.elcritic.cat/entrevistes/antonio-turiel-el-preu-dels-aliments-es-pot-triplicar-aquest-any-sera-terrorific-121426> [consulta: 19.09.2023].

Puig Raposo, Miquel (2015). "Només hi ha dos models turístics: el bo i el dolent", *Barcelona Metrópoli*. *Dossier El turisme a debat*, núm. 95 març 2015. [en línia] <https://www.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/dossier/nomes-hi-ha-dos-models-turistics-el-bo-i-el-dolent/#comments> [consulta: 19.09.2023].

Puig Raposo, Miquel (2017). "Turisme de qualitat", *La Vanguardia* 04/01/2017.

Kundera, Milan (1995). *Lentitud*. Barcelona: Destino.

Riu, Manel (2023a). "Marc Castellnou: 'No ens creiem que estem en emergència nacional perquè encara no veiem el fum'", *El Crític*, 05/05/2023 [en línia] <https://www.elcritic.cat/entrevistes/marc-castellnou-no-ens-creiem-que-estem-en-emergencia-nacional-perque-encara-no-veiem-el-fum-164385> [consulta: 19.09.2023].

Riu, Manel (2023b). "Marta G. Rivera Ferré: 'El nostre model alimentari fa aigües per tot arreu'", *El Crític* núm. 11, p. 88-96.

Rundgren, Gunnar (2023). "Avoid the agricultural treadmill by moving food into the civil sphere" [en línia] <https://www.resilience.org/stories/2023-02-08/avoid-the-agricultural-treadmill-by-moving-food-into-the-civil-sphere/?mc_cid=156160ba24&mc_eid=4688167e9e> [consulta: 10.12.2023].

Sala i Martí, Pere; Grau, Jordi (eds.) (2017). *Catàleg de paisatge. Regió Metropolitana de Barcelona*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Diputació de Barcelona.

Sala i Martí, Pere; Grau, Jordi (eds.) (2019). *Catàleg de paisatge. Comarques Centrals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat; Diputació de Barcelona.

Sala i Martí, Pere; Puigbert, Laura (eds.) (2021). *Catàleg de paisatge. Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Vicepresidència i de Polítiques Digitals i de Territori; Lleida: Diputació de Lleida; IDAPA.

Saladié, Sergi (2022). "La transició energètica. Per una aliança entre territoris rurals i urbans", dins Joan Nogué i Rosa Cerarols. *L'altre món rural*. Manresa: Edicions Tigre de Paper, p. 207-221.

Salamaña i Serra, Isabel (2022). "Transrural: dels oficis i professions a la digitalització i robotització", dins Joan Nogué i Rosa Cerarols. *L'altre món rural*. Manresa: Edicions Tigre de Paper, p. 87-108.

Sánchez Galan, Javier (2021). "Agricultura en la Antigua Roma", *Economipedia* [en línia] <https://economipedia.com/definiciones/agricultura-en-la-antigua-roma.html> [consulta: 19.09.2023].

Soldevila, Laia (2023a). "Carlo Petrini: 'Politizar l'alimentació és clau per combatre el desastre ambiental'", *El Crític* núm. 11, p. 16-24.

Soldevila, Laia (2023b). "Pep Riera, la baula de la lluita pagesa", *El Crític* núm. 11, p. 36-45.

Tilden, Freeman (2006). *La interpretación de nuestro patrimonio*. Asociación para la Interpretación del Patrimonio. Edició original 1957.

Tintoré, Enric (2021). "La agricultura industrial daña el clima y destruye la biodiversidad", *La Vanguardia*, 17/05/2021.

Tolentino Mendoza, José (2017). *Petita teología de la lentitud*. Fragmenta Editorial.

Turiel, Antonio; Bordera, Juan (2022). "Fertilizantes: ¿en la antesala de una gran crisis alimentaria?", *CTXT, Contexto y Acción*, núm. 281, 19/02/2022.

Urteaga, Luís (1987). *La tierra esquilmada*. Barcelona: Serbal CSIC.

Zaitchik, Alexander (2023). "The New Colonialist Food Economy", *The Nation*, 18/09/2023.

Annex (mapes)

Paisatges agraris singulars de Catalunya

Selecció de paisatges agraris singulars per estratègies de turisme enogastronòmic